

ANKARA ULUSLARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ANKARA INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

June/Haziran 2022 | Volume/Sayı 9

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ



USDAD

Uluslararası Sosyal Bilimler Programları
Değerlendirme ve Akreditasyon Derneği

AUSBD / AIJSS
ANKARA INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
ALTI AYDA BİR ÇIKAR/PERIODICAL PUBLISHED EVERY SIX MONTHS

Cilt/Volume: 5 Sayı/Number: 9 Yaz/Summer 2022
e-ISSN: 2651-3064

AUSBD - Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Yaz ve Kış olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

AIJSS - Ankara International Journal of Social Sciences is a double blind peer-reviewed international journal published twice a year Summer and Winter.

SAHİBİ / OWNER

USDAD

Uluslararası Sosyal Bilimler Programları Değerlendirme ve Akreditasyon Derneği
International Association of Social Sciences Programs Evaluation and Accreditation

YÖNETİM MERKEZİ / MANAGEMENT CENTER

Meşrutiyet Cad. Bayındır-2 Sok. No: 54/16 Çankaya

6420 Ankara - TÜRKİYE

Tel: + (90)312 211 0281-82

Elmek / Email: ausbdergi@gmail.com

Genel Ağ / Web: <http://usdad.org/#>

KAPAK TASARIM/COVER DESIGN BY

Muhammed KARAKAŞ

© Uluslararası Sosyal Bilimler Programları Değerlendirme ve Akreditasyon Derneği

©International Association of Social Sciences Programs Evaluation and Accreditation

ANKARA-2022

YAYIN YÖNETMENİ / EDITOR IN CHIEF

Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI Doç. Dr. Tekin ÖNAL

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI Prof. Dr. M. Sıtkı BİLGİN
Doç. Dr. Tekin ÖNAL

ALAN YAYIN YÖNETMENİ / FIELD EDITOR

Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI Prof. Dr. M. Sıtkı BİLGİN
Doç. Dr. Sayim TÜRKMAN Doç. Dr. Tekin ÖNAL

YABANCI DİL YAYIN YÖNETMENİ / FOREIGN LANGUAGE EDITOR

İngilizce / English

Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI
Prof. Dr. M. Sıtkı BİLGİN
Doç. Dr. Tekin ÖNAL

KİTAP İNCELEME YAYIN YÖNETMENİ / BOOK REVIEW EDITOR

Doç. Dr. Tekin ÖNAL

SAYFA DÜZENİ YAYIN YÖNETMENİ / LAYOUT EDITOR

Doç. Dr. Tekin ÖNAL

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / GENERAL MANAGER

Doç. Dr. Tekin ÖNAL

YAZI İŞLERİ / EDITORIAL ASSISTANCE

Doç. Dr. Tekin ÖNAL

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / SCIENCE AND ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Prof. Dr. M. Sıtkı BİLGİN-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Prof. Dr. Mustafa TURAN-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Prof. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Prof. Dr. Hülya TAŞ-Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Neşe ÖZDEN-Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Hasan MERT-Ege Üniversitesi
- Prof. Dr. Alaaddin YALÇINKAYA- Karadeniz Teknik Üniversitesi
- Prof. Dr. Fuat KEYMAN-Sabancı Üniversitesi
- Prof. Dr. M. Derviş KILIÇNKAYA-Hacettepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Nuri YAVUZ-Artvin Çoruh Üniversitesi
- Prof. Dr. M. Seyfettin EROL-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Prof. Dr. Necdet HAYTA-Gazi Üniversitesi
- Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ-Gazi Üniversitesi
- Prof. Dr. Selma YEL-Gazi Üniversitesi
- Prof. Dr. Yakup Mahmutov-Azerbaycan Milli İlimler Akademisi
- Prof. Dr. Ali AKAR-Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
- Prof. Dr. Ahmet KANKAL-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Prof. Dr. Kenan OLGUN-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Prof. Dr. M. Şamil YÜKSEL-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Prof. Dr. M. Vedat GÜRBÜZ-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Prof. Dr. Ziya ÖNİŞ-Koç Üniversitesi
- Prof. Dr. Maria Pia Pedani-Venedik Ca' Foscari University
- Prof. Dr. Yusuf SARINAY-TOBB ETÜ
- Prof. Dr. Zafer TOPRAK-Boğaziçi Üniversitesi
- Prof. Dr. Tayyar ARI-Uludağ Üniversitesi
- Prof. Dr. Fatma ACUN-Hacettepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Mehmet ÖZ-Hacettepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Yunus KOÇ-Hacettepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ-Hacettepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Ömer TURAN-Orta Doğu Teknik Üniversitesi
- Prof. Dr. Erhan AFYONCU-Milli Savunma Üniversitesi
- Prof. Dr. Fırat PURTAŞ-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Prof. Dr. Refik TURAN-Gazi Üniversitesi
- Prof. Dr. Nedim İPEK-Ondokuz Mayıs Üniversitesi
- Prof. Dr. Cezmi ERASLAN-İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Rositsa GRADEVA-Bulgaristan Amerikan Üniversitesi
- Prof. Dr. Orlin SABEV-Bulgar Bilimler Akademisi Sofya
- Prof. Dr. Ömer METİN-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
- Doç. Dr. Esmâ ÖZ KİRİŞ-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Doç. Dr. Nuray ÖZDEMİR-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
- Doç. Dr. Şennur ŞENEL-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Doç. Dr. Aleksandr Sotniçeno-St. Petersburg Devlet Üniversitesi
- Doç. Dr. Esmâ REYHAN-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Doç. Dr. Alper ALP-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Doç. Dr. Aleksander Fotic-Belgrad University
- Doç. Dr. Nasrullah UZMAN-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Doç. Dr. Tatjana KATİC-Belgrad Tarih Enstitüsü
- Doç. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ-Hacettepe Üniversitesi
- Doç. Dr. Abdullah ÖZDAĞ-Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
- Doç. Dr. Arda BAŞ-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
- Doç. Dr. Tekin ÖNAL-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Dr. Ökkeş NARİNÇ-Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

Cumali ÖZBEK ve Filiz BULUT ÖZBEK	1-12
Uluslararası Göçte İnkilemler, Etik Prensipler ve Fırsatlar/Dilemmas, Ethical Principles and Opportunities in International Migration	
Uğur ÇINAR	13-28
21. Yüzyıl Küreselleşmesinde Çevre Güvenliği/Environmental Security in Twenty First Century Globalization	
Naime Yüksel KARASU	29-46
Osmanlı Devleti'nde Diplomasiyi Belirleyen Kurumlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme/An Overall Assessment on the Institutions Which Defined Diplomacy in the Ottoman State	
Muhammed Ali BUDAK	47-64
Cengiz Han'ın Taoçu Keşiş Ch'ang Ch'un'a Gönderdiği Mektuba Dair Bir Değerlendirme/An Assessment Of Genghis Khan's Letter to Taoist Monk Ch'ang Ch'un	
Abdurrahman YALÇINKAYA	65-78
Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Akan Nehir: "Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Aydınlarının Aile, Kadın ve Kıyafet Konuları Hakkındaki Bakışları"/The River Flowing From The Ottoman Empire to the Republic: "The Views of the Ottoman Intellectuals of the Legitimacy Period on the Issues of Family, Women and Clothing"	
YAYIN İLKELERİ	79-80

ULUSLARARASI GÖÇTE İKİLEMLER, ETİK PRENSİPLER VE FIRSATLAR

*Cumali ÖZBEK**

*Filiz BULUT ÖZBEK***

Özet

Bu çalışmada uluslararası göçte ve göç süreçlerinde meydana gelen ikilemler ve etik prensipler ile göçle birlikte ortaya çıkan ekonomik fırsatlar incelenmiştir. Çeşitli sebepler ile yerinden edilmiş olan insanların başka bir bölge veya ülkeye olan hareketi olarak tanımlanan göçün konusu ve amacında birtakım değişimlerin gerçekleştiği/ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. İnsan hakları ihlallerinin yoğun olduğu yerden daha güvenli yerlere göç eden insanların gittikleri yerlerde etik açıdan sorunlar yaşamaları nedeniyle göçün konusu ve amacının göç hareketinin sona ermesinin ardından değişim göstermeye başladığı görülmektedir. Ayrıca uluslararası göçün devlet ekonomilerine yeni fırsatlar ve bölgesel kalkınmaya destek sağladığı da gözlemlenmiştir. Bu çalışmada göç sürecinde meydana gelen ikilemler, etik prensipler ve ekonomik fırsatlar nitel araştırma yöntemi ile incelenecek olup, veriler doküman analizi, literatür taraması ve örnek ülke uygulamaları ile desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Göç, Mülteciler, Etik ikilemler, Entegrasyon

DILEMMAS, ETHICAL PRINCIPLES AND OPPORTUNITIES IN INTERNATIONAL MIGRATION

Abstract:

In this study, the dilemmas, ethical principles and opportunities that come with migration are examined in international migration and migration processes. It has been observed that changes have occurred in the movement of people who have been displaced for various reasons to another region or country, aimed at the subject and purpose of migration. As an example, people who migrate from places where human rights violations are intense to safer places experience ethical problems where they go, and the subject and purpose of migration change after the migration movement. It has also been observed that as a result of international migration, it provides new opportunities for state economies and support for regional development. In this study, the dilemmas, ethical principles and economic opportunities arising in the migration process will be examined by qualitative research method and the data will be supported by document analysis, literature review and sample country applications.

Keywords: International Migration, Refugees, Ethical Dilemmas, Integration

* Doktor adayı, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, e-mail: cumali.ozbek@yahoo.com

ORCID ID: 0000-0003-0587-3751

** Yüksek Lisans Mezunu, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, e-mail: filizbulut1995@gmail.com

Giriş

Uluslararası göç sürecinde etik sorunlardan, ikilemlere kadar birçok gelişme meydana gelmektedir. Bu gelişmelerin büyük bir çoğunluğu göçmenlerin göç yollarından vardıkları ülkeye kadarki süreçlerde meydana geldiği gözlemlenmektedir. Göç olgusunu görünmeyen bu yüzü devlet politikalarından, göçün hedeflerine kadarki birçok durumda ikilemleri de beraberinde getirmektedir. Prensipite bu gelişmelerin oluşması kavramların tanımının yanlışlığı ve geliştirilen politikaların aksaklıklarından kaynaklandığı görülmüştür. Bu çalışma; bir devinim olarak göç sürecinde ortaya çıkan ikilemleri, fırsatları ve etik sorunları incelemekte ve göç olgusunun arka bahçesi hakkında yeni bir bakış açısı kazandırmaktadır. Çalışma ayrıca aşağıda yer alan araştırma soruları üzerinden hareketle geliştirilmiştir;

S1. Uluslararası göç ile ortaya çıkan ikilemlerin tanımlanmasında veya politikaların geliştirilmesindeki aksaklıklarından var mıdır?

S2. Göç eden insanların gittikleri yerlerde etik açıdan sorunlar yaşamaları nedeniyle göçün konusu ve amacının göç hareketinin sona ermesinin ardından değişimler nasıl yaşanmaktadır?

S3. Mültecilerin entegrasyonu ile sosyal yardımlar arasında ne gibi ikilimler ortaya çıkmaktadır?

S4. Mülteciler bir kalkınma fırsatı olarak görülebilirler mi?

S5. Mültecilere yönelik uygulanan politikaların yarattığı fırsatlardan ne gibi yeni stratejiler geliştirilmektedir?

Çalışma toplamda sekiz konu başlığı altında incelenmiştir. İlk olarak konuya ilişkin kavramsal çerçeveye yer verilerek bir devinim olarak uluslararası göç kavramı ve daha sonra göç yönetimine ilişkin etik prensipler üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde ise yüksek gelirli ülkelerin etik ikilemi üzerinden saptamalar yapılarak göçün konusunda meydana gelen değişimler incelenmiştir. Dördüncü ve beşinci bölümlerde göç sisteminde güvenli bölgeler ile sığınmayı kavramının etik prensipler üzerinden yeniden tanımlanması üzerinde durularak, mülteciler in bir kalkınma fırsatı olarak görülmesi ve örnek ülke olarak Türkiye'deki yansımaları incelenmiştir. Altıncı ve yedinci bölümlere gelindiğinde ise mültecilerin entegrasyonu sürecinde yapılan sosyal yardımların oluşturduğu ikilemler ile göçte bölgeselliğin yeniden tanımlanması ve kendine güven stratejisi (self-reliance strategy) politika örneği incelenerek konuya ilişkin saptamalar yapılmıştır. Son bölümde ise fırsatlar bağlamında yeni stratejilerin geliştirilmesi ve örnek iyi uygulamalar incelenerek çalışma sonuca bağlanmıştır. Bu çalışma özellikle günümüzde yaşanan göçlerde gözardı edilen etik ikilemlerin yeniden tanımlanması, yeni geliştirilen politika ve stratejilerin bölgesellik bağlamında farklı örnek uygulamalar üzerinden geliştirilmesi, göçmenlerin sosyal uyum ve entegrasyonları kapsamında yapılan yardımların orta ve uzun vadede ortaya çıkardığı hataların anlamlandırılması ve tanımlanması hususunda önemli bir yere sahiptir. Konuya ilişkin yaklaşımlarda literatürde yeterli çalışma bulunmamaktadır.

Çalışmada nitel yöntemler kullanılmış olup, araştırmanın bulgularının desteklenmesi ve güçlendirilmesi için sayısal veriler ile grafik/tablolara sıkça kullanılmıştır. Araştırmada ayrıca nitel araştırma yöntemlerinden biri olan yarı yapılandırılmış mülakat teknikleri de kullanılmıştır. Çalışmada literatür araştırması, karşılaştırmalı iyi örnek uygulamalara ek olarak elektronik kaynaklar üzerinden güncel tartışmalar ve bulgulara da ulaşılarak veriler hermeneutik bir yöntem ile analiz edilmiştir.

1. Bir Devinim Olarak Uluslararası Göç Kavramı

Kavramsal olarak göç; kişi veya toplulukların yer değiştirmesi hareketidir. Bu hareketler eğer ki ülke sınırlarını aşıyor ve bir ülkeden başka bir ülkeye doğru yapılıyor ise bu durum uluslararası göç olarak tanımlanmaktadır. Uluslararası göçün oluşmasında da birçok neden etkili olmaktadır. Bu nedenlerin en önemlilerini ise ekonomik kaynaklı göçler ile zorunlu göçler oluşturmaktadır. Gelişen teknoloji, iletişim araçları ve küreselleşme olgusuyla birlikte uluslararası göçün yapısı da dönüşüm geçirmiştir (Keser ve Özbek, 2018). Bundan önce ise göçün yönteminde yaşanan zorluklar ile göç

yolları göçe olan teşviki azaltmakta ve taraflar arasındaki network ilişkilerinin az olması, iletişim ve teknolojik gelişmelerin yetersizliği gibi konular göçün bölgesel bir düzlemde gelişmesine neden olmaktadır. Göçün dönüşümü ve gelişimi ile beraber bu anlamda farklı kültür ve coğrafyalardan gelen insanlar birbirleriyle kaynaşmakta, etkileşim geçirmekte veya bölgelerde entegrasyona uğramaktadır. Bu tür durumlar hem kültürel hem de ekonomik açıdan göç alan ülkenin yapısında da değişikliklere neden olmaktadır. Bu değişimler göreceli olarak kültür çeşitliliğine veya adapte olamayan grupların aşırılıkları ile sonuçlanmasıyla gün yüzüne çıkmaktadır (Topçu, 2019). Bu nedenle göç sürekli hareket halinde ve gelişime açık bir yol izlemektedir. Küreselleşme ve iletişimin artması ile birlikte ilişkiler gelişim göstermekte ve networklar ile insanlar göç konusunda daha cesur hareket etmektedirler. Bu cesaret zamanla cinsiyet dağılımını erkeklerden kadınlara doğru değiştirmekte ve yaş ortalamasını daha aşağılara çekebilmektedir. Böylece göç hareketi nispeten daha kolay ve bilinçli şekilde gerçekleşmektedir.

2. Göç Yönetiminde Etik Prensipler ve Yeniden Kazanma

“Etik” sözcüğü kelime anlamı olarak; yunanca da “ethos” sözcüğü kökünden günümüze gelmektedir. Bozyigit’e göre bu kavram yaygın anlamda insanların tutum ve davranışlarının iyiye veya kötüye doğru yorumlanması şeklinde kullanılmaktadır (Bozyigit, 2019). Bu bağlamda, göç ve göçün beraberinde getirdiği bazı sorunlar insani olarak etik açısından sorgulanmaktadır. Göçmenlerin yaşadığı şiddet ve istismarlar, çaresizlikler, ahlaki sorunlar göçün etik boyutunun sorgulanmasına yol açmıştır. Alexander Betts ve Paul Collier yerinden edilen Suriyelileri örnek göstererek evlerini bırakmak zorunda kalan mültecilerin yaşam alanlarının şiddete maruz kalıp yok edilmesinin ahlaki olarak bir sorun olduğunu ve onları yeniden kazanma gibi bir görevin olduğunu dile getirmiştir. Yaygın olarak kabul edilen ahlaki bir norm ve prensiplere göre, mültecilerin etik dışı eylemlere maruz kalmalarının görmezden gelinemeyeceği savunulmuştur. Betts ve Collier ayrıca Suriye mülteci krizinde Batılı devletlerin bu anlamda olayların dışında kalmayı tercih ettiklerini, hatta kimyasal silah kullanıldığı iddiaları ortaya atıldığında dahi tepkilerin Irak, Vietnam, Kosova gibi deneyimlerden farklı olduğunu belirtmişlerdir (Betts ve Collier, 2017: 99). Bu duruma yönelik yorumda bulunan Oxford profesörü Matthew Gibney’a göre; Küreselleşen dünyada bazı adaletsizlikler basitçe yerelde kaldığı ve bu durumun daha çok Suriye ile ilgili olması nedeniyle mültecilere yardım etme görevi için sağlam bir temele dayanmadığını ifade etmiştir (Betts ve Collier, 2017:100). Ancak bu durum başka bir açıdan incelendiğinde mülteci krizlerinin yerelden çok küresel bir boyuta doğru gittiği ve insan hakları açısından binlerce göçmenin ahlaki olarak zor durumda kaldığı görülmektedir. Örneğin; Suriye mülteci krizinde göç hareketlerinin coğrafi olarak orantısız yayılması sonucunda kitlesel göçün etkilerinin küresel boyuta ulaşması uluslararası toplum nezdinde ahlaki bir başarısızlık olarak yorumlanmıştır. Bu başarısızlığın da insani olarak birçok yükümlülüğü beraberinde getirdiği söylenebilir. Bu durum devletlerin bazı politikalar geliştirmesine ve mülteci kamplarını kurmalarına neden olmuştur. Devletler bu gibi alanlarda mültecilerin barınmadan güvenliklerine sağlık ve yiyecek yardımlarına kadar birçok alanda destekleyerek kendi yükümlülüklerini yerine getirmeye çalışmışlardır. Ancak göçün dinamikleri ve değişen yapısı ile birlikte Türkiye, Ürdün, Irak ve Lübnan gibi ülkelerde aynı özelliklere sahip Suriyeli mültecilerin dağılımları farklılıklar göstermiştir. Örneğin; Ürdün’de mültecilerin yaklaşık %85’i kampları görmezden gelirken bu oran Türkiye’de %90’ı bulmuştur (Betts ve Collier, 2017:104). Bu durum mültecilerin sadece güvenli bölgeleri değil aynı zamanda hareket özgürlüğü istediklerini de göstermiştir (Avrupa-Akdeniz İnsan Hakları Ağı (EMHRN), 2011). Mültecilerin çoğu iş bulma ve kentlerde yaşama özgürlüğüne sahip olmayı tercih ettikleri söylenebilir. Bu durum diğer bir açıdan devletleri politika geliştirme yükümlülüğü ile karşı karşıya bırakmıştır. Üçüncü ahlaki prensip olarak dayanışma ortaya çıkmıştır. Dayanışma tüm katılımcıların ortak hareketleri ile bir davranışa yönelme olarak tanımlanabilir. Dayanışma ahlaki açıdan ciddi bir öneme sahiptir. Mültecilerin yabancı bir yerde birbirlerine ihtiyaç duyma eğilimleri ve küreselleşmenin getirdiği iletişim ve ağlar ile bu kavrama ihtiyaç artmaktadır.

Göç olgusunun etik boyutu üzerinden değerlendirme yapıldığında evrensel insani normlara göre bazı prensiplerin önemi de ortaya çıkmaktadır. Özellikle mültecilerin bölgelerini terk etmesi yabancı ülkelere sığınma ile birlikte ortaya çıkan ihlaller ve etik dışı uygulamalar bazı ahlaki prensiplerin sorgulanmasını ortaya çıkarmıştır. Özellikle göçmenlerin barınma, yiyecek ve geçimlerinin

sağlayabilmesi için yardımların yapılmasının ve en azından normal yaşamın temel özelliklerini geri kazanana kadar devam ettirilerek sürdürülmesi gerektiği uluslararası toplum açısından sık sık dile getirilmiştir. Bu durum zorunlu göç ile yerinden edilenler ile mülteciler için böyledir. Ancak ülkeye kendi isteği ile gelen göçmenler için bu durum biraz daha farklıdır. Çünkü günümüzde göçmenleri ülkesine kabul eden ev sahibi devletlerin “göçmenleri kontrol etme hakkının sınırsızlığı” üzerinden birçok talepte bulunarak insan hakları ihlallerine de zemin oluşturabilmektedir. Bu durum kendini daha çok aile birleşiminden yararlanma, kabul kriterleri, ülke ekonomisine katkıları, kültürel durumları ile buldukları ülkenin anadilini kullanabilme becerileri gibi kriterler bazı durumlarda etik dışı bir duruma dönüşebilmektedir (Kart, 2018: 12).

3. Yüksek Gelirli Ülkelerin Etik İkilemi

Suriyeli mülteciler 2011 yılında başlayan iç savaş nedeniyle komşu ülkelere doğru (Lübnan, Ürdün, Türkiye vb.) göç hareketine kalkışmışlardır. Bu durum ilk hedef olarak savaş ve zor durumlardan (çatışma, yaşam koşullarının zorlaşması, ekonomik kötüleşme, siyasal istikrarsızlık vb.) uzaklaşmak olarak kendini göstermiştir. Savaş ve zulümden güvenli bölgelere gelen Suriyeliler, buldukları ülkelerde yaşamaya ve tutunmaya başlamışlardır. Ancak bu durumun zaman geçtikçe bir ikileme neden olduğu görülmüştür. Bu ikilem, kendini özellikle ekonomik ve kültürel anlamda göstermeye ve bir dönüşüm geçirmeye itmiştir. Örneğin; mültecilerin, sığınmacıların/göçmenlerin yaşam koşulları Suriye’den daha iyi olan bir ülke olan Türkiye’ye gelmeleri ve sığınmaları zamanla ekonomik, kültürel, eğitim gibi taleplerin ve ihtiyaçların değişmesiyle yüksek gelirli veya fırsatlara sahip üçüncü bir ülkeye yeniden göç olarak ortaya çıkmıştır. Mülteci olarak gelenler zamanla ekonomi hedefli göçmen olarak başka bir ülkeye yeni bir hareket olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumun en büyük yansıması saha çalışmalarında geçici koruma altındaki Suriyeliler üzerinde yapılan görüşmelerde ortaya çıkmıştır. 28 Eylül 2019 tarihinde Gaziantep’te Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı bir mahalle olan Düztepe’de üçüncü ülke başvurusu yapmak isteyen 24 Suriyeli göçmen ile yüz yüze görüşülmüş olup hangi ülkeye gitmek istedikleri sorulmuştur. Bu kişiler iş fırsatlarına erişim konusunda yardım talep eden ve bu yönde Gaziantep’te yerel sivil toplum kuruluşlarına, Gaziantep Hukuk Kliniği’ne ve İŞKUR şubelerine başvuru yapan kişiler arasından rıza ve gönüllülük esasına göre rastgele olarak seçilmiştir. Görüşmemeye katılan katılımcılar anonim olarak değerlendirilmiş ve kimlik bilgileri gizli tutulmuştur. Görüşme açık uçlu sorular ve yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi ile yapılmıştır. Katılımcılara sorulan sorulara göre göçmenlerin en çok gitmek istedikleri ülkelerden sadece bir tanesini açık uçlu bir şekilde söylemeleri istenmiştir. Buradaki temel hedef katılımcıların üçüncü ülkeye gitme davranışının temelinde iş ve ekonomik faktörlerin etki düzeyini ölçmek ve anlamlandırabilmektir. Görüşmelerde alınan cevaplara göre üçüncü ülkeye yerleşmek isteyen Suriyelilerin 16’sı (% 66) Kanada’ya gitmek isterken 1’i İsviçre, 7’si (% 29) ise Almanya’ya gitmek istediğini belirtmiştir. Kanada’ya gitmek isteyen kişilerden 3’ü üniversite mezunu iken 11’i lise ve ikisi ise ortaokul mezunu oldukları gözlemlenmiştir. İsveç’e gitmek isteyen diğer bir katılımcı da üniversite mezunudur. Almanya’ya göç etmek isteyen 7 katılımcının eğitim durumlarına bakıldığında bunlardan 5’inin lise 1’ninin üniversite ve ortaokul mezunu oldukları not edilmiştir. Yurtdışına daha iyi iş imkanları haricinde gitmek isteyen lise mezunu iki kişi de aile birleştirmesi yolu ile göç etmek istediklerin beyan etmişlerdir. Ayrıca bu araştırmaya göre %75 oran ile erkeklerin üçüncü ülke başvurusuna kadınlara oranla daha fazla talep ettikleri ve yaş ortalamasının her iki cinsiyette 25 ile 40 yaş arasında yoğunlaştığı görülmüştür. Bu araştırmaya göre Türkiye’den üçüncü bir ülkeye gitmek isteyen Suriyelilerin daha çok ekonomik temelli nedenlerle hareket ettiği ve genç nüfusun buna daha eğilimli olduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcılar sosyal yardımlar konusunda daha fazla talepte bulduklarını, çalışma iznini kolayca alamadıklarını ve iş bulmakta zorlandıklarını ifade etmişlerdir. Bağlantıları vasıtasıyla Avrupa’da devlet desteklerinin, iş imkanlarının ve sosyal yardımların daha fazla olduğu yönünde bilgiler aldıklarını ve bu nedenle yurtdışına gitmek istediklerini ifade etmişlerdir. Bu davranışlar uluslararası göçte network kuramı çerçevesinde açıklanabilir. Grupların bu yöndeki davranışlarında ve davranışlarında bağlantılarının önemli bir etkisinin olduğu da gözlemlenmektedir.

Bu çalışmanın sınırlılıkları arasında çalışmanın dar kapsamda yapılması yer almaktadır. Bu çalışma temelde bölgesel ve dar alanda yapılmasına karşın göçmenlerin üçüncü ülke başvurularına

yönelik taleplerinde fikir sahibi olunmasına ve temel anlamda mevcut durumun anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Elde edilen veriler göç hareketlerinin yönünü izleyebilmek ve tercihleri dar alanda dahi olsa gözlemleyebilmek adına bu çalışmaya eklenmesi uygun görülmüştür. Sonraki literatür çalışmalarında böyle bir çalışmanın genişletilmesinin ve daha fazla katılımcı ile ulusal çapta bir çalışmanın yapılmasının literatüre katkı noktasında araştırmacılara önerilmektedir.

Geçici koruma altındaki Suriyeli göçmenlerin Türkiye'den Kanada veya Almanya gibi yaşam koşullarının daha iyi bir ülkeye gitme çabaları göçmenlerin ilk amaçlarından olan olan savaştan kaçma, kurtarılma gayesinin ötesine geçtiği ve değişim geçirdiğini göstermektedir. Bu durum yüksek gelirli ülkeler için mülteci krizlerinin yarattığı bir ikilem olarak ortaya çıkmaktadır. Mültecilerin güvenli limanlara doğru hareketleri ile ekonomik fırsatları takip etmeleri ile savaş şartlarından kaçıp güvenli bölgelere sığınan mültecilerin/göçmenlerin kısa zaman içerisinde taleplerinde değişikliklere neden olduğu görülmektedir. Yüksek gelirli ülkelere giden mültecilere sağlanan sosyal yardımlar ve fırsatlar ile mülteci akını komşu ülkelere yüksek gelirli ülkelere doğru yön değiştirmiştir.

4. Göç Sisteminde İkilemler, Etik Prensipler Ve Fırsatlar Bağlamında güvenli Bölgeleri Ve Sığınmayı Yeniden Tanımlamak

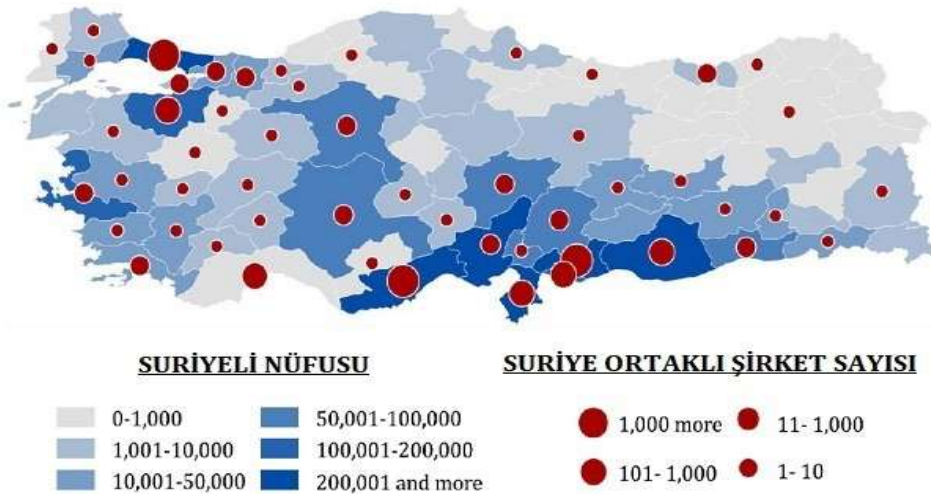
Mülteci krizlerinde büyük insan topluluklarının göç hareketi güvenli bölgelerin önemini ortaya çıkarmıştır. 2011 yılında Suriye krizi ile birlikte Türkiye sınırlarına yığılan ve sığınma talebinde bulunan yüzbinlerce sivil, hayatlarını kurtarabilmek için güvenli bölgelere akın etmiştir. Bu noktada kritik olan şey güvenli bölge olarak seçilen ilk durakların kültürel, dini veya tarihsel olarak kendilerine yakın buldukları komşu ülkeler olmasıdır. Türkiye gibi bu komşu ülkeler büyük kitlelerin taleplerine ulaşabilmek adına mülteci kamplarını kurmuşlardır (Fıstık, 2019). Kamplar ev sahibi ülkenin yükümlülüğündedir. Devletler bu aşamada ahlaki ve etik davranışlar göstermeye eğilimlidirler. İnsan hakları ihlallerine ve etik dışı uygulamalara maruz kalan mültecilere devletlerin kapılarını açması uluslararası hukukta da saygın bir harekettir. Devletler bunu yaparken genellikle mültecilerin evine yakın bölgelerde kampları kurmayı tercih etmişlerdir. Bunun nedeni sınıra yakın bölgelerin az da olsa kendi kültürlerini halen barındırabiliyor olması diğeri ise zor koşullar sona erdiğinde mültecilerin evlerine dönüşünün daha kolay olmasıdır. İlkine örnek olarak Türkiye verilebilir. Suriye sınırı boyunca iskân eden yerel halkın hem Suriye kültürünün izlerini taşıyor olması hem de Hatay, Gaziantep ve Şanlı Urfa gibi şehirlerde yaşayan Türklerin; Arapça, Kürtçe gibi dilleri hayatlarında aktif olarak kullanıyor olmaları mültecilerin dil bariyerini önemli ölçüde azaltmıştır. Bu durum göçmenlere birçok açıdan fırsatlar sunmaktadır. Güvenli bölgelerin sınırlara yakın bölgelerde kurulması sadece mülteciler için değil aynı zamanda ev sahibi ülkeler için de fırsatlar sunmaktadır. Göç yönetimi, denetimler, bağışçılardan daha kolay destek almak ve bu destekleri ulaştırmak ile asayişin daha kolay sağlanabilmesi bu tercihin yapılmasında önemli bir role sahiptir. Mülteci kamplarında yaşayan mültecilerin belirli bir geçim standardına ulaştırılması, hukuki desteklerinin sağlanması, güvenliklerinin ve eğitimlerinin devam ettirilmesi gibi birçok alan ev sahibi devletler tarafından karşılanabilmektedir. Buradaki temel amaç insani yaşam koşullarının sağlanmasıdır. 2009 yılında UNHCR mülteci politikasını açıklayarak kapsamlı bir koruma sağlanması için adımlar atmıştır. Bu koruma planı geçim kaynakları, sağlık ve eğitim hizmetlerini kapsıyor olsa da kentlerde yaşayan mültecilerin hayatını çok az etkilemiştir (Betts ve Collier, 2017:141). Dağınık mülteci grupların bu anlamda yardım ve desteklere kamplardakilere oranla erişimi nispeten daha zordur. Ancak kamplarda yaşayan mültecilerin taleplerindeki değişimler, savaşın uzun sürmesi, artan mülteci nüfusu kamplardan çıkışı da artırmıştır. Bu noktada ikaamet süresindeki artışlar taleplerdeki değişimler ve ihtiyaçlar da gözönüne alındığında bu durum entegrasyona ilişkin konularda ikiilimlere neden olabilmektedir. Ev sahibi ülkeler açısından da bu durum aynıdır. Savaşın uzun sürmesi ve artan mülteci nüfusunun finansal olarak yükü ile bu insanların artık entegrasyon aşamasına geçmesi gerektiği üzerine artan görüşler ile kapların adım adım kapatılmasına ve mültecilerin şehirlere dağılmasına neden olmuştur. Türkiye örneğinden hareketle mülteci kamplarında yaşayan toplam Suriyeli sayısı 2018 yılında 228 bin 251 kişi iken 2019 yılı başlarında 143 bin 558 kişi, 2019 Ekim ayında ise bu rakam 63 bin 204 kişiye düşmüştür (Mülteciler Derneği, 2019). Kamplar veya barınma merkezlerinin kapatılması ile mültecilerin zamanla ülke içerisine dağılarak ekonomik anlamda fırsatlardan yararlanmaya başlaması güvenli bölge tanımında güvenliğin ikinci aşamasını ve entegrasyonun başlamasını işaret etmektedir.

Kısa süreli krizlerde kamplar veya geçici koruma merkezleri ciddi işlevler üstlenirken Suriye savaşı gibi uzun zaman alan insani krizlerde güvenli bölge tanımının dönüşüm geçirerek ikinci aşama olan entegrasyon ve uyumu zorunlu kılmıştır. Finansal açıdan göçmenlere yönelik yapılan desteklerin sürekli olarak medyada haber konusu yapılması, bazı kesimler veya lobiler tarafından bu durum kullanılarak algı oluşturma yoluna gidilmesine ve ev sahibi topluluklar ile göçmenler arasında sosyal ve özellikle finansal hizmetlere erişimler konusunda etik açıdan eleştirilerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu durum iki topluluk arasında “biz” ve “ötekiler” şeklinde bir algının oluşmasına zemin hazırlayabilmektedir.

5. Bir Kalkınma Fırsatı Olarak Mülteciler

Mültecilere yerinden edilmiş zor durumdaki insanlar olarak olsalar dahi toplumsal açıdan geldikleri coğrafyadan taşıdıkları kültürler ve getirdikleri sosyo ekonomik fırsatlar (iş gücü dahil) önemlidir (Kuyumcu ve Kosematoglu,2017). Çoğu mültecinin yetenekleri, bilgi ve deneyimleri geldikleri ülkeler için insan gücü unsuruna destek olabilecek potansiyele sahiptir. Kalkınma ve rekabet açısından birçok fırsat doğuran bu durum devletlerin doğru göç yönetimi ile kalkınmaya dönüştürülebilir. Örneğin, Türkiye’ye göç eden mültecilerin devlet sistemine uyum politikaları ile eğitim, sağlık, altyapı gibi gelişmelerin etkin sağlanabilmesi devletin kapasitesini ve mevcut sisteminin yapısının geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu durum devletin tecrübe kazanarak yeni dersler almasıyla sonuçlanmıştır. Bu durum her ne kadar dolaylı bir etki yaratmış olsa da uzun vadede devlet kalkınmasına ve devletin sistemlerinin gelişmesine olumlu katkılar yapmıştır.

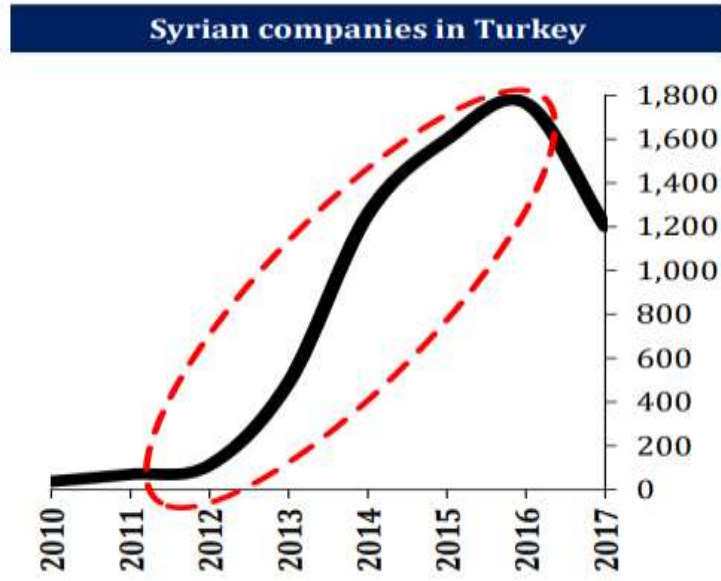
Bir kalkınma fırsatı olarak mülteciler gittikleri bölgelerdeki yerel halkın yapmak istemedikleri işleri yapmaları ve unutulmaya yüz tutmuş zanaatları yeniden canlandırma adına aktif roller almışlardır. Bu duruma örnek olarak Almanya ve Türkiye verilebilir. Almanya, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra madenlerde fabrikalarda çalıştıracak iş gücü sıkıntısı çekmiştir. Bu sıkıntıların aşılabilmesi için ülkeye göç alarak işgücü açığı kapatılmaya çalışılmıştır. Bu önlem veya politika, Alman sanayisi ve ekonomisinde ciddi başarıların önünü açmıştır. Türkiye’de ise bu duruma örnek oluşturabilecek birçok gelişmenin de yaşandığı görülmüştür. Özellikle Gaziantep gibi sanayisi gelişmekte olan bir şehir, aldığı göçler ile yeniden canlanmıştır. Gaziantep’te halk tarafından rağbet görmeyen az ücretli işlerde çalışan Suriyeliler önemli bir kalkınma unsuru olmuşlardır. Bunun en somut göstergesi, Gaziantep ihracatının %20’sinin Suriyelilerden oluşuyor olmasıdır (Topçu, 2019). Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı’nın (TEPAV) yaptığı araştırmaya göre; Suriyelilerin kurdukları iş yerlerinin ülke kalkınması ve istihdama da katkı sağladığı görülmektedir. Araştırma raporuna göre; *Sekiz yıl boyunca, Türkiye’de yaşayan Suriyeliler yüzde 60’ı Suriyeli olan ortalama 7 kişinin çalıştığı 10.000’den fazla şirket kurmuştur* (Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı’nın (TEPAV), 2018).



Şekil 2. Türkiye’deki Suriye Nüfusunun Ortaklı Şirket Sayısına Göre Dağılımı

Kaynak: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ve TEPAV

Yukarıdaki şekilde görüldüğü üzere, Suriyeli nüfusunun ortaklı şirket sayısına göre dağılımlar verilmiştir. Buradaki veriler Suriyelilerin veya Suriyeli ortağı olan şirketlerin sahip olduğu şirketleri göstermektedir. Rapora göre; mültecilerin buldukları bölgelerde işyeri açma eğilimi gösterdikleri ve ülke kalkınmasına katkıları görülmektedir. Mülteciler işyeri açarken ekonomik kaygılarını gidermekte ve vergileri ile de özellikle yerel ekonomiyi canlı tutmaktadırlar. Suriyeli mültecilerin özellikle kendi nüfuslarının fazla olduğu şehirlerde işyeri açma eğiliminin diğer gelişmiş şehirlerde açtıkları şirketlere oranla fazla olması göç kuramlarında değinilen ilişkiler ağının tipik bir örneğini göstermektedir. Görülen şu ki mülteciler kendi kültürlerinden olan insanların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde işyerleri açma eğiliminin diğer şehirlere oranla daha fazla olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu eğilim sadece nüfus ile orantılı değil aynı zamanda şehrin yarattığı ekonomik fırsatlar ile de ilişkilidir. Her ne kadar network kullanılarak müşteri toplanıyor olsa da Kilis gibi nispeten daha dar fırsatlara sahip bir şehirde işyeri açma eğiliminin zayıf olduğu görülmektedir.



Grafik1: 2010 - 2017 Yılları Arasında Türkiye'deki Suriyelilerin şirketleri

Kaynak: (Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı'nın (TEPAV), 2018)

Yukarıdaki grafikte yer alan verilere göre; açılan işyerleri sayısının yıllara göre artışı görülmektedir. Verilere göre; özellikle 2012 ile 2016 yılları arasında işyeri açma oranının ciddi bir artışa sahip olduğu görülmektedir. Bu durum mültecilerin rasyonel davranışlarının işyeri sayısında artışa neden olduğunu ve yerel ekonomilerin de bu vesile ile dinamik kazandığı söylenebilir.

6. Mültecilerin Entegrasyonu Ve Sosyal Yardımlar İnkilemi

19 Eylül 2016 yılında Birleşmiş Milletler yeni bir reform sürecini başlatarak mültecilerin uluslararası bir sorumluluk olduğu ve her çocuğun eğitime erişim hakkının bulunduğu belirtilmiştir (Betts ve Collier, 2017). Bu anlamda devletlerin de yükümlülükleri artmış ve mültecileri kazanma politikalarına yönelim oluşmuştur. Mültecilerin kamusal alandan ekonomiye, kültürden eğitime birçok alanda entegrasyonu yıllardır tartışılan bir konudur. Devletler mültecilerin kazanılması için birçok alanda politika yapma yoluna gitmişlerdir. Türkiye de bu noktada sivil toplum kuruluşları ile koordineli kurslar, eğitimler ve yardımlar ile Suriyeli mültecilerin yeniden kazanılması için çalışmalar yürütmüşlerdir (Keser ve Özbek, 2018). Türkiye Cumhuriyeti Devleti de İl Göç Müdürlüklerini kurarak mültecilere erişmek ve ihtiyaç duyabilecekleri hizmetleri sağlayabilmek için birçok kamu politikası geliştirmiştir. Türkiye ayrıca geçici barınma merkezleri, hukuk klinikleri, sosyal yardım merkezleri gibi birçok yer kurarak mültecilerin kamu mal ve hizmetlerinden kolayca yararlanabilmesi için politikalar geliştirmiştir. Tüm bu politikalar mültecilerin sisteme kabul ve uyum geçişinin kolay

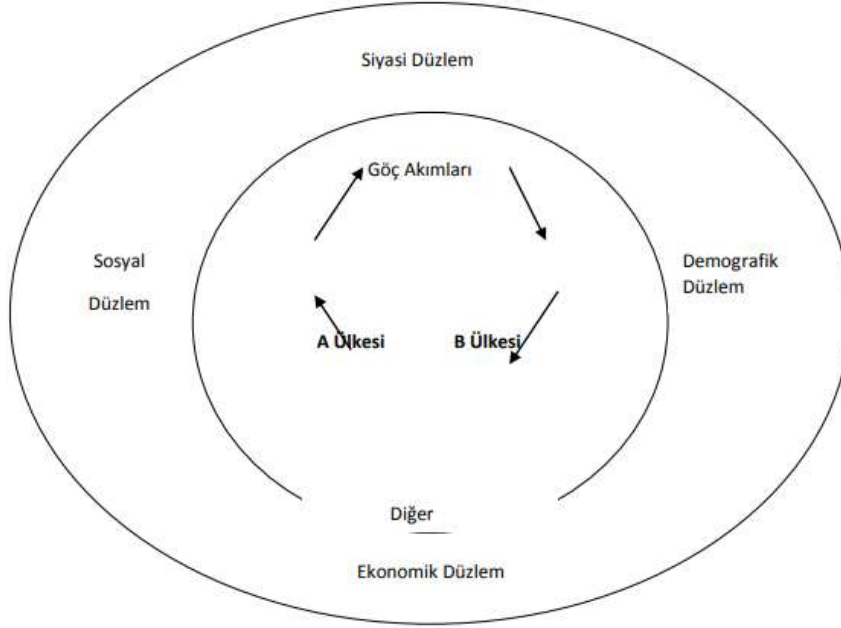
gerçekleşmesi amacıyla yapılmıştır. Ancak entegrasyon sürecinde sosyal yardım alan ve sosyal yardıma alışan mültecilerin ne ekonomiye ne de kamuya yönelimleri istenilen düzeye ulaşmamıştır. Devletlerin bir yandan entegrasyon faaliyetlerini sürdürürken sosyal yardımların da çalışmayı özendirmeden devam etmesi mültecilerin sisteme entegrasyon ilgisini azaltmakta ve sosyal yardımların kalıcı olduğunu düşünmelerinden dolayı çalışmamayı veya kamusal yarara katılmamayı seçebilmektedirler. Bu durum sosyal yardımlar ile entegrasyon politikaları arasında ikileme neden olmaktadır. Devletin entegrasyonu özendirici politikalar ile sosyal yardımları dağıtması hem kalkınma yönünde iki taraflı fırsatları artıracak hem de entegrasyonu hızlandıracaktır. Mültecilere sunulan sosyal yardımlardaki kriterlerin de devlet açısından sonuçları da bulunmaktadır. Örneğin, çocuk sayısı temel alınarak yapılan yardımlar mültecileri çocuk yapmaya yönlendirebilmektedir. Kızılay kart gibi sosyal yardımların alınabilme koşulları arasında yer alan hane halklarında çocuk sayısı koşulu ve hane geliri durumunun hesaplanması bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Hane içindeki çocuk sayısında artış oldukça hane gelirlerinin kişi sayısına bölünmesiyle gelirler düşmekte ve bu nedenle haneler sosyal yardımlardan daha fazla yararlanabilmektedir. Ancak bu durum orta ve uzun vadede iş bulamayan veya çalışmayan hanelerin daha fazla sosyal yardım alabilmek için çocuk yapması durumu sosyal yardım ikilemi oluşturmaktadır (Kızılaykart Nakit Temelli Destek Programları Koordinatörlüğü, 2019). Ekim 2018 yılında Atlantic Council tarafından hazırlanan “*Suriyeli Mültecilerle Uzun Vadeli Bir Dayanışma Yolunda, Türkiye'nin Tutumu ve Zorluklar*” adlı rapora göre; Türkiye’de yedi yılda 350 bin Suriyeli çocuk dünyaya gelmiştir (Atlantic Council, 2018). Savaş ortamından kaçarak güvenli bölgelere gelen mültecilerin bu denli yüksek doğurganlık oranına sahip olması sosyal yardım politikalarının yeniden gözden geçirilmesi tartışmalarının başlamasına neden olmuştur. Bu durum devletlerin finansmanını ve entegrasyonunu zorlaştırmakta, kamplarda doğan çocukların hukuki statüsü sorununu ortaya çıkarmakta ve sosyal yardımların amacında ikilemlere neden olmaktadır. Bu nedenle devletlerin entegrasyon politikaları ile sağladıkları sosyal yardımlar arasında uyumun olması ve denetimlerin sıklaştırılarak kontrollü yapılması elzemdir. Aksi halde sosyal yardıma erişimi olanlar ekonomiye katılım göstermeyecek, eğitim faaliyetlerine katılmayacak ve sosyal yardımlar ile kolay ve geçici bir yaşamı tercih edeceklerdir.

7. Göçte Bölgeselliğin Yeniden Dizaynı Ve Kendine Güven Stratejisi (Self- Reliance Strategy)

Göçte bölgesellik nispeten fakir ülkelere zengin ülkelere doğru bir yönelim sonucunda oluşan bir olgudur. Ravenstein’in Göç Kanunlarına göre göçün temel unsuru olan ekonomik koşullar göç hareketlerinde günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Ravenstein’e göre sanayileşme ile birlikte gelişen iş imkânları ve sanayileşmeye paralel gelişen ulaşım ağları, insanları Avrupa’nın içlerine ve Kuzey Amerika’ya doğru yöneltmiştir (Çağlayan, 2006). Bu anlamda göçler bölgelere göre doğrusal olmayan hareketler ile yollar almaktadır.

Bölgesel göç ve göç sistemleri üzerinde araştırmalar yapan Zlotnik’e göre, “*karşılaştırılabilir kalkınma düzeyleriyle ortak kültürel yapıların birbirine yakınlaştırdığı ülkeler arasında gelişen benzer göç örüntüleri bölgesel bir göç sisteminin doğmasına kaynaklık edeceğini savunmaktadır*” (İçduygu vd., 2014). Güvenli bölgelere yönelen göçmenlerin göç sisteminde kültürel yakınlıklarına ve coğrafi bölgelerine göre rasyonel hareketler sağladığı görülmektedir. Zlotnik bu anlamda göç sistemindeki ülkelerin birbirlerine yakın olmalarının önemli olmadığını savunmuştur (İçduygu vd., 2014). Ancak mülteci gruplarının durumu ve hareketleri düşünüldüğünde güvenli bölgelere gelişlerin birincil tercihi hayatta kalma olmaktadır. Bu nedenle Zlotnik’in varsayımı her koşulda doğru değildir.

Uluslararası göç hareketleri genellikle aynı bölgelerdeki devletler arasında yapılmakta ve bu hareketlerde kadınlar %48’lik bir oranı oluşturmaktadır. Bölgesel göçlerde hareketlerinin çok büyük bir çoğunluğunun çalışma çağına gelmiş gençlerden oluşması da göçün ekonomik boyutunu oluşturmaktadır. Bu nedenle göç sistemlerinde göçmen nüfusu akışı ile mal, sermaye, bilgi akışı paralellik göstermektedir (Özgür, 2019).



Şekil 3: Göç Sistemleri

Kaynak: MiReKoç Proje Raporları 1/2014

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, göç sistemindeki örüntülerin yeni düzlemler oluşturarak ekonomik, sosyal, demografik ve siyasi yeni alanları ortaya çıkarmaktadır. Göç akımları A ülkesinden B ülkesine doğru yönelirken sistemde bulunan birçok etken göçün yönüne etki edebilmektedir. Bu etkenler daha çok ekonomik, sosyal, demografik ve siyasi gibi alanlarda yoğunlaşmıştır. Bu düzlemler dinamik olan mülteci hareketleri ile sistem içerisindeki akımların birbiriyle örtüşmesine de neden olabilmektedir. Bu durum bölgesel anlamda göçün karakteristik özelliklerinin de ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

Kendine Güven Stratejisi (Self- Reliance Strategy) temelde tüm mültecilerin toprağa, çalışma hakkına ve hareket özgürlüğüne erişmeleri gerektiğine dair konuları içermektedir. 1999 ile 2002 yılları arasında özellikle Sudan'da uygulanmaya başlanmış ve daha sonra 2006 yılında Uganda tarafından da uygulanarak mevzuat haline getirilmiştir (Betts ve Collier, 2017). Bu politika zamanla resmileşerek tüm mültecilerin hareket özgürlüğüne yönelik bir yönerge oluşturulmuştur. Kendine Güven Stratejisi, herkes için aynı etkiyi yaratmamaktadır. Farklı mülteci haneleri için ekonomik sonuçlarda önemli farklılıklar gösterebilmektedir.

8. Fırsatlar Bağlamında Yeni Stratejiler Geliştirmek

Göçmenlere yönelik yeniden kazanma stratejisi, entegrasyon, sosyal uyum ve katılım gibi alanlarda birçok politika geliştirilmiştir. Bu politikalara örnek olarak; Irak ve Nijerya'da göçmenlerin iş hayatına katılımlarını özendirme ve bunun için altyapı çalışmalarının yapıldığı finansal katılım (financial inclusion) ve girişimcilik (entrepreneurship) politikaları örnek verilebilir. Bu yöndeki politikalarda Irak'ta Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) çoğunlukla çalışmalar yürütürken, Nijerya'da UNHCR görevler üstlenmiştir (International Labour Organization, 2020). Bu politikanın aynı zamanda Türkiye'de de uygulandığı bilinmektedir (INGEV, 2019). Başka alanda yürütülen politikalardan biri de Güney Afrika'da mültecilere ve sığınmacılara ev sahipliği yapan topluluklarda sosyal uyumu teşvik etmek üzerine yapılan çalışmalardır. Bu yöndeki faaliyetlerin bir örneği de Türkiye'de yapılmaktadır. Sosyal Uyum Yardımı (SUY-ESSN) Programı adı ile anılan bu uygulamalar Avrupa Birliği'nin finnlaması ile Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Kızılay, Dünya Gıda Programı ve bazı sivil toplum kuruluşlarının destekleriyle geliştirilmektedir (Erdoğan, 2019).

Mültecilere yönelik uygulanan politikaların yarattığı diğer fırsatlardan biri de Ürdün'de ekonomik eylem planı altında uygulanmaya başlanan Özel Ekonomik Bölgeler (Special Economic Zones)'dir. Ürdün, 2011- 2018'den bu yana yaklaşık 657, 628 Suriyeli mülteciyi ülkesine kabul etmiştir. Bu oran, Ürdün nüfusunun yaklaşık %20'sini oluşturmaktadır (Barr, 2018). Bu nedenle, Ürdün mülteci politikaları geliştirmek ve ekonomik anlamda mültecilerin entegrasyonunu başlatmak durumunda kalmıştır. Bunun ilk adımı, Özel Ekonomik Bölgelerin kurulmasıyla atılmıştır. Özel Ekonomik Bölgeler (SEZ), devletler tarafından kalkınma politikası olarak düşük vergilerin, tarifelerin ve genellikle daha hafif düzenlemelerin önerildiği alanlarda belirlenmiş bölgelerdir. Serbest Ekonomik Bölgelerin gelişmeye başlamasıyla serbest ticaret bölgeleri, ithalat ve ihracat bölgelerini de kapsayarak tüm alanları içine alacak şekilde kavramlaştırılmıştır. Bu bölgeler, mültecilerin çalışma koşullarını iyileştirmek ve sağlanan muafiyetler ile ekonomiye kazandırılmaları için oluşturulmuş stratejik bir politikadır. Ayrıca bu politika yabancı yatırımcıları, bağışçıları ve diğer paydaşları da cezbedeceğinden uzun vadede kalkınmaya da olumlu yansıtacaktır. Mültecilerin iyi koşullarda çalışabilmelerini sağlamak ve denetimlerini yapmak adına Uluslararası Çalışma Örgütü faaliyetlerini daha etkin şekilde yürütebilmekte ve Ürdün'deki fabrikalarda çalışan işçileri daha iyi izleyebilmektedir (Barr, 2018).

İkincil fırsat olarak; Teşvik Tabanlı Gönüllülük (Incentive Based Volunteer) programlarının oluşturulmasıdır. Teşvik Temelli Gönüllü programlar oluşturularak istihdama yönelik politikalar geliştirilmiş ve mültecilerin ekonomiye kazandırılmaları sağlanmıştır. Bu program ile mülteciler hem geçimlerini sağlayabilmekte hem deneyim kazanabilmekte hem de ülke kalkınmasına katkı sağlamaktadırlar. Bu program, Ürdün'de ilk olarak Suriyeli Mülteciler İşleri Müdürlüğü (SRAD) ve Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR)'nin ortak girişimi ile kamplarda uygulanmak üzere geliştirilmiştir. Program gönüllü fırsatlar sağlamak ve Kampa gelir elde etmek amacıyla oluşturulmuştur (Barr, 2018). Bu programın da Türkiye'de bulunan kamplarda uygulanması kalkınma ve ekonomi için yeni fırsatlar yaratabilir. Serbest Ekonomi Bölgeleri'nin de oluşturulması ile kayıt dışı istihdam sorununa çözüm getirilebilir ve bu uygulama ile mültecilerin etik dışı çalıştırılmalarının önüne geçilebilecektir. Bu program ayrıca mültecilerin topluma kazandırılmasında ve uyum sürecinde önemli fırsatlar sunmaktadır.

Sonuç

Göç ve etik konusundaki tartışmalar günümüzde de uluslararası kamuoyu ve Birleşmiş Milletler'de tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Özellikle mültecilerin karşılaştıkları şiddet olayları, mecburiyetler ile istismarlar göçün görünmeyen ikinci bir yüzünün daha olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu anlamda mültecilerin kurtarılması her ne kadar önemli ise onların yeniden kazanılması ve etik prensiplere uyulması bir o kadar önem arz etmektedir.

Bir devinim olarak göç, aynı zamanda içinde ikilemleri de içerisinde barındırmaktadır. Bu durumun oluşmasında kavramların tanımında yapılan yanlışlar ve geliştirilen politikaların aksaklıklarından kaynaklandığı görülmüştür.

Mültecilere yönelik uygun politikalar geliştirilmesi ile yeni fırsatların ve bu vesile ile kalkınmanın da sağlanabileceği ortadadır. Uygulanacak politikalar mültecilerin kültürleri, eğitimleri ve değerleri ile ilişkilendirilerek uygulanmalıdır. Örneğin; fırsatlar bağlamında finansal katılım (financial inclusion) , girişimcilik (entrepreneurship) politikaları ile Sosyal Uyum Yardımı (SUY-ESSN) Programları mültecilerin yeniden kazanılmasında ve katılımının sağlanmasında önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu politikalara ek olarak Ürdün'de yaygın olarak uygulanan bazı strateji ve politikaların (Special Economic Zones, Incentive Based Volunteer) Türkiye'deki mülteciler veya dünyanın diğer bölgelerindeki mültecileri için bir politika transferi şeklinde uygulanması ile daha katılımcı odaklı yeni fırsatların oluşturulabileceği düşünülmektedir.

Araştırmada ayrıca mültecilerin sosyal ve finansal entegrasyona girmeden sağlanan sosyal yardımlar ile yapılan desteklerin mültecilerin geçim amacıyla çocuk sayısında artışa gitmelerine neden olduğu görülmektedir. Bu durum mültecilere yönelik yapılan sosyal yardımların etkilerinin kısa süreli olmasına ve geçim sıkıntısı yaşayan kişilerin ise sosyal yardıma sahip olmak ile hayatta kalmak arasında ikilemler yaşamalarına neden olmaktadır. Sonuç olarak bu gibi durumlar mültecilerin veya

göçmenlerin üçüncü ülke başvurularında artışlara, savaş ve çatışma bölgelerinden sığınarak gelen göçmenlerin bu sefer daha iyi sosyo-ekonomik fırsatlar için göçün konusunda ve amacında değişimleri ve dönüşümleri başlattıkları görülmüştür.

KAYNAKÇA

Atlantic Council. (2018). *Atlantic Council'den Suriyeli mültecilerin Türkiye'deki durumunu inceleyen kapsamlı rapor*. [refugeenewsturkey.org: https://www.refugeenewsturkey.org/single-post/2018/10/16/Atlantic-Councilden-Suriyeli-m%C3%BCltecilerin-T%C3%BCrkiye%E2%80%99deki-durumunu-inceleyen-kapsaml%C4%B1-rapor](https://www.refugeenewsturkey.org/single-post/2018/10/16/Atlantic-Councilden-Suriyeli-m%C3%BCltecilerin-T%C3%BCrkiye%E2%80%99deki-durumunu-inceleyen-kapsaml%C4%B1-rapor), Erişim tarihi: 01 Temmuz 2021.

Barr, L. K. (2018). Syrian Refugees in Jordan: Special Economic Zones as an Economic Action Plan. *University of Ottawa Department of Conflict Studies*, 01-99. https://ruor.uottawa.ca/bitstream/10393/37652/1/Barr_Lindsey_2018_Thesis.pdf

Betts , A., ve Collier , P. (2017). *Refuge : Rethinking Refugee Policy in a Changing World*. New York: Oxford University Press.

Bozyigit, E. (2019). *Etik Kavramı, Anlamı, Amacı, Etik Türleri*. [www.academia.edu: https://www.academia.edu/6475117/Etik_Kavram%C4%B1_Anlam%C4%B1_Amac%C4%B1_Etik_T%C3%BCrleri](https://www.academia.edu/6475117/Etik_Kavram%C4%B1_Anlam%C4%B1_Amac%C4%B1_Etik_T%C3%BCrleri)

CNN TÜRK. (2019). *Türkiye 3 milyon Suriyeli için güvenli bölge önerdi*. [www.cnnturk.com: https://www.cnnturk.com/turkiye/turkiye-3-milyon-suriyeli-icin-guvenli-bolge-onerdi](https://www.cnnturk.com/turkiye/turkiye-3-milyon-suriyeli-icin-guvenli-bolge-onerdi), 27.09.2019. Çağlayan, S. (2006). Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*(17), 67-91. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/musbed/issue/23522/250638>

Erdoğan, M. (2019). *Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler*. Ankara: Konrad-Adenauer-Stiftung . Erişim tarihi: 01 Temmuz 2021.

Fakih, A., ve Ibrahim, M. (2016), “The impact of Syrian refugees on the labor market in neighboring countries: Empirical evidence from Jordan”, *Defence and Peace Economics*, 1-23. <https://doi.org/10.1080/10242694.2015.1055936>

Fıstık, F. (2019). *Suriyelilerin kaldığı çadır kentler kapatılıyor, gelecekleri belirsiz*. [medyascope.tv: https://medyascope.tv/2019/05/22/suriyelilerin-kaldigi-cadir-kentler-kapatiliyor-gelecekleri-belirsiz/](https://medyascope.tv/2019/05/22/suriyelilerin-kaldigi-cadir-kentler-kapatiliyor-gelecekleri-belirsiz/)

International Labour Organization. (2020). *ILO's Financial Inclusion Strategy in Iraq : An entry for decent jobs*. Irak: International Labour Organization, Erişim tarihi: 01 Temmuz 2021

İçduygu, A., Erder , S., ve Gençkaya, F. (2014). *MiReKoç Proje Raporları 1/2014: Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023*. İstanbul: Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi.

INGEV. (2019). *Financial inclusion of refugees and host communities in turkey*. Sparkassenstiftung für internationale Kooperation (Sparkassenstiftung), Erişim tarihi: 01 Temmuz 2021

Kart, B. (2018). Felsefi Bir Sorun Olarak Mültecilik ve Çoklu Kırılğanlık. *Disiplinlerarası Karşılaşmalar*(8), s. 01-17. <https://viraverita.org/sites/default/files/edergi-yazilari/felsefi-bir-sorun-olarak-multecilik-ve-coklu-kirilganlik.pdf>

Keser, A. ve Özbek, C. (2018). Suriyeli Çocukların Türkiye'deki Ulusal Eğitim Sistemine Uyumu Üzerine Kamu Politikası Analizi . *İnsan Hakları Yıllığı* , 36 , 105-132 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ihy/issue/62005/928150>

Kuyumcu, M. İ. and Kosematoglu, H. (2017). The Impacts of the Syrian refugees on Turkish Economy. *Journal of Turkish Social Sciences Research*, 2(1), 77-93.

Khoudour D. ve Andersson L. , (2017) Assessing the contribution of refugees to the development of their host countries, Centre's Policy Dialogue on Migration and Development in Paris on 2 October 2017

Kızılaykart Nakit Temelli Destek Programları Koordinatörlüğü. (2019). *Değerlendirme ve Yardım alma - SUY Kriterleri*. kizilaykart-suy.org: <http://kizilaykart-suy.org/TR/degerlendirme.html>

Mülteciler Derneği. (2019). *Türkiyedeki Suriyeli Sayısı Ekim 2019*. multeciler.org.tr: <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>

Özgür, E. M. (2019). *Uluslararası Göç Akışları: Göçmenler ve Ulusötesi Göçmenler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi. https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/89754/mod_resource/content/0/PopGeo_9_International%20Migration%20Flows%20%5BKurtar%C4%B1lan%5D.pdf adresinden alındı

Uluslararası Göç Örgütü- IOM (2017a). *Migration Flows to Europe, 2017*, http://migration.iom.int/docs/2017_Overview_Arrivals_to_Europe.pdf adresinden 18 Nisan 2019

Birleşmiş Milletler, (2017) *International Migration Report (2017a)*. ST/ESA/SER.A/403, Aralık, www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2017.pdf, Erişim Tarihi: 01 Temmuz 2021.

Şimşek, D. (2019). Suriyeli Mültecilerin Avrupa'ya Yayılımı: Analitik ve Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme. *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 491-516. DOI: 10.31679/adamakademi.

622045

Topçu, E. (2019). *Göç devinimdir ve zekayı açar*. Independent : <https://www.independentturkish.com/node/52811/t%C3%BCrkiyeden-sesler/g%C3%B6%C3%A7-devinimdir-ve-zekay%C4%B1-a%C3%A7ar>

Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı'nın (TEPAV). (2018). *Syrian Entrepreneurship and Refugee Start-ups in Turkey: Leveraging the Turkish Experience*. Ankara: European Bank for Reconstruction and Development. https://www.tepav.org.tr/upload/mce/2019/haberler/tepav_and_ebrd_syrian_entrepreneurship_and_refugee_startups_in_turkey_lever....pdf

21. YÜZYIL KÜRESELLEŞMESİNDE ÇEVRE GÜVENLİĞİ

*Uğur ÇINAR**

Özet

Çalışmada, 21.yüzyıl küreselleşmesinde değişen geleneksel güvenlik anlayışı ve güvenlik algısının hem derinleşmesi hem genişlemesi üzerine durulmuştur. Bu genişleme içerisinde çevre güvenliği önemli yer tutmaktadır. Çevrenin önemi ve güvenliği küresel iklim değişikliği ile beraber yüksek politika aracı halini almaya namzet olmuştur. Çevre güvenliğinin tarihsel gelişim süreci ve boyutları; 21.yüzyıl küreselleşmesine kavramların karmaşıklaşmasını ve kavramlar arası sınırların kalkmasından sebeple güvenlik ayrılmaz bütün olarak kabul edilebilmektedir. Boyutlara ayırmış olsak da aslında her bir boyut diğerleri ile arasında içsel bağlantı vardır ve daha diğer boyutların hepsi bir bütünün parçalarıdır.

Salgın dönemi ile birlikte çevrenin ve sağlığın insani güvenlik temelinde ele alınacağına dair yaklaşımlar olsa da realpolitik kendini ortaya koyarak önce ulus devlet güvenliği demektir.

Anahtar Kelimeler: Çevre, Güvenlik, Ekonomi Güvenliği, Küreselleşme, İklim Değişikliği.

ENVIRONMENTAL SECURITY IN TWENTY FIRST CENTURY GLOBALIZATION

Abstract

In the study, in twenty-first century, traditional security approaches both deepened and widened. Environmental security has hold a prominent place in paradigms of 21st security.

In this era of politics history, approaches mean and boundaries are so complex and transparent. In fact, environmental security's dimensions interconnect with other dimensions. Human security, healthy security, environmental security, economic security and other dimensions, all of them like complete. During the pandemic, all World discuss 'single health policy' and now; about security, have to discuss single security policy just as single health. But there is a fact; realpolitik. And nation state 13nd t's security.

Key Words: Environmental, Security, Economic Security, Globalization, Climate Change.

Giriş

Uluslararası İlişkiler disiplinde soğuk savaş terimi ile ifade edilen ve dünya siyasetinin belli dönemine ismini veren sürecin neticesinde dünyanın hala içinde olduğu başka bir sürece girilmiştir. Soğuk Savaşın sona ermesi ile başlayan süreç çalışmamızda 21.yüzyıl küreselleşmesi olarak ifade edilerek; sürecin en genel sonuçlarından çevresel küreselleşme ve çevre güvenliği ele alınacaktır. Çevre güvenliği yerkürenin doğal akışı içerisinde hep var olagelmiş durum olsa da, tarihte on yıllar hatta yer yer yüzyıllar alan gelişmeler ve bunlardan ortaya çıkan sonuçlar; 21.yüzyıl küreselleşmesinde daha kısa sürelerde gerçekleşmiş ve neticeleri keskin, önü alınamaz ve ortaya çıkan sonuç tüm insanlığı etkilemeye başlamıştır.

* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Doktora Öğrencisi.

Uluslararası ilişkilerde güvenlik iyi analiz edilebilmek adına tasnif edilmektedir. Güvenliğin alanı, sınırları, konu ve kapsamı tespit edilip tek tek çözümler tavsiye edilmektedir. Lakin nihayetinde konu strateji oluşturmaya gelince güvenliğin parçalara ayrılması değil; daha topyekun bir anlayışla tek güvenlik politikasının oluşturulması gerekmektedir.

Bu çalışmada güvenlik konularının geneline iştirak edilmeyecek olup; çevresel güvenlik incelenecek ve 'ne gibi sonuçlar ortaya çıktı' tespitinden tümdengelim metodu gibi yöntemlerle sorunların tespitini müteakip sorunların kaynaklarına inilecektir. Ne gibi uygulama ve politikalar bu sonucu meydana getirdiyse, bundan sonrası için neler yapılırsa, hangi politika ve stratejiler geliştirilse çevre güvenliği sağlanarak sürdürülebilir hale getirilebilir.

1. Küreselleşme

Küreselleşme dünya çapında karşılıklı bağımlılık ağları olarak tanımlanabilmektedir. Bu demek değildir ki; küreselleşme türdeşleşmedir, evrenselliktir, eşitliktir. Küreselleşmeyi daha iyi kavrayabilmek için spesifik alanların küreselleşmesinin sebep ve sonuçlarını ve bu küreselleşmenin potansiyelinin nerelere savrulabileceğine dair kanaat oluşması için küreselleşmeyi çeşitli boyutlarda ele alabiliriz. Joseph Nye ve David A. Welch küreselleşmeyi çevresel, askeri ve toplumsal boyutları ile üç boyutta ele almış olsa da ¹ gelişen ve derinleşen süreçte ekonomipolitik ve ekonomi güvenliği perspektifinden yaklaşım geliştirerek 21.yüzyıl küreselleşmesinin gününe ve istikametine dair yaklaşımı üçten daha fazla boyutta inceleyerek geliştireceğiz.² Boyutlara ayırarak incelememizin sebebi dünyanın gerçekten tam olarak küreselleşmemiş olması ve boyutlar nezdinde kompartımanlaşmış bir süreci yaşıyor olmamızdır. Çünkü gerçekten küreselleşmiş bir dünya piyasasında emteaların, insanların, sermayenin serbest dolaşımı, global ekonomi konusunda benzer politikaların olması, faiz oranlarının aynı olması gerekirdi. Lakin inkar edilemez biçimde bu süreçte devletlerin sınırları geçirgenleşmiştir. Bu demek değildir ki, sınırlar kalkmış ya da anlamsızlaşmış.³ Bilakis yaşanan sürecin çıktılarında olan global göç sorunu ile sınırlar seçici geçirgen hale getirilmiş ve Batı Medeniyetinin tehde maruz sınırlarından 21.yüzyıl demir perdesi denilebilecek beton perdeler-ileri teknoloji ile desteklenen duvarlar inşa edilmeye başlanmıştır.⁴

Küreselleşme sürecinin haricinde tutulabilecek ancak küreselleşme ile tahribatında sınır kalmayan çevre artık daha önemli ve daha çok dikkate alınır hale gelmiştir.

Küreselleşmenin boyutları tasnif edilirken; J. Nye ve D. Welch'in tasnifinde küreselleşmenin en eski boyutu *çevresel küreselleşmedir*. Çiçek salgını örneği üzerinden; dünyada ilk çiçek salgını M.Ö. 1350'de Mısır'da kaydedildi ve bu salgın M.S. 49'da Çin'e ulaştı. Ardından 200 yıl sonra da Avrupa'da görüldü. 1520'de ise ABD'de görüldü. 1789'dan sonra Avustralya'ya yayıldı. Başka bir örnek; Kara Veba salgını, ilk olarak Asya'da başladı ve 14.yüzyılda Avrupa nüfusunun dörtte biri ile üçte birini öldürdü ve 15.-16.yüzyıllarda Avrupalılar salgını Amerika'ya taşıdı, yerli nüfusun %95'i salgında öldü. Küreselleşmenin daha yoğun ve daha hızlı olduğundan bahsetmiştik ve çevresel boyut üzerinden yine bir başka salgınla devam ediyoruz. HIV/AIDS 1980'lerde teşhis edildi ve 20 yıl içinde 20 milyondan fazla insan öldü.⁵ BM, HIV/AIDS Ortak Programı (UNAIDS) 2020 yılı raporuna göre HIV/AIDS epidemisinin başlangıcından rapor yılına kadar 75,7 milyon kişi enfekte oldu ve 32,7 milyon kişi HIV enfeksiyonuna bağlı hastalıklardan dolayı öldü.⁶ Güncel olarak Covid-19 pandemisini de yine çevresel küreselleşmenin olumsuz etkileri içerisinde

¹ Joseph S.Nye& David A. Welch,(2013), Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 3.Baskı, s.342-343

² Poku, N.K, ve Thenkelsen, J, (2017), Küreselleşme, Kalkınma ve Güvenlik, (ed.) Alan Collins, Çağdaş Güvenlik Çalışmaları, 223-236, ,a.g.e. 223

³ Joseph S.Nye& David A. Welch, a.g.e. s.343

⁴ Yunanistan duvar; 2021 yılında ABD'nin Afganistan'dan çekilme kararı ve Taliban'ın yönetimi ele geçirmesi ile göç başladı ve Yunanistan Suriyeli göçmenlerden aldığı ders için sınıra 6 metre yer altında 5 metre yer üzerinde olacak demir çubuklardan duvar inşa etmeye başladı. The Guardian; Greece Extends Border Wall to Deter Afghans Trying To Reach Europe, Url: <https://www.theguardian.com/world/2021/aug/21/greece-extends-border-wall-deter-afghans-trying-reach-europe> (E.T. 20.02.2022)

⁵ Joseph S.Nye& David A. Welch, a.g.e. s.343-344

⁶ Anadolu Ajansı, *AIDS ile ilişkili hastalıklara bağlı ölüm oranları azaldı*. Karaaslan, Y., S., <https://www.aa.com.tr/tr/saglik/aids-ile-iliskili-hastalıklara-bagli-olum-oranlari-azaldi/2061826#> E.T. 10.10.2021

değerlendirmek gerekmektedir. Aralık 2019'da Çin'in Hubei eyaletinin alt bölgesi olan Wuhan'dan başlayıp 11 Mart 2020'de WHO tarafından pandemi olarak nitelendirilip 22 Aralık 2020⁷ itibariyle tüm yerküreye yayılan Koronavirüs/Covid-19 (SARS-CoV-2) hızla yayılıp ciddi derecede öldürücü olmuştur. Tüm dünyada ciddi bir seferberlik ilan edilerek uzun süreli kapanmalar ile yayılma hızı düşürülmeye çalışılmıştır. Kısaca bir salgın turu yaptığımızda görülmüştür ki; çevresel küreselleşmenin negatif sonucu olarak salgınlar karşımıza çıkmıştır ve artık daha sık çıkmaya devam edecektir.

BM Çevre Programı ve Uluslararası Hayvancılık Araştırma Enstitüsünün ortaklaşa hazırlamış olduğu raporda; salgınları önlemek ve salgınla mücadele için insan, hayvan ve çevre sağlığını birleştiren uyarısı yapıldı. Gelecekteki salgınları önlemenin yolu olarak ise *tek sağlık* olarak adlandırılan insan, hayvan ve çevre sağlığının birlikte düşünülmesi raporda tavsiye ediliyor.⁸

Çevresel küreselleşmenin negatif sonucu olarak salgın hastalıklar örnek verilse de; hep negatif sonuçlar yoktur. Küreselleşme olgusunun olumlu sonuçlarına örnek; domates, patates, mısır, pamuk, pirinç, ayçiçeği ve çay gibi bitkilerin diğer coğrafyalara yayılması ve ticarete konu olması ile dünyanın her yerinde yapılan tarıma faydası olmuştur.⁹

Küresel iklim değişikliği ile ilgili olarak ciddi etkileri olacak ve tarihin akış yönüne etki edecek çevresel küreselleşme ve bunun getireceği sonuçlara hiçbir ulus, devlet kayıtsız kalamaz. Çünkü iklimin idari, siyasi sınırları yoktur. İklimin ideolojisi ve demir perdesi yoktur. Birçok alanda gemisini kurtaran kaptanlar iklimle karşı karşıya kaldıklarında söz konusu kendi gemileri değil; diğer gemilerin tamamıdır. Kutuplarda yaşanan buzul erimesine kayıtsız kalmak da böyle bir şeydir. Ağustos 2021'de Geophysical Research Letters adlı dergide yer alan araştırmaya göre; buzullardaki erimenin Dünya'nın yer kabuğunda çökmeye neden olduğundan bahsediliyordu. Çökmenin ne gibi sonuçları olacak; Grönland ve Arktik buzullarındaki erimenin Kuzey Yarımkürenin zemininde yatay kaymaya neden olduğu ve erimenin olduğu noktadan 1000 km'lik alana kadar fiziki etkisinin devam ettiği ABD ve Kanada'nın büyük kısmında 0,05 mm ve 0,30 mm'lik kabuk deformasyonu olduğu ve sadece bu coğrafyada değil Kuzey Yarımkürenin büyük kısmında bu tür deformasyon ve dikey/yatay değişimin olduğu tespit edilmiş,¹⁰ ayrıca erimenin yeryüzünün genelini ısıtırken kış mevsimlerinin daha soğuk geçmesine neden olduğu¹¹ da bilim insanları tarafından araştırılan konu olmaya devam ediyor.

Küreselleşme mefhumunun negatif ve pozitif yönlerinin kompleks yapısı gereği özellikle 21.yüzyıl küreselleşmesi sürecinde yer kürenin düzenini ve akıbetini tayin etme noktasında yetkili, etkili aktörlerin ilişkileri karşılıklı bağımlılıktan da ötede karmaşık karşılıklı bağımlılık halini almıştır.

Ayrıca çevresel küreselleşme ile sadece salgın örneğinde dahi görmüş olduk ki; küreselleşmesinin her döneminde var olan güvenlik kaygısı ve tehditlerin daha hızlı daha yoğun ve daha etkili hale gelmesi ile güvenlik dağınık bırakılmayarak ve tek sağlık politikası gibi tek güvenlik teriminin kullanılması gereklilik halini almıştır. Şimdilik tek güvenlik kavramı abartılı gelebilir; ancak küreselleşmenin diğer boyutlarını ve pandemi dönemini bu perspektiften incelediğimizde kavrama daha bir başka yaklaşıcağız.

⁷BBC News Türkçe, Koronavirüs: Antartika'da İlk Covid Vakaları Tespit Edildi. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55411819> E.T. 10.10.2021

⁸ BM Raporu; Bir Sonraki Salgını Önlemek İçin; İnsan, Hayvan ve Çevre Sağlığını Birleştirin. https://www.unep.org/news-and-stories/press-release/unite-human-animal-and-environmental-health-prevent-next-pandemic-un?_ga=2.54154024.1677389542.1634476998-1126846246.1634476998 (E.T. 17.10.2021).

¹⁰ Independent, Glacier melt is causing Earth's crust to warp slightly ,say scientists, <https://www.independent.co.uk/climate-change/news/glacier-melting-earth-crust-climate-change-b1908375.html> (E.T. 24.10.2021).

¹¹ NTV, Buzulların erimesi aşırı soğuklara neden oluyor, <https://www.ntv.com.tr/dunya/asiri-soguk-kislarin-nedeni-buzullarin-erimesi,wwpeZsweCk-8oVK8Rtd9Ww> (E.T. 24.10.2021).

2. Çevre Güvenliği ve Çevre Bilincinin Dönüşüm Süreci

Soğuk Savaşın ortasında 1973'te yaşanan *petrol krizi*¹² çevresel güvenlik kavramını derinleştirmiştir. Geleneksel güvenlik kavramının dışına taşan güvenlik yaklaşımının gelişmesine vesile olmuştur. Petrol krizi ve kaynak kıtlığı, küresel iklim değişikliği, ozon tabakasının karbon salınımı ve atmosferin aşırı ısınmasına bağlı bozulması gibi sorunlar gündem olmaya başlamıştır. Doğadaki canlı varlıkların yaşam alanının daralmasına bağlı algılanan tehditler çevresel güvenlik içerisinde değerlendirilirken; geleneksel güvenlik anlayışında çevresel güvenliğin yeri gündeme gelmiştir. Buradan hareketle çevresel güvenliğin yüksek politika alanı olarak kabul edilmesi, tartışılması ve kabul edilmesi konusu ulusal ve uluslararası alanda tartışılmıştır. Petrol krizi ile başlayan farkındalık ve çevresel güvenlik devletlerin ulusal güvenliğini tehdit etmeye başlamış ve bunun için iş birliğinin gerekliliği ortaya konulmuştur. Çevre sorunlarının sınır tanımayan oluşu, idari ve/veya coğrafi olarak belirlenmiş sınırların çevre sorunları karşısında çaresiz olması, ortak çevre politikasını gerekli kılmıştır. Küresel iş birliğinin gerekliliği OPEC petrol krizi ile fark edilmiştir. Devletlerin iş birliğini kendi aralarında yapmaları da yetersiz kalmakta ve sivil toplum örgütleri, hükümetdışı örgütler ve vatandaşların da bu iş birliğine dahil olması gerekmiştir.¹³

Küreselleşme ve karşılıklı bağımlılığın Soğuk Savaşın sonlarına doğru artmasıyla beraber geleneksel güvenlik yaklaşımları ve bunlara ait stratejiler ve yöntemler yetersiz kalmaya başladığı idrak edilirken; beklenen son geldiğinde ve SSCB dağıldığında ise anarşinin ve güç boşluğu alanı SSCB bölgesi olmuştur. Bu bölgede siyasi sorunlar ve ekonomik sorunlar ve güvenlik sorunları ayrıca terör örgütlerinin hatta devletdışı aktörlerin güç savaşları, hakimiyet ve yerleşme çabasının odağı haline gelmiştir. Önceden yaşanan 1973 OPEC petrol krizi ve sonrasında dünyanın fark ettiği kaynakların kıtlığı ve buna bağlı ortaya çıkabilecek sorunlara küresel iklim değişikliği eklenince çevresel güvenlik yadsınamaz hal almıştır. Hem devletler hem uluslararası arenada yer alan oyuncular, sivil toplum kuruluşları, hükümetdışı örgütler, bölgesel ve küresel örgütler çevre ve çevreye bağlı güvenlik sorunlarına biraz daha eğilmiş, gündemine almıştır. Geleneksel güvenlik anlayış ve yaklaşımının yetersiz kaldığı ise iyiden iyiye hissedilmiştir.¹⁴ Küresel iklim değişikliği, su kıtlığı/kuraklık, biyolojik çeşitliliğin azalması ve biogüvenliğin dile getirilmeye başlanması gibi çevre ile ilgili sorunların etkisini artırması ve aciliyet arz etmeye başlaması ile ulusal güvenlik kavramını daha ulusaldan bölgesel, bölgesel olandan uluslararası olana doğru tehdit ederek ve yönlendirerek genişletmiştir. Derinleşen ve genişleyen güvenlik ise bireyden de devletten de geçerek gezegenin güvenliği haline gelmeye başlamıştır. Güvenliğin sadece düşman olarak adlandırılan unsurun ötesinde olduğu ve doğal kaynaklarda yaşanma ihtimali yüksek kıtlık/kısıtlılık, sanayileşmenin geldiği noktada yaşanabilecek iş kazası gibi tehditlerin çevresel etki doğurması neticesinde bireylerden devletlere ve gezegenin tamamının güvenliğini tehdit altında olacaktır. Bu sebeple, öncelikle güvenlik merkezli kurulmuş örgütler ve diğer kuruluşlar gündemlerine çevre güvenliğini almak durumunda kalmıştır. Özellikle 1992 yılında Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın ardından diğer örgütler çevre, çevre sorunları ve ilgili güvenlik konularına ilişkin ciddi olarak çalışmalar yapmıştır. 1987 yılında BM Ortak Geleceğimiz başlıklı raporu uluslararası düzeyde çevresel güvenliğe dikkat çeken ilk belge niteliğindedir. Belgede çevresel baskının, kıtlığın; siyasi gerilimin ya da askeri çatışmanın hem sebebi hem de sonucu olabileceği tespit edilmiştir.¹⁵ Raporla sürdürülebilir kalkınma ve çevre güvenliği kavramı literatüre girerek popüler hale gelmiştir. Sonraki yıllarda BM tarafından konferanslar düzenlenmiş ve çevre, çevre güvenliği konuları gündemde tutulmuştur.¹⁶

¹² Petrol Krizi, 1973'te Mısır ve Suriye eş zamanlı olarak İsrail'e savaş açmıştır. ABD bu durumda İsrail'e destek vermiştir. OPEC/Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nde Arapların çoğunlukta olması sonucu savaşın ardından petrol üretimini azaltmış ve dünyada petrol krizi yaşanmıştır. Bilal KARABULUT, Uluslararası İlişkiler: Kavramlar-Teoriler-Kuramlar, Barış Kitap, 2016, Ankara, s.20

¹³ Türk, S.Mine, (2018) Çevresel Güvenlik Marmara Denizi Örneği, Nobel Bilimsel Eserler.

¹⁴ Vural, Ç. (2018) Çevresel Güvenliğin Gelişimi, Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi 6 (1), s.24:20-38

¹⁵ Çolakoğlu, E.(2012), NATO'nun Çevreye İlişkin Rolü, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı 33, s.102

¹⁶ Barnett, J, (2017), Çevre Güvenliği, (Ed.)Collins, A. *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları*, 2017, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, Çev: Nasuh USLU, s. 192, 190-207

1995 yılında yayınlanan Küresel Yönetim Komisyonu'nun Küresel Komşuluk raporunda; Küresel Komşuluk gerçekliğinin unsurları ele alınarak, özellikle teknolojinin gelişmesi ve yayılması, telekominikasyon alanında yaşanan gelişmeler sayesinde gezegenin en uzak noktasındaki insanların birbirleri ile komşuluk yaşadığının altı çizilmiştir. Şehirleşmeye bağlı olarak artan nüfus, kirlilik ve salgın hastalıkların yayılması ile mücadele, silahların yaygınlaşmasının engellenmeye çalışılması, çölleşmeyle mücadele, genetiğin korunması, çeşitliliğin sağlanması, terörizmin ortadan kaldırılması, açlığın/yoksulluğun engellenmesi, kaynakların paylaşılması, uyuşturucu ticaretinin ortadan kaldırılması gibi birçok sorun gezegenin genelini sorunu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle yaşadığımız gezegen için Küresel Köy benzetmesi yerinde ve gerçeklik olarak komisyonun raporunda yer almıştır. Bu genel sorunlar Küresel Komşuluk kavramı ile ifade edilmiştir. Yukarıda çoğunu tasnif ettiğimiz sorunlar neticesinde Küresel Komşuluk kavramının daha da artarak devam edeceği belirtilmiştir. Bu sorunlar dünyanın sadece bir yerinde değil, bazen her biri ayrı coğrafyada bazen birçoğu bir yerde yaşanmakta ancak sorun tüm dünyanın sorunudur. Bu nedenle çevre de tüm insanlığa ait olduğundan; çevrenin korunması ve güvenliğinin sağlanması motivasyonundan yola çıkılarak güvenlik kavramının kapsamı genişletilmiş; bireyin, gezegenin ve ulus devletlerin güvenliğinden mürekkep güvenlik yaklaşımı geliştirilmiştir. Küresel güvenlik politikasının gerekliliği bu raporda da belirtilmiştir.¹⁷

Çevresel güvenliğin geleneksel güvenlik anlayışının ötesinde yere konumlanmış olması; Kopenhag Okulunun geleneksel güvenlik yaklaşımlarını düşük politika olarak gördüğü tehdit ve sorunları güvenliğin unsurlarına dahil etmiştir. Okul, güvenliğin askeri güvenlik olarak anlaşılması, uluslararası ilişkilerde aktörün devlet olarak kabul edilmesini eleştirerek güvenliğin kapsamını genişletmiştir. Çevresel güvenlik ve buna bağlı olarak diğer aktörler; hatta bireyden başlamak üzere örgütlerden ulus devletler ve uluslararası örgütlere kadar her yapı uluslararası politikanın aktörü olarak görülmüştür. Okul, güvenleştirme ve sektör analizi üzerinde durarak genişlemeyi açıklamaya çalışmaktadır. Sektör analizinde sektörler; askeri güvenlik, siyasi güvenlik, ekonomik güvenlik ve çevresel güvenlidir. Kopenhag Okuluna göre güvenlik, özgürlüğü tehditlerden, devlet ve toplumların kendi bağımsız kimliklerini, düşman olarak gördükleri değişimleri korumak üzere sağlanan durumdur.¹⁸Yine Okula göre güvenliğin kapsamı genişletilerek ve geleneksel güvenlik anlayışının aksine devlet içi ve devlet dışı aktörleri kapsamaması gerekmektedir.¹⁹

Çevre güvenliği aşamalardan oluşmaktadır. İlk olarak 1970 ve 1980'li yıllarda yapılan çalışmalar savaşın çevre üzerine etkilerine odaklanmış, 1990'lardan itibaren ise kaynakların kullanımı sorununa bağlı çatışmalar başka bir aşama olmuştur. 21.yüzyıl küreselleşmesi dediğimiz mevcut süreçte ise konu daha derin ve geniş hal almıştır. Atmosferin ısınmasına bağlı olarak artan küresel iklim değişikliği, su ve toprak kaynaklı nüfus, kent yaşamı, kırsal yaşam ve daha birçok yeni ve/veya kronik sorun çevre güvenliğinin içeriğinde ve çalışma alanında kalmıştır.²⁰Ayrıca nükleer atıklar, artan teknoloji ve buna bağlı kullan-at hiperkültürü sonucunda doğada ve doğal olan ne varsa kirlenmesinde tereddüt edilmemesi, ekonomik milliyetçiliğin küresel köyde baskın hale gelmesi, salgın hastalıkla birlikte otoriterleşme emarelerinin dünya demokratik kültürüne zarar vermesi, denizin, kullanılabilir su kaynaklarının, tarıma elverişli toprakların, yapılaşma ve sanayileşme adına doğanın tahribi çevre güvenliğini ekonomi güvenliğinin içine katmış ancak daha baskın hale getirmiştir.

Çevre güvenliğinin idrakinde birçok unsur etkili olmuştur. 21.yüzyıl küreselleşmesinde çevre güvenliğinin artan önemine vurgu yapılmasında iklimin etkisi daha dominant hal almıştır. Çünkü iklimin insan, insanlık ve medeniyet üzerindeki etkisi yaşamsaldır. Tarım faaliyetlerinin başlaması ve sanayileşme gibi iki önemli olgu insanlık tarihine güçlü etki etmiştir. Çünkü bu olgular çevre üzerinde de yapıcı ve yıkıcı etkilere sebep olmuştur. Sanayileşme ile artan kentleşme ve bunun getirdiği enerji ihtiyacı, fosil yakıtlara artarak artan talep; kömür, petrol, doğalgaz; enerji rekabeti ve kaynakların paylaşımı konusu çatışmaları doğurmuş ve savaşlar çıkmıştır. Kömür rezervlerinin

¹⁷ Global Governance, Our Global Neighbourhood, The Report of Global Governance, Chapter Two: Values of Global Neighbourhood, URL: <https://www.gdrc.org/u-gov/global-neighbourhood/chap2.htm>, (E.T. 12.02.2022)

¹⁸ Vural, Ç. (2018) a.g.m. s.38

¹⁹ Vural, Ç. (2018) a.g.m.,s.38

²⁰ Türk, S.Mine, (2018),a.g.e., s.3,

bulunduğu toprakların paylaşılması, petrol ve doğalgaz sahalarının aynı şekilde paylaşılması bölgesel ve uluslararası çatışmalara yol açmıştır. Enerji talebi ile çıkan çatışmaların çevreye verdiği zararın yanında fosil yakıtların kullanılmasına bağlı ortaya çıkan kirlilik, insan sağlığına verdiği zarara ilaveten kaynak yetersizliği, kaynakların aşırı tüketiminin çevreye verdiği zarar²¹ bugün çevre güvenliği konusunun yüksek politika olarak kabul edilmesi ve yeni güvenlik yaklaşımı içerisinde bulunmasını gerektiriyor.

Çevre güvenliğine geleneksel güvenlik anlayışı üzerinden de bakmak gerekirse, askeri güvenlik amacıyla uygulanan politikalar ve geliştirilen stratejilerin çevre tahribatıyla ilgili ve çevre güvenliği temelinde ne gibi sonuçları olacak diye bakılmalıdır. Soğuk Savaş dönemi boyunca iki kutuplu dünyanın askeri örgütlenmesi NATO üzerinden olmuştur. Sürecin sonra ermesiyle birlikte NATO yeni konseptler oluşturmaya çalışmış ve güvenliğin tanım ve kapsamını genişletmiştir. NATO 1991 yılında ilk defa çevre güvenliğini stratejik kavramlar tasnifinde saymıştır. Ayrıca siyasi, ekonomik, sosyal ve çevresel etkenleri güvenliğin içine alarak kapsamlı güvenlik tanımı yapılmıştır ve bu güvenliğe ait tehditler tasnif edilmiştir. Çevre ile ilgili konularda; aşırı hava olayları, doğal kaynakların azalması, kirlilik gibi konuların bölgesel çatışma ve gerilim riski taşıdığı ifade etmiştir. NATO'ya göre çevre konusunda baskı hisseden bölgeler gelişmekte olan ekonomiye ve geçiş ekonomisine sahip ülkelerde olacaktır. Bu bölge ve devletler açısından çevre güvenliğinin yüksek politika olarak tanımlanabileceği belirtilmiştir. Enerji güvenliği NATO tarafından da özellikle ifade edilmiş hem artan nüfus açısından hem muhtemel askeri operasyonlar için enerji arzının güvenliği ve sürekliliği önem arz etmektedir. Yine insan ve çevre için tehlikeli olabilecek eski ve tehlikeli silahların stoklanması, savaştan kalmış ve patlamamış mühimmatın temizlenmesi konusunda diğer ülkelere yardım edilmesi gibi konular güvenlik kapsamında ele alınmıştır. 2004 yılında NATO tarafından Çevre ve Güvenlik Girişimi oluşturularak konu ile ilgili ilk somut adım atılmıştır. Çevre güvenliği ile ilgili 2012 yılında da NATO, acil sivil durumlar, enerji etkinliği, yenilenebilir enerji konuları ile hassas bölgelerdeki iklim değişikliği etkilerine maruz kalan üye ve ortaklara yardım edilmesi ve ilgili çabanın gösterilmesinin altı çizilerek çevre güvenliği bağlamında NATO, Soğuk Savaş sonrası dönemde politikalarını yürütmektedir. 2010 yılında NATO tarafından düzenlenen çalıştayda çevre güvenliği ve eko-terörizm konuları tartışılmıştır. Yine başka bir çalıştayda; terörizm, gıda güvenliği ve doğal felaketler üzerine tartışılmıştır.²²

2.1. Çevre bilincinin dönüşümü

Çevre güvenliği, insani güvenlik bağlamında da değerlendirmeye tabi tutulabilir; ekonomi güvenliği ve yüksek politika unsuru olarak olan geleneksel güvenlik çalışmalarının içerisinde yerinin almıştır zaten. 21.yüzyıl küreselleşme ise çevre güvenliği kavramını ele alırken konu hakkında uygulanan politikalar ve atılan somut adımlara bakarak liberal teorinin temel ilkelerinden çatışma yerine iş birliği diskuruyla dünyanın sürüklendiği sona doğru küresel iş birliği mümkün mü sorusunu soruyoruz?

Çevre güvenliği kavramının kökenlerini çoğu araştırmacı ve yazara göre 1971 tarihinde Richard Falk'un *Tehlike Altındaki Gezegen* adlı çalışması olarak alırken; 1962 yılında yazar, bilim insanı ve ekolog Rachel Carson'ın *Sessiz İlkbahar*²³ adlı çalışması 21.yüzyıl küreselleşmesinin temel unsurlarından olan çevre güvenliğinin mihenk taşlarından çevreci hareketler/akımların başat noktası olarak kabul edilebilir. Kimyasal böcek öldürücülerin hatalı kullanımının çevreye kalıcı etki ettiği ve bunun insan yaşamına dahası insani güvenliğe nasıl tehdit olacağına işaretleri çok erken tarihlerde bu çalışmada bahsedilmiştir. Kitap yazılıp yayınlandığında çevre bilincinin, çevreci akımların literatürde adı dahi geçmezken Carson'ın çalışmasında kullandığı bilimsel yaklaşım ve üzerine yapmış olduğu analizlerin, bugün, ne kadar yerinde tespit ve öngörülere sahip

²¹ Vural, Ç. (2018) a.g.m,s.27

²² Çolakoğlu, E.(2012), a.g.m, s.104-105

²³ Yazarın Notu: Rachel CARSON: Silent Spring,1962, Tükçesi Rachel CARSON: Sessiz Bahar, 2021, Palme Yayınevi, çev: Çağatay GÜLER. (Palme Yayınevi'nin Sessiz Bahar ismi ile yapmış olduğu baskının Sessiz İlkbahar olması gerektiği düşüncesindeyim. Sessiz uyanışı Carson çok iyi ifade etmiştir ve uyanış ilkbaharla daha iyi ifade edilebilmektedir.)

olduğunu fark ediyoruz. Hatta Carson çalışmasının önsözünde; “...insanoğlunun diğer canlılarla paylaştığı dünyanın pervasız ve sorumsuzca zehirlenişine karşı ilk tepkileri dile getirmek...” cümlesi ile çalışmayı yaparken yardım edenlerin bizi çevreleyen dünyayı tahrip edenlerle muharebe içerisinde olduklarını ifade etmiştir.²⁴ Bugün yapılan çevre güvenliği ve politikaları ile ilgili çalışmalarda çevresel hareket ve farkındalık eylemlerinin politik engel ve baskılarla karşılaştıklarını²⁵ yazmaktadırlar; oysa 1962’de muharebe olarak Carson tarafından tasvir edilmişti. Ullman 1983 yılında *Güvenliği Yeniden Tanımlama /Redefining Security* adlı çalışmasında çevre hassasiyeti ve bilincinin toplumda yer etmesinin zorluğunu, bunun gerçekleşmesi için her şey mümkün olsa bile jenerasyon değişikliği ile mümkün olacağını ifade etmiştir. Yanılmamıştır çünkü 1971’de kurulan Greenpeace örgütü buna benzer duyuru ile çalışmalar yapmıştır; “Çevremizin hayatta kalması ve dünya barışı gibi iki önemli konu için...Greenpeace gemimize sizleri davet ediyoruz. Kendimizin radikal olduğumuzu düşünmüyoruz; bizler çocuklarımız ve gelecek nesillerimiz için çevremizi korumak adına tutucuyuz...”²⁶ Bu radyo duyuruları ile insanların katılımı sağlanmak istenmiştir. Temelinde her ne kadar nükleer silahlarının yayılmasının durdurulması odaklı çevreci yaklaşım olsa da çevrecilik akımına büyük katkı yapmıştır.

Yeniden Carson’ın *Sessiz İlkbahar* eserine dönecek olursak; kimyasal böcek ilaçlarının, DDT, hayvanlar ve gıda zinciri üzerindeki etkisinin çevre tahribatına detaylıca ve örneklerle yer verilmiştir.²⁷ Çevre güvenliğinin genel çerçevesine bakıldığında, Greenpeace örgütünün varlık motivasyonunu irdeledikçe ve Ullman’ın *Güvenliği Yeniden Tanımlama* makalesinin teması olarak kabul edilebilecek konu; çevre güvenliği ve sürdürülebilirlik, insani güvenlik gibi konular politikleşmiş ve siyasi çevreler her ne kadar destekçi ve taraftar görünse de kesin sonuç almaya yönelik politika üretme ve/veya uygulamada yetersiz kalmaktadır. 1971 Greenpeace’e kadar baskı grubu denilebilecek çevreci akım yoktu. Siyasetin tekelinde olan güvenlik ve güvenliğin unsurlarını tespit; çevre gibi israfında farkındalığın az olduğu alanlar söz konusu olduğunda suiistimalinde beis görülmemektedir. Bunu 1962 yılında Carson’ın *Sessiz İlkbahar* eserine önsöz yazar ABD Başkan Yardımcılarından Al Gore bu konu hakkında detaylı değerlendirmeler yapmıştır. “**Sessiz İlkbahar** hakkında yazmak seçikle gelen bir devlet görevlisi için eziklik yaratan deneyimdir; çünkü nirengi nokta oluşturan Carson’un kitabı düşüncelerin gücünün politikacıların gücünden çok daha büyük olduğunu kanıtlamıştır... **Sessiz İlkbahar**, sahrada çığlık gibi geldi, tarihin gidişi değiştiren, yürekte hissedilmiş, bütünüyle araştırılmış ve parlak biçimde kaleme alınmış bir tartışmadır... Carson bu savaşa gerçeğe duyduğu vicdani saygı ve yüksek derecedeki kişisel cesareti ile girdi... Vizyonu ile uyumlu cesareti...bol kazandıran endüstriyi rahatsız etti... Kitap, modern çevre hareketinin başlangıcıdır... Herhangi bir yerde besin zincirinin zehirlenmesi, besin zincirinin her yerde zehirlenmesi anlamına gelir... Büyük oranda Carson’un cesareti ve eseri sayesinde 1970’te ABD’de Çevre Koruma Kurulu kuruldu... Pestisitlere böcekler kısa sürede uyum sağladılar ve direnç geliştirip mutasyona uğradılar, kimyasallar etkisiz hale geldi... Sonuçta bize miras kalan yasalar ve açıkları, yürürlüğe giriş tarihleri ve ertelemeler, politikanın toptan iflasını açıkça gizleyen görüntüyü kurtarma çabalarıdır... Yasal düzenleyici ve politik sistemin uygun biçimde karşılık verememiş olması **Sessiz İlkbahar**’ın üzerinden geçen yirmi iki yılın en net sonucudur... Carson çalışmasında, sadece çevreyi değil; politikanın da çok farklı dünyasını anladığından, başarısızlığın nedenlerinden birini kestirebilmişti. Daha kimsenin tartışmadığı dönemde, Bahçe Kulübü konuşmasında; para ve nüfuzun özel ortaklığının yarattığı ikiz kirlilikten söz etmiştir, düzeltici yasal düzenlemeleri engellemeye çalışanlara...kolaylık sağlamıştır. Günümüzdeki politik reform tartışmalarına çok önceden değinerek, bu yönetimin iptal ettiği lobi harcamalarının vergiden düşürülmesi şeklindeki uygulamayı lanetlenmiş ve bu **‘indirim eğer özgül örnek vermek istersek, kimya endüstrisi şimdi gelecekteki yasal çabalara karşı çıkılmasını sağlamak üzere rüşvet rayici üzerinden çalışmaya başlayabilir... Herhangi yasal engelleme olmaksızın yolunda devam etmek isteyen endüstrinin çabalarında artık açıkça parasal olarak desteklendiği anlamına**

²⁴ Carson, R. (1962/2021), *Sessiz İlkbahar*, Palme Yayınevi, Ankara, s.12-13

²⁵ Ullman, R.H. *Redefining Security*, The MIT Press, s.152-153, *International Security*, Vol. 8, No. 1 (Summer, 1983), pp. 129-153 Url: https://is.muni.cz/el/1423/jaro2017/BSS177/um/Ullman_Redefining_Security.pdf, E.T. 13.02.2022

²⁶ Greenpeace; *History and Successes*; Url: <https://www.greenpeace.org/southeastasia/history-and-successes/> (E.T. 15.02.2022).

²⁷ Collins, A., a.g.e., s. 191

gelmektedir... 'demiştir Carson. Kısacası onun zekice tanısını koyduğu pestisit sorunu; gizemli bir biçimde tahmin ettiği gibi politik sorunlar nedeniyle sürekli hale gelmektedir. Sonuç ise; kirliliğin temizlenmesi için politikanın temizlenmesi şarttır.... Ayrıca pestisit üretimi ve tarımla uğraşan toplum kesimleri ile halk sağlığı ile uğraşan toplum kesimleri arasındaki kültürel uçurumlar arasında bir köprü kurmaya başlamamız şarttır.... Bir diğer yolu besinlerimizi üretenlerle sağlığımızı koruyanlar arasında sürekli bir resmi diyalogun başlatılmasıdır....²⁸

Çevre güvenliği kavramı, çevre sorunlarının önemli doğasının sürdürülebilirlik ve kırılganlık üzerine gelişmiştir. Ayrıca çevre güvenliği kavramı içerik ve saik olarak çevreden çok güvenlik amaçlıdır. Özdeki amacın çevre değil güvenlik olduğunu şuradan daha kolay izah edebiliriz; geleneksel güvenlik yaklaşımına ait kavram ve politikalar devletlerin, bireylerin güvenliğini koruma da ve tesis etme de yetersiz kalınca çevre öne çıkarak önemli bir alan haline almıştır. Ancak bu kadar önemli olsa Al Gore'un ve öncesinde Carson'un şiddetle vurguladığı gibi nüfuz sahiplerinin çevre ve güvenlik konuları, sürdürülebilirlik ve kırılganlıklar üzerine hassasiyetlerinin olmadığı ve mücadelenin önce bu konu ile olması gerektiği ortadadır.²⁹

2.1.1. Çevre güvenliğinin gelişimi ve etkileri

Çalışmamızda olduğu gibi birçok bilimsel yaklaşımda da Rachel Carson'un *Sessiz İlkbahar* kitabı çevre akımı ve bilincinin gelişmesine etki etmiştir. Ardından Greenpeace örgütünün kurulması ve temel saikinin nükleer silahlar ve insani temelde güvenlik olması ve ardından BM gibi örgütlerin konuya dahil olması ve örgütlenmelerle, konferanslarla, anlaşma gibi uluslararası hukuk enstrümanları ile çevre ve çevre güvenliğine katkıda bulunmaya başlamıştır. 1961 yılında kurulmuş olan Dünya Vahşi Yaşam Formu ve 1969 Yeryüzü Dostları gibi örgütler Greenpeace ve BM Çevre Programı ardından Stockholm'de gerçekleştirilen BM İnsan Çevresi Konferansı toplanmış ve ardından birtakım çalışmalar devam etmiştir. Çalışmaları hızlandıran bir diğer olay ise önce ifade ettiğimiz 1973 OPEC Krizi'dir. Özelden genele doğru başlayan ve tüm gezegeni ilgilendiren konu halini alan Çevre Güvenliği konusu hala gelişime ve etkiye açık olarak etkisini devam ettirmektedir. Temel olarak özelde ülkelerin sınırlarını aşan ağ faaliyetleri/1946 Uluslararası Balina Avcılığı Düzenleme Sözleşmesi, 1963 Atmosfer, Dış Uzay gibi Su Altında Nükleer Silahların Test Edilmesinin Yasaklama Anlaşması gibi düzenlemeler daha spesifik konularda yapılmıştır. Nükleer silahlarla ilgili düzenlemelerle fakirliğin azaltılması, sürdürülebilir enerji teknolojileri, atıkların yönetimi,³⁰ 1980'li yıllardan sonra ozon tabakası ile ilgili gelişmelerle³¹ küresel iklim değişikliği, salgınlar ve şimdi kripto para teknolojisi ve buna bağlı enerji tüketimi konularıyla birlikte her geçen gün alan genişlemekte, konu derinleşerek genişlemektedir.

Richard Falk'ın *Tehlike Altındaki Gezegen* çalışmasından sonra çevre daha çok ulusal güvenlik ve genel olarak güvenlikle ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Özellikle kaynakların kıtlığı konusu ve bunun sebep olabileceği çatışmalar konusu Falk'ın çalışması ile popüler hale gelmiştir. Uluslararası siyasi sisteme, ulusal refah ve uluslararası istikrara etki edebilecek ortak çevre sorunlarını anlamak ve onlara karşı tepki vermek gerektiği konusunda farkındalık oluşmaya başlamıştır.

Çevre güvenliği;

- i) Çevre hem güvenliği sağlanacak alan hem de risk alanı olabilir,
- ii) Farklı kişiler açısından farklı anlamlara gelmektedir.
- iii) Güvenliğin genişletilmesini ve derinleştirilmesini sağlamıştır,
- iv) Eleştirel ve uygulamaya dönük boyutlara sahiptir.³²
- v) Bireyden devlete, devletten küresele kadar etki ve sonuçlara sahiptir.
- vi) Karşılıklı bağımlılık ve ortak güvenlik temasının ağır bastığı alandır.
- vii) Çatışmadan çok iş birliğini çözüm olarak ortaya koymaktadır.

²⁸ Carson, R. (1962/2021), *Sessiz İlkbahar*, Palme Yayınevi, s.15-25

²⁹ Barnett, J., a.g.m., s. 214-215

³⁰ Barnett, J., a.g.m., s. 190-192

³¹ Vural, Ç., a.g.e. s.28,

³² Barnett, J.a.g.e., s. 190-193

viii) Sadece çevrenin tahrip edilmesi, balık avları, böcek öldürücüler, kimyasal ve nükleer çalışmalar, nükleer atıklar, salgın hastalıklar, iklim değişikliği ve tarım alanındaki etkiler ile değil; aynı zamanda kaynakların kıtlığı konusunun çatışmalar sebep olabileceği öngörüsüyle ulusal ve uluslararası güvenliğe tehdit olarak değerlendirilmektedir.

2.2. Çevre güvenliğinin boyutları

2.2.1. Ulusal güvenlik boyutu

Geleneksel güvenlik anlayışı içerisinde ulusal güvenliğe yönelik tehditler devletten devlete ve/veya devlete dışarıdan gelen tehditler kabul edilmektedir. Çevre ile ilgili kaygıları artıracak olayların meydana gelmesi ve çevrenin hem bireylerin hem devletler ve uluslararası örgütlerin gündemine geldikçe konu uluslararasılaşmıştır. Önce güvenlikleştirme olarak bakılan ve genellikle çevreciler tarafından sahiplenilen konu BM'nin girişimleri, NATO'nun güvenlik tanımı içine çevreyi koymuş olması, ABD'nin çevre ile ilgili özellikle kimyasal böcek öldürücüler üzerinden başlattığı politika yapma çabaları ve DDT'nin yasaklanması gibi konular ulusal güvenliğe dair kaygıları beslemiş ve ulusal güvenlik unsurlarının yanına çevre ve çevre ile ilgili olay ve konular girmiştir. Richard Ullman ulusal güvenliği kendi içinde boyutlara ayırmıştır. İlk olarak tehditler devlete başka bir devletten gelebilmektedir. Ardından, gelen ya da potansiyel tehditler askeri kökenli olmaktadır. Bunlara karşılık yine askeri olarak verilmektedir. Ulusal güvenlikte tehdidin hedefi ulus devlet ve ulus devletin güvenliğidir ve buna karşı durması gereken yine ulus devletin kendisidir. Güvenliğin birey, devlet ve sistem düzeyinde ele alınması noktasında çevre güvenliği daha kolektif ve topyekun durumdadır. Çünkü çevre ne bir devlete ne bireye odaklandırılıp değerlendirilemez. Çevre güvenliği insanlığı odağına almış bir alandır. Buradan hareketle çevre güvenliğinin gelecek perspektifi genel güvenlik ya da tek güvenlik anlayışı ile açıklanabilir. Güvenlik yaklaşımları 21.yüzyıl küreselleşmesinde çevrenin entegrasyonu ile tamamlanmıştır.³³

Ulusal güvenliği hangi açılardan çevresel değişim ve çevre güvenliği etkileyebilir, bu açıdan da konuyu ele almalı, öncelikle askeri yatırım ve harcamalarının karakterine etki eder. Ekonomi güvenliği içerisinde ele alacağımız gibi çevrede yaşanan tahribat ve derin değişim ulus devletin ekonomi düzenine etki edecektir bu da askeri harcamaları etkileyecektir. Küresel iklim değişikliği ile birlikte tüm gezegende olduğu gibi ulus devletin egemenlik sahasında da ekonomik faaliyetler etkilenecektir. Örneğin, buzul erilmelerinin yaratmış olduğu hava olayları; kışların daha soğuk geçmesi ve yazların daha sıcak olması gibi mevsimler arası geçişin belirsizleşmesi ve tarımsal üretimden turizme kadar her şeyin etkilenmesi ve devletin³⁴ bazı gelirlerinin etkilenerek genel bütçe içerisinde askeri harcama kalemlerini azaltarak sosyal devlet olarak transfer harcamalarını artırması; bunun sonucu peki; kaynakların kıtlığından yola çıkılarak bu kaynakları kontrol etme isteği ve bu istek de ulusal güvenliği tesis etmek uğruna olabilecektir. Sonuçta; ulus devlet ulusal güvenliğin sarsılmaması için içeriden olabilecek sorunları bertaraf etmek adına askeri harcamaları, transfer harcamalarını azaltarak, artırma yolunu tercih edecek ve sosyal devlet olma kriterini sağlayabilmek ya da muhafaza edebilmek için otoriterleşmeyi dahi tercih edebilecektir. Tarım, ormancılık, turizm gibi çevreye/iklime bağlı sektörlerden elde edilen gelir azaldığında ve buna bağlı istihdam azaldığında ulusal güvenlik etkilenecektir. Bu verilebilecek örnek; mevcut olarak hala devam eden Suriye sorunudur. Kuzey Afrika ve Ortadoğu coğrafyasında 2010 yılının sonu itibarıyla başlayan halk hareketleri kısa sürede birçok devleti etkilemiştir. Etkilenmemek adına ön almak için birtakım politikalar uygulayan devletler ayaklanmaların sınırından dönse de; özellikle Suriye ve 2003'ten beri istikrarsızlığın hüküm sürdüğü Irak'ta çoğu şey yoldan çıktı. Konu özelinde Suriye olaylarının birçok sebebi olabileceği gibi; çalışmamızda çevre güvenliği çerçevesinden çıkmamak adına Suriye İç Savaşı'nı iklim değişikliği perspektifinden ele alacağız; yapılan akademik çalışmalarda vurgulanan iklim etkisi yadsınamaz. İklim değişikliğinin rejim krizi ile ilişkisi ele alınırken; sürekli devlet içi savaş/çatışma ve şiddet tehditleri; yoksulluk ve kıtlık; silahların yaygınlaşması ve suç; siyasi istikrarsızlık, sosyal ve kültürel sorunlara bağlı çöküş;

³³ Türk, S.M. a.g.e. s.14-15

³⁴ Barnett, J, a.g.e., s. 198

ekonomik zafiyetler ve başarısızlık ve ileri düzeyde de devletin tamamen çöküşü rejim güvenliğinin unsurlarından sayılmaktadır. Bu unsurların çoğu 2006-2010 yılları arasında tarımsal kuraklık ve kuraklık yaşayan Suriye’de ortaya çıkmıştır. Colin P. Kelley yapmış olduğu bir çalışmada tarımsal kuraklık ve çatışma konusunda şöyle demiştir; “tarımsal üretimdeki dalgalanma ve düşüşe sebep olan tarımsal kuraklığın temeli insanın çevreye ve iklime müdahalesidir. Buna bağlı olarak kitlelerin tarımsal faaliyetlerini yürüttükleri yerlerini terk ettikleri Suriye örneğinde görülmüştür. Hükümetlerin sürdürmesi zor tarım politikaları neticesinde zaten hassas ve iklime bağlı olan çevre ve tarım konusu daha da kötüleşmektedir. Bu da göçleri tetiklemektedir. İnsanlar kazanıp yaşadıkları yerlerini terk emektedir. Suriye İç Savaşı’nın temelinde de bunun olduğu verilerle desteklenmiş ve bir Suriyeli mülteciye sorulduğunda cevap,³⁵ ‘kuraklık ve işsizlik bizleri göç etmeye zorladı, ben bir süre direndim göç etmemeye ancak daha fazla dayanamazdım; maalesef bu son kuraklık her şeyi daha da kötüleştirdi.’ (Kelley, Mahtadi, Cane, Seager, Kushnir,2015) Konunun genel yorumu; çevre ulus devletler için doğal sermaye³⁶ niteliğindedir, zarar gördüğünde devletin başarılı olması zordur.

İklim değişikliğinin tarihten günümüze etkisi olagelmıştır. Çok net olarak bilenen örneği Kavimler Göçü olarak ifade edilen olgudur. Göçün birçok sebebi vardır ancak kuraklık ve buna bağlı sulak yerlerin azalması, otlakların azalması ve yine buna bağlı olarak komşularla çatışma içerisine girilmiş olması genel olarak kavimlerin düzenli göçüne sebep olmuştur. Pek bir şey değişmemiştir aslında; unsurlar çeşitli hale gelmiştir. Bugün göçlerin temelinde yine kuraklıktan kaynaklı ticaretin zayıflaması, üretimin çökmesi ve işsizlik, iç karışıklıklar ve tabii olarak göç meydana gelmektedir. Ekonomik faaliyetlerin kötüleşmesi ve enflasyon gibi sebepler de göçe sebep olmaktadır. Venezuela enflasyon sebebiyle göçün son dönem somut örneğini oluşturmaktadır.³⁷ İklim değişikliğinden kaynaklı enerji, su, gıda üretimi, dağıtım ile ulaştırma ve ticareti açısından önemli olan altyapıya risk teşkil etmektedir. Ayrıca tersane ve askeri tesisler de aynı risklerle karşı karşıyadır. Yine tek bir faktöre bağlı olmayan çevresel sorunlar da vardır; bunlar ozon tabakasının incilmesi ve buna sebep olan gazların atmosfere salınması ve bunlara da bağlı olarak cilt kanserine sebep olması, nükleer santrallerden kaynaklanan riskler, Endonezya’da çıkan orman yangınlarının Malezya ve Singapur’da hava kirliliğine sebep olması, küresel sera gazı salınımına bağlı olarak değişen iklime bağlı olarak ortaya çıkan etkilerden Bangladeş’in toprağının yüzde 11’inin yok olması ya da deniz seviyesinde yaşanacak çekilme ve yerine göre ilerle neticesinde milyonlarca insan yerinden olacaktır. Bu risklerin ve tehditlerin ortak özelliği devletlerin sınırlarını aşan özellikte olmalarıdır. Düşmansız tehdit olarak geleneksel güvenlik anlayışından ayrılmaktadırlar.³⁸ İklim değişikliği ve karbon emisyonunun azaltılması gerektiği ve insanların ölümüne sebep olduğu ve daha çok ölümlere sebep olacağı BM Kalkınma Programı’nın Şubat 2022 tarihli bir yazısında yeniden vurgulanmakta ve şu soruyu sormaktadır. Neden güven hissetmiyoruz?³⁹

Her şeyden biraz var çevre güvenliğini içinde; plastik kullanımından, askeri tatbikatların ve yeni silahların okyanusta denenmesinden deniz canlılarına verdiği zararlara kadar, orman yangınlarının hava kirliliğine sebep olmasından yangınlardan kaynaklı yanan ve ölen milyonlarca canlıya kadar, denizler ve okyanusların hatta nehirlerin kirliliğine kadar, kimyasal ve nükleer atıklardan çöp sorunu/ithal çöp/çöp ihracına/hurdaya kadar birçok unsur çevre güvenliğinin içeriğindedir.⁴⁰

³⁵ Kelley, C.P, Mahtad, S., Cane, M.A., Seager, R, Kushnir, Y. (2015), Climate Change In The Fertile Crescent and Implications At The Recent Syrian Drought, Imperial College, London Url: <https://www.pnas.org/content/pnas/112/11/3241.full.pdf> . (E.T.15.02.2022)

³⁶ Barnett, J, a.g.e., s. 198

³⁷ BBC News Türkçe, Ekonomik Kriz Yaşayan Venezuela’daki Göç Akdeniz’deki Krize Yaklaştı, Url: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45297547> (E.T: 18.02.2022)

³⁹UNDP, Why We Don’t Feel Safe: Insecurity is Global, Regardless of Income, Url: https://stories.undp.org/why-we-dont-feel-safe?utm_source=web&utm_medium=homepage&utm_campaign=humansecurity (E.T. 18.02.2022)

⁴⁰ Örnek Okumalar İçin, Url: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60301118>
<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60138463>
<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60384891> (E.T. 18.02.2022)

2.2.2. İnsani güvenlik boyutu

İnsani güvenlikten ilk defa 1994 yılında BM Kalkınma Programının raporunda yer almıştır. Kavram literatürde hala tam olarak yerini bulamamıştır. Özelinde sebebi devletin başat olması ve güvenlik algısının devlet üzerinden ya da perspektifinden açıklanması ve incelenmesidir. Devleti merkeze alan geleneksel anlayış neticesinde insani güvenlik istediği itibar ve yerde değildir. Buna ilave olarak Barry Buzan bir çalışmada 'birey ve insan ırkı düzeylerinin güvenliğinin referans nesnesi olarak benimsenmesinin çok zor olduğunu (Kerr,2017) ve uluslararası güvenlik analizde kullanılmasında sorunlu bir kavram olduğunu altını çizmiştir.⁴¹ BM Kalkınma Programı'nda insani güvenliğin tanımı yapılırken insani güvenliğe çok fazla tehdit olduğu ama bu yediye⁴² indirgenerek tasnif edilebilmektedir. UNDP insani güvenliği BM'nin kuruluş metninde *the first freedom from fear and second freedom from want* olarak ifade edilen düşünceye atfen açıklamıştır. İnsani güvenliğin 1945'ten beri tesis edilmeye çalışıldığı ve bir erkek ya da kadın evinde ve işinde güvende değilse, gerçek manada güvenlikten söz edilmeyeceği metinde yer almıştır.⁴³

He durumda insanın içinde yaşadığı çevrede güvensiz olduğu ve bunun bileşenlerinin; insanların yerleşik olduğu yerler, buralarda çıkan sorunlar, çevresel değişimler ve insanların bu değişimlere kendilerini adapte etmeleri sayılabilir. Küresel iklim değişikliğinde kaynaklı buzulların erimesi ve deniz seviyesinin yükselmesi de kuraklık sebebiyle deniz seviyesinin azalması ile insanlar yaşadıkları yerlerden ayrılmak zorunlu kalacaklardır bu da insani güvenliğin çevre güvenliği ile ilişkisini ortaya koymaktadır.⁴⁴ Bu çevre ve diğer etkenlerle yerlerinden olanların durumunu en iyi ifade şekli ise; mülksüzleşme, tam da insanlar topraklarını, vatandaşlıklarını, geçim kaynaklarını, kaybettiklerinde, askeri ve yasal şiddete maruz kaldıklarında gerçekleşmektedir.... Bu topluluk ulusaşırı aidiyet alanına doğru uzanarak kendilerine yol bulurlar.... Eşitsizlik, zorunlu göç, işsizlik, işgal vasıtasıyla sistematik olarak mülksüzleştirilme de insani güvenliğin felsefi boyutuna dairdir.⁴⁵

2.2.3. Ekonomi güvenliği boyutu

Küreselleşme ile birlikte iç ve dış sorunlar iç içe geçerek devletlerin iç ve dış güvenlik konularının karşılaştıkları alanda politika yapmalarına sebep olmuştur. 21.yüzyıl küreselleşmesinin geleneksel güvenlik anlayışını üzerindeki belirgin etkisi tehdit kavramını ve güvenlik tehditlerini karmaşıklaştırmış olmasıdır. İlaveten güvenlik unsurlarının tasnifinde sınırlar kalkmış ve hepsi birbiriyle iç içe geçmiştir. Yeni güvenlik tehditlerinin kapsamlı ve bölünmezliği geleneksel güvenlik yaklaşımının merkezinde yer alan devletin bu tehditlere karşı başa çıkması yeterli değildir. Bu sebepten devletin özel konumu aşınmıştır. Devlet, güvenlik konularının ve ihtiyaçlarının karşılanması konusunda daha az yetenekli hale gelmiştir.⁴⁶

Devletin daha az yetenekli olduğu ve kavramların karmaşıklaşmasında hareket edersek; güvenliğin boyutlarının sınırlarının kalktığını ve bütünlük algısına sahip hale geldiğini ifade edebiliriz. Çevre güvenliği aynı zamanda insani güvenlik aynı zamanda ekonomi güvenliğidir hatta daha ileri gidersek; sağlık güvenliği, rejim güvenliği, askeri güvenlik ve daha fazlası olabilmektedir. Çevreci hareketlerin temelde karşı çıkmaya başladıkları kimyasal silahların yayılması ve denenmesi, böcek öldürücülerin bilinçsiz kullanımı, deniz avcılığı, yangınlar ve kirlilik, nükleer ve kimyasal atıkların imhası gibi konularda çevrenin gözetilmesi, korunması ve geleceğe sürdürülebilir miras bırakma düşüncesi ekonomi ile çok ilgilidir. Kimyasal ve nükleer

⁴¹ Kerr, P. (2017) İnsani Güvenlik,104-116, (Ed.) Colins, a.g.e., s.110

⁴² UNDP, Human Development Report 1994, s.24-25 (Ekonomik Güvenlik, Gıda Güvenliği, Sağlık Güvenliği, Çevre Güvenliği, Kişisel Güvenlik, Toplum Güvenliği, Siyasi Güvenlik,) Url: https://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_1994_en_complete_nostats.pdf (E.T.18.02.2022)

⁴³ UNDP, Human Development Report 1994, s.24, Url: https://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_1994_en_complete_nostats.pdf (E.T. 18.02.2022)

⁴⁴ Barnett, J. Çevre Güvenliği, s.200-202, Collins, A. a.g.e. s. 190-207

⁴⁵ Butler, J, Athanasiou, A, Mülksüzleşme: Siyasaldaki Performatif, (2013), Metis Yayınları, İstanbul, s: 21-27-31

⁴⁶ Ağır, B.S. (2015), *Güvenlik Kavramını Yeniden Düşünmek: Küreselleşme, Kimlik ve Değişen Güvenlik Anlayışı*, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Yıl: 11 Sayı: 22,s.110-111

atıkların imhası uluslararası ve ciddi bir konudur. Örneğin; bir coğrafyanın istikrarsızlaşması sağlanmış nükleer atıkların daha az maliyetle imhası için. Diğer alanlarda da ekonomik koşullar ve buna bağlı taleplerin çevre güvenliğinin ekonomi güvenliği boyutunu derinden etkilemiştir. Çevre tahribatının özellikle yerel halk ya da güçler tarafından hesapsızca yapıyor oluşunun kökeninde köklü fakirlik hatta köklü kırsal fakirlik vardır.⁴⁷

Rachel Carson'ın Sessiz İkbahar çalışmasında öncelikle tespit olarak ortaya konulan, kimyasal böcek öldürücülerin endüstrisinin bol paralı olduğu ve nüfuzun devreye girmesiyle politikanın çevre konusunda politika üretme de yetersiz ve belki isteksiz kaldığı gerçeği de gösterir ki; ekonomik durum, beklentiler ve çıkar uğruna çevre gözden düşürülebilmektedir. Konu hakkında 2020 yılında Hollywood yapımı Dark Waters/Karanlık Sular sinema filmi güzel ve yeni bir örnektir. ABD'nin sektörde lider bir şirketinin çevreye nasıl zarar verebildiği ve vurdumduymazlığın tabana nasıl yayıldığını, daha fazla para için çevrenin hem aktif hem pasif taraflarca ve araçlarla nasıl yok edilebileceği gerçek hayat hikayesi olarak gözümün önüne seriliyor. O kadar çok Hollywood yapımı film varken konu ile ilgili, neden Karanlık Sular? Çünkü bir film yapıldı, hikayesi gerçek ve yozlaşmanın, en eğitilmiş ve kültürlü grupların para ve çıkar için çevreyi nasıl görmezden geldiği anlatıldı; ancak malum olmak üzere 1929'dan beri Oscar ödülleri veriliyor; bu filme karşı bilinçli kayıtsızlık ödüllerde fark edilebilmiştir. Çevre ve çevreye zararın nasıl verildiği, para söz konusu olduğunda idealizmin bile kenara itebildiği, köklü kırsal fakirliğin çevreyi azdan refaha nasıl bozdurduklarını, özel mülkiyetin de ihmal edilebildiği yerine göre de yoksulluktan dolayı ses edilemediği anlatılan filmin ve/veya hikayenin serüveni çevre güvenliğinin ekonomi ile nasıl yakından ilişkili olduğunu ifade etmede kolaycılık sağlamıştır. Temel vurgu; çevre konusunda, halkın kendi gücünden başka bir şeye güvenmemesi gerektiğidir.⁴⁸

Enerji güvenliği konusu 21.yüzyıl küreselleşmesine göre başka bir tasnifte değerlendirilebilirdi, ancak şimdi hem askeri hem çevre hem enerji hem insani hem sağlık güvenliği gibi konularda hatta rejim güvenliği noktasında dahi etkilidir. Enerjide arz güvenliği, sürerlilik ve tedarik çeşitliliği ve iletilmesi gibi konularda çevrenin göz önünde bulundurulduğu söylenemez. Gelişmiş ülkelerle diğerleri arasındaki çevre algısı da farklıdır. Küresel iklim değişikliği ekonomisi olarak adlandırılan kavram üzerinden açıklama yapmak yerindedir.⁴⁹ Örnek; *'dünyada iklim değişikliği ve küresel sıcaklıktaki yükselişler nedeniyle giderek etkisini artıran orman yangınları, çölleşme, kuraklık ve arazi bozulması her yıl küresel ekonomiye 15 trilyon dolar zarar veriyor.*⁵⁰

Ekonomi güvenliğinin sermaye, enerji, su, teknoloji, eğitim gibi konularla ilgili olduğu ve bunların hem bireysel olarak hem de ulus temelinde önemli olduğu için gelişmiş ülkeler sosyal devlet ilkesi gereği çevreyi farkında olmadan ya da farkında daha çok tahrip etmiştir. Atmosferin ısınması, sera gazlarının artması küresel iklim değişikliğinin en önemli nedenidir.⁵¹ Dünyada toplam karbon salınımlarının yüzde 41,5'ine Çin, AB ve ABD sebep olmaktadır. Gelişmiş ülkelerin neden olduğu karbon salınımlarının büyük bir bölümü ulaşım, enerji ve imalat sektöründen kaynaklanıyor.⁵²

⁴⁷ Barnett, F, a.g.m. s.202,

⁴⁸ The Hollywood Reporter, Dark Waters: 7 of The Film's Stars And Their Real-Life Inspirations, 2019, Url: <https://www.hollywoodreporter.com/lists/true-story-dark-waters-how-accurate-are-characters-1254811/> (E.T: 19.02.2022)

Habertürk.com., Acar, M. Bu Filme Haksızlık Yaptılar, Url: <https://www.haberturk.com/yazarlar/mehmet-acar/2575400-bu-filme-haksizlik-yaptilar> (E.T: 19.02.2022)

⁴⁹ Sevim, C. (2013), *Küresel Enerji Stratejileri ve Jeopolitik*, Seçkin, Ankara s.156-157.

⁵⁰ Dünya gazetesi, Reis, M. *Küresel İklim Değişikliğinin Çevresel ve Ekonomik Zararları*, Dünya gazetesi, Url: <https://www.dunya.com/kose-yazisi/kuresel-iklim-degisikliginin-cevresel-ve-ekonomik-zararlari/631639#:~:text=D%C3%BCnyada%20iklim%20de%C4%9Fi%C5%9Fikli%C4%9Fi%20ve%20k%C3%BCre%20sal%C4%B1n%C4%B1mlar%C4%B1n%20y%C3%BCzde,AB%20ve%20ABD%20sebeb%20oluyor> (E.T: 19.02.2022)

⁵¹ Andrusac, G, Economic Security- New Approaches The Context Of Globalization, CES Working Papers Sayı 7, Konu: 2,232-240, s. 234 Url: <https://ideas.repec.org/a/jes/wpaper/y2015v7i2p232-240.html> (E.T:19.02.2022)

⁵²Dünya gazetesi, Reis, M, a.g.m.

3. Çevre mi Güvenlik mi?

Literatürde çevrenin, çevre akımlarının yer alması ve çalışmaların başlaması ve sonuçlarının muğlak kalmış olmasından hareketle bu soruyu soruyorum, hangisi?

Gerçekten çevreyse konu; ekonomi güvenliği ile çevrenin ilişkisini yazarken ekonominin ve kazancın çevreyi sistemin dışında tutacak güce sahip olduğunu gördük. Menfaat çevreden yana şerh koyamıyor, nesillerden gelen ve nesillere akacak olan çevre mirası hunharca mirasyedi gibi tahrip ediliyor. Ulaşım için, enerji için, sağlık için, askeri harcamalar ve tesisler için, geleneksel güvenlik yaklaşımı açısından ve 21.yüzyıl küreselleşmesi açısından genişletilen güvenlik yaklaşımları zaviyesinden çevre yüksek politikanın baz unsuru olmuyor. Askeri güvenlik ve ekonomi güvenliği temelinde çevre önem arz ediyor. İnsani güvenlik açısından çevre asla yüksek politika unsuru olamamıştır. Çevre güvenliğinin çevreyle bağlantısı daha az güvenlikle bağlantısı daha fazladır. Çevre güvenliği sürdürülebilirlik ve kırılabilirlikler üzerinden ulusal, uluslararası farkındalık yaratmak için bu kavramları kullanır. Bu açıdan çevre azdan etkili olsa kamuoyu oluşturma açısından hassasiyet açısından çevre hareketlerine pozitif ortam yaratmaktadır.

Çevre güvenliği devlet merkezli hakim güvenlik paradigmasının sorgulanmasına yardımcı olmaktadır. Güvenliğin farklı boyutlarının olabileceğini özellikle 21.yüzyıl küreselleşmesi ile ortaya koymuştur. 1970'lerden itibaren çevre konusunda yapılan çalışmalar, küresel iklim değişikliğinin ani sonuçlarla artarak devam etmesi, sellerden, fırtınalara, kuraklık ve yangınlara kadar çevreyle ilgili her şeyde çevre bilincinin olaylar yaşandıktan sonra arttığını ispatlamıştır.

Sonuç

Tarihin başından günümüze kadar varlığını devam ettiren salgınlar; çevre güvenliğiyle ilintilidir. WHO/DSÖ küresel iklim değişikliğiyle artan buzul erimelerinin salgınları tetikleyebileceğini söylemiştir. Buna ilave mevcut koşullarda yaşanan hız; salgınların yayılma hızını artırmaktadır. Teknoloji, ulaşım ve mobilizasyonun artarak devam ettiği 21.yüzyılda çevre de çarpan etkisi dikkate alınmadan dahi aynı hızla devam etmektedir.

Çevre güvenliğinin boyutlarını temel düzeyde inceledik; özellikle insani güvenlik ile çevre güvenliği arasında bireyi önce dikkate alması konusunda hassasiyet olmalıdır. Lakin son başlık altında ve ekonomi güvenliği boyutunda değindiğimiz çevre mi güvenlik mi sorusunun ekonomi güvenliği arasındaki bağlantıyla birlikte analiz edilmesi halinde; çevrenin güvenlik zaviyesinden önemli olduğu değerlendirilebilir. Ekonomi güvenliğinde gördük ki; nüfuzlu kesimin çevre tahribatında çıkar ilişkileriyle bunu hafife aldığı ve istediği algıyı yaratabildiği neticede çevrenin değil güvenliğin öne çıktığı durumda karar alıcılar bir şeyler yapmaya çalışmaktadır. Neden kamuoyu çevreden kaynaklı sorunlarda tepki gösterme de hassasiyet geliştirmektedir diye baktığımızda ise temelinde köklü fakirlik olduğu ve çevre tahribatın kolay olanı önce kırsaldan başladı ve kırsaldaki köklü fakirlik sebebiyle çevrenin daha kolay ve sorumsuzca tahrip edildiği neticesine varılmıştır.

Diğer boyutlardan ele aldığımızda; kaynakların kıtlığı ve otorite boşluğu çatışmaları getirebilmekte ve kıt kaynakların paylaşımı üzerine rekabette çevrenin zarar görmesine sebep olmuştur. Enerji güvenliğinin ilkelerinden arz güvenliği ve arz çeşitliliğinin çevreyle ilişkili olduğu ve 21.yüzyıl küreselleşmesinde enerjinin temel ihtiyaç olduğu düşünülürse; refah ve devletin hatta sistemin sağlıklı devam etmesi adına çevre ikincil politika unsuru olarak değerlendirilebiliyor. Çevrenin yüksek politika aracı olarak kabul edilmesi gerektiğine dair genişlemeci güvenlik yaklaşımı kabul görmüş olsa da çevrenin güvenlik temelinde önemli olduğu gerçektir.

Çevre akımları ile birlikte çevre meseleleri daha görünür olmuş, askeri temelli güvenlik yaklaşımları ve ulus devlet politikalarına karşı gelme çabaları ortaya çıkmıştır. Çevre sorunlarına karşı küresel iş birliği ve ortak güvenlik politikalarının olması gerektiği tartışılmaya başlanmıştır. İş birliği adına uluslararası örgütler tarafından kongreler, konferanslar yapılmış, raporlar yazılarak bilinç oluşturma girişimleri olmuş ve devam etmektedir. En son, Avrupa Komisyonu küresel iklim değişikliği konusunda; doğalgaz tüketiminin azaltılması, yenilenebilir/ temiz enerji kaynaklarının

kullanımının artırılması, kereste kaçakçılığı ve kaçak kesimlerin engellemesi, binalarda enerji tasarrufunun sağlanması gibi konularda yeni önlemler açıklayarak⁵³ çevre ve birey odaklı farkındalık yaratmak istemektedir.

BBC'nin bir haberinde Kenya'da kuraklık ve susuzluktan kaynaklı hayvan ölümlerinin artışı, insanların hayvanlarına bakmadığı için onları ölüme terk etmek zorunda kaldıkları bildirilmişti.⁵⁴ Çevrenin bireyi dahi aştığı somut sonuçlara örnek Kenya'dan geldi ve bunlardan daha fazlası dünyanın çeşitli coğrafyalarında devam etmektedir.

Ayrıca çalışmada değinmemiş olduğumuz biyoçeşitlilik ve biyogüvenlik son zamanlarda ayrı önem istemektedir. Küresel iklim değişikliğiyle beraber denizlerde artan yabancı canlılar yeni istilacı türlerin geldikleri yerlerin biyogüvenliğine tehdit oluşturduğu gerçektir. Ülkemizde Akdeniz'de Kızıldeniz'den gelen istilacı tür olarak denizanelerinin varlığının sebebi; *İstilacı türlerin çoğu Kızıldeniz yoluyla Süveyş Kanalı'ndan, bir kısmı da gemilerin yük alıp verirken veya seyir yaparken tanklarına denge için aldığı balast suyu ile veya karinaları ile geliyor. Bu önemli bir konu....Bu türlerin yayılmasının iki büyük sebebi var. Birincisi; Akdeniz eskisi gibi yeni gelebilecek türlere karşı koyabilecek kuvvette değil. Yani Akdeniz'de bu türleri yiyecek orfoz, lagos, kılıç, orkinos gibi büyük balıklar hızla azaldı.... İkincisi; Akdeniz suyunda son 50 yılda 1 buçuk, belli bölgelerde ise 2 santigrat dereceye varan sıcaklık artışı var. Isınma ile uyumu kolaylaşan yabancı türler Akdeniz ve Karadeniz'de, dolayısı ile Marmara'da yayılıyor.*⁵⁵”bu açıklamaya bakıldığında küresel iklim değişikliğinin tahmin edilmeyen sonuçları var ve daha da olacak; ortak güvenlik ve güvenliğin odağını çevreye doğru kaydırmak insani güvenlik bağlamında gerekli olacaktır.

Kripto paralar konusuna çevre güvenliği ve ekonomi güvenliği bağlamında girmek olmaz; çünkü kripto para madenciliği olarak ifade edilen kripto para üretme ve çoğaltma yönteminde veri merkezleri çok ciddi oranlarda enerjiye ihtiyaç duymaktadır. Bu aynı zamanda enerji üretiminde kullanılan santral, genellikle kömür bazlı santraller, üzerinde baskı oluşturduğu için karbon salınımını ve kirliliği artırmaktadır. Çin'in 2021 yılında kripto para madenciliğini yasaklamasından dolayı madencilik Kazakistan'a kaymıştır. 2019,2020 yıllarında elektrik üretimi fazlası veren Kazakistan; 2021 kasımında elektrik arzının talebi karşılamamasından dolayı Rusya'dan elektrik ithal etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca kripto paraların güvenliği konusunda başka bir alan, internet erişimidir. Kazak hükümeti interneti beş gün yavaşlatması ya da kesmesi neticesinde kripto paraların değeri tüm dünyada düşmüştür ve volatilitenin fazla olması kripto para güvenliğini sorununu da ortaya koymuştur. Ayrıca çevre güvenliği kapsamında kripto para madenciliğinin geleceği ve çevreci hareketin kripto paralara karşıtlığının mümkün olabileceğini değerlendiriyorum.

Nasıl ki Covid-19 pandemisi ile birlikte; insanın, çevrenin ve hayvanların sağlığının tek sağlık yaklaşımı ile değerlendirilmesi gerektiği ortaya atılmışsa; güvenlik konusunda benzer durum söz konusudur. Azami iş birliği ve tek güvenlik politikası için çevreden, ekonomiye, sağlıktan, insani güvenliğe ve rejim güvenliği ve sistemin daha güvenli çalışmasına kadar farkındalık, hassasiyet ve bilinç geliştirilmelidir. Çevrenin gelecek nesillerin emaneti olduğunun idrakinde karar verilip, politika yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

Butler, j., A., Athanasiou, (2013) “Mülksüzleşme: Siyasaldaki Performatif” Metis Yayınları, İstanbul.

⁵³ BBS News Türkçe, *Avrupa Komisyonu'ndan İklim Değişikliğine Karşı Yeni Önlemler*, Url: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-59674606> (E.T. 19.02.2022)

⁵⁴BBC New Türkçe, *Kenya'da Susuzluk Kaynaklı Toplu Hayvan Ölümleri*, Url: https://www.instagram.com/p/CXcyzZwIJ8z/?utm_medium=share_sheet (E.T.20.02 2022)

⁵⁵ Bloomberght.com, *Prof. Dr. Öztürk Uyardı; Denizlerimizdeki Yabancı Türler Biyogüvenlik Sorunu Yaratıyor*, Url: <https://www.bloomberght.com/prof-dr-ozturk-uyardi-denizlerimizdeki-yabanci-turler-biyogüvenlik-sorunu-yaratiyor-2286254> (E.T.20.02.2022)

Carson, R., (1962), *Sessiz Bahar*, Çev. Çağatay GÜLER, Palme Yayınevi, Ankara.

Karabulut, B., (2016), *Uluslararası İlişkiler: Kavramlar-Teoriler-Kuramlar*, Barış Kitap, Ankara.

Nye, J. Jr. J., D. A. Welch, (2013), *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3.Baskı, İstanbul.

Sevim, C. (2013), *Küresel Enerji Stratejileri ve Jeopolitik*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

TÜK, S.M. (2018), *Çevresel Güvenlik: Marmara Denizi Örneği*, Nobel Bilimsel Eserler, Ankara.

Derleme Kitaplarda Bulunan Makaleler:

Barnett, J. (2017), Çevre Güvenliği, (Ed.) Alan Collins, *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları*, Röle Akademik Yayıncılık, 3.Baskı, İstanbul.

Kerr, P. (2017), İnsani Güvenlik, (Ed.) Alan Collins, *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları*, Röle Akademik Yayıncılık, 3.Baskı, İstanbul.

Poku, N.K., Thenkelsen, J. (2017), Küreselleşme, Kalkınma ve Güvenlik, (Ed.) Alan Collins, *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları*, Röle Akademik Yayıncılık, 3.Baskı, İstanbul.

Dergi Makaleleri:

Ağır, B.S., (2015), *Güvenlik Kavramını Yeniden Düşünmek: Küreselleşme, Kimlik ve Değişen Güvenlik Anlayışı*, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Yıl: 11, SAYI: 22.

Andruseac, G, Economic Security- New Approaches The Context Of Globalization, CES Working Papers Sayı 7, Konu: 2,232-240, s. 234 Url: <https://ideas.repec.org/a/jes/wpaper/y2015v7i2p232-240.html> (E.T:19.02.2022)

Çolakoğlu, E.(2012), NATO'nun Çevreye İlişkin Rolü, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı 33, s.102

Kelley, C.P, Mahtad, S., Cane, M.A., Seager, R, Kushnir, Y. (2015), Climate Change In The Fertile Crescent and Implications At The Recent Syrian Drought, Imperial College, London Url: <https://www.pnas.org/content/pnas/112/11/3241.full.pdf> . (E.T.15.02.2022)

Ullman, R,H. Redefining Security, The MIT Press, s.152-153, International Security, Vol. 8, No. 1 (Summer, 1983), pp. 129-153 Url: https://is.muni.cz/el/1423/jaro2017/BSS177/um/Ullman_Redefining_Security.pdf , (E.T. 13.02.2022)

Diğer Kaynaklar:

Anadolu Ajansı, AIDS İle İlgili Hastalıklara Bağlı Ölüm Oranları Azaldı, Karaaslan, Y.,S., Url: <https://www.aa.com.tr/tr/saglik/aids-ile-iliskili-hastalıklara-bagli-olum-oranlari-azaldi/2061826#> (E.T. 10.10.2021).

BBC News Türkçe, *Koronavirüs: Antartika'da İlk Covid Vakaları Tespit Edildi*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55411819> E.T. (10.10.2021)

BBC News Türkçe, Ekonomik Kriz Yaşayan Venezuela'daki Göç Akdeniz'deki Krize Yaklaştı, Url: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45297547> (E.T: 18.02.2022)

BBS News Türkçe, *Avrupa Komisyonu'ndan İklim Değişikliğine Karşı Yeni Önlemler*, Url: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-59674606> (E.T. 19.02.2022)

BBC New Türkçe, Kenya'da Susuzluk Kaynaklı Toplu Hayvan Ölümleri, Url: https://www.instagram.com/p/CXcyzZwIJ8z/?utm_medium=share_sheet (E.T.20.02 2022)

Bloomberght.com, *Prof. Dr. Öztürk Uyardı; Denizlerimizdeki Yabancı Türler Biyogüvenlik Sorunu Yaratıyor*, Url: <https://www.bloomberght.com/prof-dr-ozturk-uyardi-denizlerimizdeki-yabanci-turler-biyogüvenlik-sorunu-yaratiyor-2286254> (E.T.20.02.2022)

BM Raporu; Bir Sonraki Salgını Önlemek İçin; İnsan, Hayvan ve Çevre Sağlığını Birleştirin,
Url: https://www.unep.org/news-and-stories/press-release/unite-human-animal-and-environmental-health-prevent-next-pandemic-un?_ga=2.54154024.1677389542.1634476998-1126846246.1634476998 (E.T. 17.10.2021).

Dünya gazetesi, Reis, M. *Küresel İklim Değişikliğinin Çevresel ve Ekonomik Zararlar*,
Dünya gazetesi, Url: <https://www.dunya.com/kose-yazisi/kuresel-iklim-degisikliginin-cevresel-ve-ekonomik-zararlari/631639#:~:text=D%C3%BCnyada%20iklim%20de%C4%9Fi%C5%9Fikli%C4%9Fi%20ve%20k%C3%BCresel,15%20trilyon%20dolar%20zarar%20veriyor.&text=D%C3%BCnyada%20toplam%20karbon%20sal%C4%B1n%C4%B1mlar%C4%B1n%C4%B1n%20y%C3%BCzde,AB%20ve%20ABD%20sebep%20oluyor.> (E.T: 19.02.2022)

Global Governance, Our Global Neighbourhood, The Report of Global Governance, Chapter Two: Values of Global Neighbourhood, URL: <https://www.gdrc.org/u-gov/global-neighbourhood/chap2.htm>, (E.T. 12.02.2022)

Greenpeace; History and Successes; Url: <https://www.greenpeace.org/southeastasia/history-and-successes/> (E.T. 15.02.2022).

Haberturk.com, Acar, M. Bu Filme Haksızlık Yaptılar, Hbaertürk.com Url: <https://www.haberturk.com/yazarlar/mehmet-acar/2575400-bu-filme-haksizlik-yaptilar> (E.T: 19.02.2022)

The Hollywood Reporter, Dark Waters: 7 of The Film's Stars And Their Real-Life Inspirations, 2019, Url: <https://www.hollywoodreporter.com/lists/true-story-dark-waters-how-accurate-are-characters-1254811/> (E.T. 19.02.2022)

Independent, *Glacier melt is causing Earth's crust to warp slightly ,say scientists*,
<https://www.independent.co.uk/climate-change/news/glacier-melting-earth-crust-climate-change-b1908375.html> (E.T. 24.10.2021).

NTV, Buzulların erimesi aşırı soğuklara neden oluyor, <https://www.ntv.com.tr/dunya/asiri-soguk-kislarin-nedeni-buzullarin-erimesi,wwpeZsweCk-8oVK8Rtd9Ww> (E.T. 24.10.2021).

The Guardian; Greece Extends Border Wall to Deter Afghans Trying To Reach Europe, Url: <https://www.theguardian.com/world/2021/aug/21/greece-extends-border-wall-deter-afghans-trying-reach-europe> (E.T. 20.02.2022).

UNDP, Why We Don't Feel Safe: Insecurity is Global, Regardless of Income, Url: https://stories.undp.org/why-we-dont-feel-safe?utm_source=web&utm_medium=homepage&utm_campaign=humansecurity (E.T. 18.02.2022).

UNDP, Human Development Report 1994, s.24-25 (Ekonomik Güvenlik, Gıda Güvenliği, Sağlık Güvenliği, Çevre Güvenliği, Kişisel Güvenlik, Toplum Güvenliği, Siyasi Güvenlik,) Url: https://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_1994_en_complete_nostats.pdf (E.T.18.02.2022).

OSMANLI DEVLETİ'NDE DİPLOMASİYİ BELİRLEYEN KURUMLAR ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

*Naime Yüksel KARASU**

Özet

Diplomasi resmi temsilcilerin aracılığı ile devletlerarasındaki ilişkilerin yürütülmesidir. Bir başka ifadeyle diplomasi, devletlerin birbiriyle nasıl ilişki kuracaklarına dair kararların bütünüdür. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan, XV. yüzyıla kadar genel geçer bilgiler dışında çok fazla bilgiye sahip olmadığımız Osmanlı bürokratik yapısı, devletin büyüye, işlerin çoğalması ve II. Mehmed'in merkeziyetçi çabalarının sonucu olarak gelişerek büyümüştür. XVI. yüzyıla kadar birçok önemli görevi yerine getiren küçük boyutlu da olsa bir kalem personeli ortaya çıkmıştır. XVII. yüzyıla kadar kalemiye sınıfı sayı ve önem itibarıyla devamlı gelişme göstererek bürokraside ağırlığını hissettirmiştir. Bürokratik sistem başlangıçtan bu yüzyılın ortalarına kadar nişancıların, bu dönemden itibaren de reisülküttabların denetimi altında olmuştur. Bu çalışmanın amacı Osmanlı diplomasi teşkilatının temel kurumları ele alınarak kurumların işleyiş yapısını ortaya koymaya çalışmaktır. Çalışmada Osmanlı diplomasi teşkilatının kurumsallaşma süreci kaynak eserler kullanılarak genel bir değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Diplomasi, Nişancı, Bürokrasi, Reisülküttab, Osmanlı Devleti.

AN OVERALL ASSESSMENT ON THE INSTITUTIONS WHICH DEFINED DIPLOMACY IN THE OTTOMAN STATE

Abstract

Diplomacy is execution of relations between governments by official representatives. That is to say, it stands for body of rules of how governments make relations with one another. Ottoman bureaucratic structure, which consisted of multiple bureaus from the foundation of the state to the 15th century, with growing state apparatus, enlarged workload and the efforts of Mehmed the Conqueror, developed in time. By the 16th century, a group of kalemiye personnels shaped who executed several important tasks although it was a small one. By the 17th century, the kalemiye class grew in importance and number continuously and became influential in bureaucracy. Bureaucratic system worked under nişancı from the foundation to the 16th century and after this period it came under investigation of reisülküttabs. In this paper, it is aimed that main Ottoman diplomatic institutions will be discussed and its functioning will be submitted and the process of institutionalization of the Ottoman diplomacy organization will be assessed in general view.

Keywords: Diplomacy, Nişancı, Bureaucracy, Reisülküttab, The Ottoman Empire

* Dr. Araş. Gör., AYBÜ İTBF Tarih Bölümü, Ankara/Türkiye, e-mail: nykayacaglayan@ybu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-3245-5582

Giriş

Uluslararası ilişkilerin yürütülmesinin temel aracı olarak diploması, devletlerin tarihinde önemli bir yere sahiptir. Siyasî, askerî, ekonomik ve sosyal birçok olayın tam olarak anlaşılabilmesi diploması tarihinin doğru bir şekilde bilinmesi ve yorumlanmasıyla mümkün olacaktır.¹ Osmanlı tarihinin daha iyi anlaşılabilmesi için devletin kuruluşundan yıkılışına kadar uyguladığı diplomatik ilkelerin ana hatları ile bilinmesi oldukça önemlidir. Bu nedenle Osmanlı diploması tarihini kurumları ve tatbik edilmiş şekli ile bilmemiz gerekmektedir. Osmanlı diploması teşkilatı incelenirken Osmanlı idarî teşkilatında bürokratik reformların da yaşandığı görülmektedir. Nitekim diploması teşkilatının temelini oluşturan kalemiye sınıfı ve katipler modern Osmanlı bürokrasisinin temelini oluşturmuşlardır. Bu nedenle diplomatik reformların bürokratik reformlara da sebep olduğu açıkça görülmektedir. Özellikle iç ve dış politikada yaşanan gelişmeler devletin diploması teşkilatının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Reisülküttâblık müessesesinin zaman içerisinde önem kazanması ve zamanla Hariciye Nezaretine dönüşümü bu durumun göstergesi olarak kabul edilebilir. Nitekim III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde krizlerin devletin meşruiyet zeminini sorgulamaya başladığı bir dönemde kurumsal anlamda Osmanlı diploması teşkilatı modern usul ve kaideleri benimsemekte tereddüt etmemiştir. Özellikle Tanzimat sonrasında diploması, Babıâli için imparatorluğun bütünlüğünün korunmasında politik bir araç olarak kullanılmıştır.²

Osmanlı Devleti, Karlofça Antlaşması'na kadar yoğun bir diplomatik faaliyet içerisinde olmadığından dış ilişkileri idare edecek geniş çaplı bir hariciye örgütüne de ihtiyaç duymamıştır. Devletin güçlü merkezi yapısı çerçevesinde dış politikası padişah ve sadrazam tarafından belirlenmiş, diplomatik yazışmaları ise nişancı ve onun emri altında çalışan reisülküttâb ve divân kâtipleri tarafından yürütülmüştür. XVII. yüzyıldan itibaren ise reisülküttâbların dış politikadaki rolleri belirginleşmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin diploması teşkilatının gelişimi diploması anlayışı ile bağlantılı olarak gelişme göstermiştir. II. Mehmed döneminden itibaren zaman zaman birçok ülkeye elçiler gönderen Osmanlı Devleti XVIII. yüzyıl ile birlikte kaybedilen toprakları geri alabilmek ve kayıpları en aza indirebilmek için askerî mücadelenin yanında diplomatik yolları da kullanmıştır.³

1793'ten önce tek taraflı olan diploması anlayışı, sonrasında çift taraflı mütakabiliyet esası üzerine şekillenmiştir. Askerî başarıların zayıfladığı yerde Osmanlı Devleti diplomasıyı bir araç olarak kullanıp dış politikada başarılı olma yolları aramıştır. Devletin gerilemeye başladığı dönemden itibaren Avrupa ülkeleriyle olan siyasî ve ticarî ilişkilerini geliştirmek için başlatmış olduğu mücadele diploması teşkilatının da şekillenmesine ve devletin dış politikasında etkin bir güç olmasına olanak sağlamıştır. Bir taraftan bürokratik yapı içerisindeki kalemiye sınıfı sivil bir yapıya dönüşürken diğer taraftan da özellikle de Avrupa'nın önemli merkezlerinde kurulan daimî elçilikler diploması teşkilatını günün siyasî koşulları içerisinde daha da etkin bir konuma getirmiştir. Osmanlı diploması XVIII. yüzyıla kadar tek taraflı yürütülmüşken ilk ikamet elçiliklerinin 1793'te açılmasıyla çift taraflı olarak yürütülmeye başlanmıştır. Avrupa devletleriyle, Avrupa devletlerarası hukuk çerçevesinde diplomatik ilişkiler kurmaya başlayan Osmanlı Devleti, Avrupa diploması karşısında, kendine özgü kuralları ve bu kuralların uygulanışı ile kendine özgü bir diploması usulü geliştirmiştir.⁴

¹ Ahmet Dönmez, "Osmanlı Devleti'nde Tek taraflı Diploması Anlayışı ve Karşılıklı Diplomasıye Geçiş Süreci", *Osmanlı Diploması Tarihi-Kurumları ve Tatbiki*, Ed. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, Uğur Kurtaran, Altınordu Yayınları, Ankara 2018, s. 145.

² Namık Sinan Turan, *İmparatorluk ve Diploması-Osmanlı Diplomasısının İzinde*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018, s. 519.

³ Ali İbrahim Savaş, *Osmanlı Diplomasısı*, 3F Yayınevi, İstanbul 2007, s. 10-16..

⁴ Bu alanda yapılan önemli kaynak eserler için ayrıca bkz. Recep Ahışalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl)*, TATAV, İstanbul 2001; Gül Akyılmaz, *Osmanlı Diploması Tarihi ve Teşkilatı*, Gül Yayınevi, Konya 2000; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1953; Carter Findley, *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform*, Çev. İzzet Akyol, İz Yayıncılık, İstanbul 1994; H.Cornell Fleischer, *Tarihçi Mustafa Ali Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996; Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz*, TTK, Ankara 1994; Halil İnalçık, "Türk Diploması Tarihinin Sorunları", *Çağdaş Türk Diplomasısı: 200 Yıllık Süreç*, 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, İ. Soysal (haz.), Ankara 1999; Temel İskit, *Diploması : Tarihi, Teorisi, Kurumları Ve Uygulaması*, Yay. Haz. Bora Bozatalı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007; Henry Kissinger, *Diploması*, Çev. İbrahim H. Kurt, Yay. Haz. Mürşit Balabanlılar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2002; Onur Kınlı, *Osmanlı'da Modernleşme ve Diploması*, Yay. Haz., Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara 2006; Ercümen Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri (1793-1821)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları,

1. Nişancılık Makamı ve Nişancıların Dış Politikadaki Yeri

Osmanlı Devlet teşkilatında XVIII. asır başlarına kadar önemli bir yere sahip olan nişancılık müessesesi, Osmanlı Devleti öncesinde hüküm sürmüş olan diğer Müslüman-Türk devletlerinde de değişik isimlerle var olmuştur.⁵ Nişancılık kurumunun tarihsel kökenleri Abbasilere kadar uzanmaktadır. Abbasilerden Selçuklular aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne geçerek kendine özgün bir kimlik kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nde bu makamın üstlenmiş olduğu görev ve sorumluluklar, diğer Müslüman-Türk devletlerindeki göre daha çeşitli ve geniş bir alanı kapsamıştır.⁶ Nişancı, Osmanlı Devlet teşkilatında ferman, berat, menşur, nâme, mektup, ahidnâme, hüküm gibi resmi devlet evrakının baş tarafına padişahın imzası anlamına gelen tuğra çekmek görevini üstlenmiş olan kişiler için kullanılan bir tabirdir.⁷ Nişancılar uzun yıllar boyunca Osmanlı Devleti'nin yazışmalarını ve diplomatik haberleşmesini sağlayan birimlerin ve kâtiplerin başı olarak kabul edilmiş, dışişleri ile ilgili bir takım görevler üstlenmiştir. Divan-ı Hümayun'un bürokratik yapısının başı olarak kabul edilmiştir.

Orhan Bey zamanındaki resmî belgelerde tuğranın kullanılması ve hem Anadolu Beyliklerinde hem de Selçuklularda bu makamın varlığı nişancılık makamının Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından beri var olduğunu göstermektedir. Ancak nişancı adının ne zaman kullanılmaya başlandığı ve ilk dönemlerde resmî belgelere padişahın tuğrasını çeken kişilere ne isim verildiği bilinmemektedir.⁸ Aynı zamanda devletin ilk zamanlarında ferman, berat ve vakıfların kabul ve tevcihi münasebetiyle nişan ve tuğra tabirlerinin görülmesi *nişancı* veya *tuğrâî* isminde bir memurun bulunduğunu göstermektedir. Sultan II. Murad'ın emriyle Arapçadan Türkçeye çevrilmiş olan İbn-i Kesir Tarihi'nin Arapça metnindeki *muvaakkî* kelimesi nişancı diye tercüme edilmiştir. Bu durum nişancı tabirinin Osmanlı Devleti'nde XV. yüzyılın ilk yarısından itibaren kullanıldığını göstermektedir.⁹

II. Mehmed, Osmanlı Devleti'nin sadece ülke bakımından yaratıcısı değil, aynı zamanda devletin siyasi, sosyal kurumlarını geliştirerek kesin şekillerini veren kişi olmuştur. Nişancıya ait ilk açık bilgilerle, bu memuriyetin görev ve yetkilerine toplu olarak ilk kez II. Mehmed'in teşkilat kanunnâmesinde rastlanılmaktadır. Kanunnâmenin baş tarafında da kaydedildiği üzere Sultan Mehmed'in ağzından nişancı Leys-zâde Mehmed Mustafa tarafından kaleme alınmıştır. Bir bakıma Şeriat için müfti ne ise, örfî kanunlar için de nişancı öyle sayılmıştır.¹⁰ Kanunnâmede nişancının vazifeleri, yetkileri, tayinleri ve gelirleri gibi hususların bulunması bu görevin bir kalem halinde tam anlamıyla teşkilatlandığını göstermektedir.¹¹

Nişancılık, vezirlik, kazaskerlik ve başdefterdarlıktan sonra merkezi idaredeki en büyük makamlardan birisi olmuştur. Nişancı Divân-ı Hümayun'un aslı üyelerinden olup, Kanunnâmede nişancıların vezirler, kazaskerler ve defterdarlar gibi Divân'da sadırda oturmak hakkına sahip

Ankara 1988; Oral Sander, *Ankanın Yükselişi ve Düşüşü (Osmanlı Diploması Tarihi Üzerine Bir Deneme)*, Ankara 1987; Ali İbrahim Savaş, *Osmanlı Diplomasısı*, 3F, Yayınevi, İstanbul 2007; Hüner Tuncer, *Eski ve Yeni Diploması*, Ankara Dış Politika Enstitüsü, Ankara 1991; F.R. Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameler*, neşr. Prof. Dr. B.S. Baykal, Ankara 1992.

⁵ Bu müessesenin başında bulunan devlet memurlarına Osmanlılar'da "nişancı" denilirken, Abbasiler'de "divanu'l-inşa reisi", Büyük Selçuklular'da "tuğrâî", Memlükler'de "kâtib-i sır", İlhanlılar'da "uluğbitigçi" ismi verilmiştir. Murat Akgündüz, "Osmanlı Devleti'nde Nişancılık Müessesesi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. IV, Şanlıurfa 1998, s. 225.

⁶ Osmanlı Devleti teşkilatında nişancılık kurumu ve nişancı tuğra çekmek, arazi tahrirleri, devlet bürokrasisinin şefliği, sivil kanunnamelerin hazırlanması ve diploması gibi görev ve sorumlulukları yerine getirmiştir. Ancak kendisinden önceki Müslüman-Türk devletlerinde nişancının hemen hemen her bir görevi ayrı bir kurum tarafından yerine getirilmiştir. Örneğin, Osmanlılardaki nişancının toprak yazımı görevi Anadolu Selçuklu Devleti'nde pervaneci tarafından yerine getirilirken, tuğra çekme görevi ise Tuğra Divanı tarafından yapılmıştır. Pervaneci, büyük divanda bulunan arazi defterlerinde hâs ve ikta yani dirlik olan timara ait tevcihati yapan ve buna dair menşur ve beratları hazırlayan dairenin reisidir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 95.

⁷ Tayyib Gökbilgin, "Nişancı", *İA*, C. IX, MEB Yayınları, İstanbul 1964, s. 299.

⁸ Gül Akyılmaz, *Osmanlı Diploması Tarihi ve Teşkilatı*, Konya 2000, s. 28.

⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 214; Gökbilgin, *a.g.m.*, s. 299.

¹⁰ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 231.

¹¹ Erhan Afyoncu, "Nişancı", *DİA*, C. 33, DİA Yayınları, İstanbul 2007, s. 156.

oldukları bildirilmektedir.¹² Nişancıya Divân'da oturma hakkının tanınması onun devlet teşkilatı içinde önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Kanunnâmeye göre nişancıların başta gelen görevlerinden biri tuğra çekmektir.¹³ Esasında çok çeşitli görevleri yerine getiren nişancıların bu görevleri hakkında Kanunnâmede herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Nişancılar XVI. yüzyıl başlarına kadar ilmiye sınıfı arasından ve inşası yani kalemi kuvvetli olanlardan seçilmiştir.¹⁴ XVI. yüzyıl başlarından itibaren ise nişancılar artan oranda reisülküttablar arasından yani kalemiye sınıfı içerinden seçilmeye başlanmıştır.¹⁵ Nişancıların ilmiye sınıfı içerisinden seçilmelerinin sebebi Kanunnâmeyi yayınlayan Mehmet Arif Bey'e göre yabancı devletlere yazılan nâme-i hümayunların nişancılar tarafından kaleme alınmasıdır. Ulemanın içerisinden de edebî ilimlere vâkıf ve yazışma usullerini bilen kişiler araştırılarak tayin edilmiştir.¹⁶ Hayatının önemli bir kısmını nişancılığa atanmayı bekleyerek geçiren Gelibolulu Mustafa Alî, *Menşeu'l-İnşâ*'da nişancı seçilebilmenin şartlarını şöyle ifade etmektedir: "Nişancı seçilebilmek yazı yazmada eskiliğe bağlı değildir; bu makam bazen ulemaya, bazen münşilere verilmiştir; münşilik görevinde bulunan kişinin Acem ve Buhara padişahlarından mektup gelse tercüme edebilecek durumda olması gerekir; hak kazanmış olanlar ortaya çıkmadığında kadılarından ve müderrislerden birine, lâıyığı yoksa İran ve Arabistan'da araştırılıp hak edene verilmesi gerekir".¹⁷

Nişancılar, *sancakbeyi*, *beylerbeyi* ya da *vezir* rütbesinde olmak üzere üç derecede atanmışlardır. Sancakbeyi rütbesinde atanmış iseler, dereceleri başdefterdardan sonra gelmekteydi.¹⁸ Ancak bazen yetenekleri, bazen de kıdemine bakılarak Sancakbeyi rütbesindeki bir nişancının başdefterdarın üzerine çıkarılabildiği durumlar da görülmüştür. Mesela; II. Bayezid döneminde nişancı olan Tâcizâde Cafer Çelebi'ye, güçlü kişiliği nedeniyle defterdardan daha yüksek bir mevki verilmiştir.¹⁹ Kanunnâmede kademeler arası yükselişler düzenlenmiş, birdenbire en üst derecelere atamalar önlenmeye çalışılmıştır. Mal defterdarlığı ve reisülküttablıktan nişancılığa geçebilmek mümkündür. Mal defterdarlığından nişancı olunduğunda beylerbeylik, reisülküttablıktan nişancı olunduğunda ise sancakbeyi rütbesi ile bu makama atanabilmişlerdir. Yine nişancılar, dönemin protokolüne uygun olarak Divân-ı Hümayun'da vezirler ve defterdarlarla birlikte aynı sofrada yemek yiyebilmişlerdir.²⁰ Bayram merasimlerinde padişah vezirlere, kazaskerlere, başdefterdara olduğu gibi nişancıya da ayağa kalkmıştır.²¹

Fleischer'e göre Fatih döneminde nişancı ve defterdar gibi kişiler arasında rütbe ayrımının hükme bağlanmış olduğu güçlü bir olasılıktır. Ama aday sayısının azlığı ve söz konusu kâtiplik ve bürokrasi görevlerinin sayıca sınırlılığı ya da farklılaşmamış olmasından dolayı bu tür kanunlara sıkı sıkıya uyulmuş olmasını imkânsız kılmaktadır. I. Süleyman döneminde bu yapı bazı değişikliklere uğrasa da yine birçok kişi divan ve maliye hizmetleri arasında gidip gelmiştir. Ancak yalnız bir kişi hem nişancılıkta hem başdefterdarlıkta bulunabilmiştir.²²

¹² "Divân-ı Hümayun'da sadrda oturmak vüzeranın ve kadıaskerlerin ve defterdarların ve nişancının yoludur. Evvelâ vüzerâ oturur, bir cânibe kadıaskerler, onların altına defterdarlar otururlar ve ol bir cânibe nişancı oturur." Abdulkadir Özcan, "Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Alem İçin Kardeş katli Meselesi", *Tarih Dergisi*, S. XXXIII, İstanbul 1982, s. 33.

¹³ "Tuğra-yı Şerifi her vezir çekip, nişancıya yardım etmek kanunumdur." Ayrıca bkz. Özcan, *a.g.m.*, s. 36; *Tevki'i Abdurrahman Paşa Kânûn-Nâmesi*, Yayına Haz. Sadık Müfit Bilge, Ankara, 1985, s. 19.

¹⁴ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 18; Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s. 215; Afyoncu, *a.g.m.*, s. 156; Söz konusu hükmün maddesi: "Nişancılık, dâhil ve sahn müderrislerinin yoludur". Özcan, *a.g.m.*, s. 34.

¹⁵ Akyılmaz, *a.g.e.*, s. 30.

¹⁶ Özcan, *a.g.m.*, s. 34.

¹⁷ Afyoncu, *a.g.m.*, s. 156-157.

¹⁸ "Nişancının mertebesi eğer vezâret ve beylerbeğilik ise defterdarlara tasaddur eder, Ve sancak ile nişancı ise defterdarlardan aşağıda oturur. Elkabı defterdarlar elkabıdır. Mertebesi onların mertebesidir." Özcan, *a.g.m.*, s. 33.

¹⁹ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s. 221-222.

²⁰ "Ve mal defterdarlığından nişancı olsa evvel beylerbeylik hükmü olur ve reisülküttab nişancı olsa sancak hükmü ile olur."; Özcan, *a.g.m.*, s. 34; "Ve yine Divân-ı Hümayun'da ta'âmde vezirzâde ile başdefterdar ve sair vüzerâ ile defterdarlar ve nişancı yer." Özcan, *a.g.m.*, s. 35.

²¹ "Ve hocama ve müftiyü'l-enâma ve vüzerama ve kadıaskerlerime ve başdefterdârıma ve nişancıya kendim kalkmak kanunumdur." Özcan, *a.g.m.*, s. 44.

²² Cornell H. Fleischer, *Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati Tarihçi Mustafa Ali*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 225.

Fatih döneminde kurumsallaştığını gördüğümüz nişancılık, Osmanlı Divan-ı Hümayun'unun dört temel rüknünden birini teşkil etmiştir. Osmanlı Devleti'nde merkezden, ülkenin çeşitli yerlerine yazılı belgeler, yazılıp gönderildiği gibi hükümdar adına çeşitli devletlere de yazılar ve mektuplar gönderilmiştir. Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarından başlayarak zamanla bir kalemiyye sınıfı oluşmuştur. Bu kalemiyenin yani merkez bürokrasisinin şefi durumunda olan kişi nişancıdır. Uzunçarşılı'nın tespitlerine göre nişancı "bütün Divan-ı Hümayun kalemlerinin reisi olup divan kalemi şefi olan reisülküttab ile defter emini nişancının maiyyetinde sayılmıştır".²³

Osmanlı Devleti'nde reisülküttablık makamı ortaya çıkıp gelişmesini tamamlamaya kadar nişancı dışişleri ile ilgili birtakım fonksiyonları yerine getirmiştir. Bu dönemde nişancı daha çok diplomatik haberleşmeyi idare eden bir görevli hüviyetindedir. Aslında Osmanlı Devleti'nde dış politika ile ilgili kararları padişah ve vezir-i azam ortaklaşa almışlar, yabancı elçileri kabul etme, yabancı devlet adamlarına mektuplar yollama gibi önemli diplomatik görevler ise vezir-i azam tarafından yerine getirilmiştir. Bunun için nişancının dışişlerinde karar alma, siyaset belirleme gibi yetkileri olmamıştır.²⁴ Bütün bürokratik işlemler nişancı ve onun altında reisülküttab tarafından yönetilen Divân-ı Hümayun Kalemiye kesiminin esas temel birimleri olan Beylik, Tahvil, Rüus ve Amedi kalemleri tarafından yürütülmüştür. Bu kalemlerden hariciye alanındaki işler Beylikçi ve Amedi Kalemleri tarafından icra edilmiştir.²⁵

Arapça ve Farsça olarak diğer İslam devletlerinden gelen mektupları tercüme ederek padişaha sunmak nişancının dış politikadaki en önemli görevlerinden biri olmuştur. Örneğin, I. Selim zamanında katl olunan Alaüddeve Bey'in başı ile Mısır Sultanına gönderilmiş olan elçi Hasan'ın, geri döndüğünde Padişah'a sunduğu Mısır Sultanının mektubu, tercüme edilmesi için nişancıya havale edilmiştir.²⁶ Nişancıların diplomatik yazışmaları idare etmesi sebebiyle ayrıca emirleri altında Rumca ve Slav dillerini bilen kâtipler bulunmuş, bunların yazdıkları Rumca, Slavca buyrulduklar, fermanlar, berat ve nâmeler padişahın tuğrası çekildikten sonra ilgili yerlere gönderilmiştir.²⁷ Nişancılar, padişaha gelen mektupları tercüme ettikleri gibi, padişah mektuplarının yazılması işini de üstlenmişlerdir.²⁸ Bir bakıma nişancılar, diplomatik haberleşmeyi idare eden görevliyidiler. Padişah mektuplarının yazımı işi XVI. yüzyıldan itibaren reisülküttablara devredilince, nişancılar sadece tuğra çekmekle meşgul olmuşlardır.²⁹

2. Reisülküttab (Reis Efendi)

Osmanlı merkez bürokrasisi içerisinde zamanla önem kazanarak büyük gelişme göstermiş makamlardan birisi olan reisülküttablık için XVIII. yüzyıl, müessesenin klasik yapısına oturduğu bir dönem olmuştur. XVI. yüzyıldan önceki kaynaklarda yeterli bilgi bulunmadığı için işleyiş yapısı ve devlet teşkilatı içerisindeki fonksiyonları ancak bu yüzyıldan itibaren değerlendirmeye alınabilmektedir. Birçok reisülküttabın bu makamdan nişancılığa ve defterdarlıklardan birine geçmesi reisülküttabların kariyer çizgileri içerisinde müşterekliği göstermekte ve bu bakımdan geçişin eşliğini oluşturmaktaydı.³⁰ Osmanlı Devleti'nde reisülküttabdan ilk kez Fatih'in teşkilat kanunnamesinde bahsedilmektedir. Her ne kadar Fatih'in teşkilat kanunnâmesinin onun döneminde kaleme alınıp alınmadığı konusunda tartışmalar yaşansa da³¹ bu tartışmaları bir kenara bırakarak bahsi geçen dönemde kaleme alındığını kabul edersek müessesenin Fatih döneminde mevcut olduğunu kabul edebiliriz. Doğrudan reisülküttabın görevleri ile ilgili bir bilgi bulunmasa da hükümlerden anlaşılacağı üzere kâtip zümresinin başıdır.

²³ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s. 216-217.

²⁴ Akyılmaz, *a.g.e.*, s. 34.

²⁵ Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilât ve Protokol)*, Ankara 1994, s. 16-17.

²⁶ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s. 221.

²⁷ Gökbilgin, *a.g.m.*, s. 301.

²⁸ Aybars Pamir, "Nişancı ve Hukuki Statüsü", *AUHFD*, S. 59 (4), 2010, s. 702.

²⁹ Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 19.

³⁰ Recep Ahışalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttablık (XVIII. Yüzyıl)*, TATAV, İstanbul 2001, s. 9.

³¹ Fatih Kanunnâmesinin gerçekten II. Mehmed döneminde kaleme alınıp alınmadığı tartışmaları ve bu konuda ortaya konan deliller için bkz. Özcan, *a.g.m.*, s. 7-28.

Reisülkütütblük müessesesi gelişmesini daima sadrazamın yakın maiyetinde sürdürmüştür. Sadâret makamının devlet işlerindeki nüfuzuna paralel bir seyir takip eden reisülkütütblük tıpkı sadâret makamı gibi XVII. yüzyıl ortalarında Bâbîâlî'nin oluşmasıyla ayrı bir dönüm noktası yaşamıştır. Reisülkütütblüğün kendisine bağlı kalemler ile burada yerini alması, müessesenin tarihî seyri içerisinde en önemli gelişmeyi oluşturmuştur.³² Bu yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin yaşadığı iç ve dış gelişmelere bağlı olarak reisülkütütblük bürokratik başarı için en önemli makam haline gelmiş, fonksiyon alanının genişlemesi Hariciye Nezâretine doğru evrimin yollarını açmıştır. XVII. yüzyıldan başlayarak reisülkütütblüğün geçirdiği değişiklikler hem Osmanlı diplomasi teşkilatının biçimlenmesine hem de kalemiyenin sivil bürokrasiye dönüşümüne büyük oranda katkıda bulunmuştur. Reis Efendinin idarî teşkilat içinde konumunun değişmesinde devlet teşkilâtında gitgide belirginleşmeye başlayan uzmanlaşma, yönetici sınıf içindeki dengelerin değişmesi, devletin yönetim merkezinin Saray'dan Bâb-ı Ali'ye kayması ve Osmanlı Devleti'nin diplomasi anlayışında ortaya çıkan değişikliklerdir. Özellikle reisülkütütblüğün nişancının nüfuzu altından çıkıp doğrudan doğruya sadrazamın sağ kolu haline gelmesi gelişmenin ilk safhasını oluşturmaktadır.³³

Karlofça Antlaşması ile tek taraflı ve tavizsiz diplomasiden tavizler verilmesi ve antlaşmalar sürecine girilmesi Osmanlı diplomasi teşkilatını da yakından etkilemiştir. Bu dönemde devletin varlığını sürdürmesinin yalnız askerî gücüne değil, aynı zamanda Avrupa'nın büyük devletleriyle ilişkilerinde diplomasiyi etkin bir şekilde kullanmasına bağlı olduğu gerçeği anlaşılmalıya başlanmıştır. Yeni dış politika anlayışı dış ilişkilerin yoğunlaşmasına sebep olmuş merkezde bu ilişkileri idare edecek bir teşkilatın ve uzman kişilerin varlığını gerekli kılmıştır. Bu durumun sonucu olarak reisülkütütblük müessesesi önem kazanmış ve diplomasi teşkilatına yeni birimler eklenmiştir.³⁴ Bu dönemle birlikte yabancı devletlerle yapılan antlaşma müzakerelerinde delege olarak yer almıştır.³⁵ Kâtiplerin reisi anlamına gelen reisülkütütblük II. Mahmud'un saltanatının hemen hemen sonlarına kadar Divân-ı Hümayun kâtiplerinin amiri konumunda olmasından dolayı bu makam için hariciye nazırlığı yerinde kullanılmış bir tabir olur. Reisülkütütblük, XVII. asrın sonlarına kadar zaman içerisinde önemlerinin artmasına rağmen Divân-ı Hümayun'un büyük şefi nişancının hizmetinde bulunmuşlar içlerinden liyakatli nişancılığa terfi edebilmiştir.³⁶

Osmanlı diplomasi teşkilatının başında bulunan reisülkütütblük yönetici sınıfın kalemiye kanadından çıkmışlardır ve bu makam kalemiye kökenliler için ulaşabilecekleri en yüksek mevkilerden birisi olmuştur. Reisülkütütblük ve bu makamın kaynağını teşkil eden kâtipler sınıfını yetiştirecek özel bir eğitim kurumu II. Mahmud dönemine kadar mevcut olmamıştır.³⁷ Reisülkütütblüğün XVII. yüzyıldan başlayarak devlet teşkilâtı içindeki önemleri hızla artmasına rağmen, rütbe ve protokoldeki yerleri aynı oranda ilerlememiştir. 1836'da Hariciye Nazırı adını alıncaya kadar reisülkütütblük vezirler, defterdarlar, nişancılar gibi *erkân-ı devlet* sayılmayıp, *ricâl-i bâb-ı alî* veya *ricâl-i devlet* sınıfında kalmışlardır.³⁸

Osmanlı diplomasi teşkilatının en önemli özelliği olarak reisülkütütblüğün fonksiyon alanının çeşitliliği nedeniyle aynı birimler hem diplomatik faaliyetleri yürütmüşler hem de türlü devlet işleriyle

³² Ahışhalı, *a.g.e.*, s. 10.

³³ Köprülüler devrinden itibaren, vezir-i âzam dairesinin, yani Bâb-ı Ali'nin, saraydan ayrılarak, hükümet işlerinin esas merkezi haline gelmesi ve işlerin sarayda Divân-ı Hümayun'da değil, vezir-i âzâmın dairesinde kethüdâ bey, çavuş-baş ve reisülkütütblük gibi memurlar vasıtasıyla yürütülmeye başlanması reisin hükümet içinde görev ve nüfuzunun artması ve sadâret dâiresine dâhil olmayan nişancının öneminin azalmasına neden olmuştur. Halil İnalçık, "Reisülkütütblük", *İA*, C. IX, MEB Yayınları, İstanbul 1964, s. 682.

³⁴ Akyılmaz, *a.g.e.*, s. 65-66.

³⁵ Karlofça antlaşmasının akdinde reisülkütütblük Rami Mehmed Efendi murahhas olarak bulunmuş ve antlaşmanın imzalanmasında büyük başarı göstermiştir. Daha sonraki tarihlerde yine divan kalemi reisliği üzerinde olarak yabancı sefirlerle yapılan mükâleme ve temas hep bunlar aracılığı ile yapılmış, harici işler artık reislere havale edilmiştir. Bu sebeple yabancı muharrir ve seyyahları reisülkütütblük devlet sekreteri, imparatorluğun büyük kançıkları ve hariciye nazırı olarak tarif ve tasfir etmişlerdir. Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s. 245; İnalçık, *a.g.m.*, s. 682. Daha sonraki dönemlerde artık reisülkütütblük müzakerelerde yer almışlardır. Örneğin; 1774 yılında Rusya ile imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'nda dönemin reisülkütütblük Müniş Efendi ikinci delege olarak bulunmuştur. Yine 1790'da Avusturya İmparatorluğu ile imzalanan Zıştovi Antlaşması müzakerelerinde reisülkütütblük Abdullah Berri Efendi heyet başkanı olarak görev yapmıştır. Akyılmaz, *a.g.e.*, s. 141-142.

³⁶ Mehmet Zeki Pakalın, "Reisülkütütblük", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, MEB Yayınları, İstanbul 1983, s. 25.

³⁷ Akyılmaz, *a.g.e.*, s. 67-68.

³⁸ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s. 247.

ilgili evrakları hazırlamışlardır. Bu makama bağlı olan Tahvil ve Ruus Kalemleri gibi birimlerin dışişlerine yönelik hiçbir fonksiyonu olmamıştır. Dışişleri ve içişleri arasında bu iç içe geçmiş yapı Hariciye Nezâreti kuruluncaya kadar devam etmiştir.³⁹ 12 Mart 1856'da Padişah, haricî işlerin çok artmış ve önem kazanmış olması sebebiyle reisülküttablık makamını artık nezaret seviyesine yükseltmiş ve *Umur-ı Hariciye Nezareti* kurularak yeni bir teşkilatlanmaya gidilmesini buyurmuştur. Bu durumda ağırlıklı olarak dış ilişkilerle meşgul olan Amedî Kalemî Kâtipleri Hariciye Odası ve Dâhiliye Odası olarak ikiye ayrılmış, böylece hariciye işleriyle uğraşan birim ortaya çıkmıştır, zaman içerisinde de genişletilip geliştirilmiştir.⁴⁰

Osmanlı diploması teşkilatının bir diğer önemli özelliği de teşkilat içindeki birimlerin aynı anda değil, zaman içinde reisülküttablık müessesesinin gelişimine paralel olarak ortaya çıkmış olmasıdır. Tarihsel olarak Osmanlı diploması ya da kalem teşkilatının ilk ortaya çıkan birimi Beylik, Tahvil, Ruus Kalemlerinden oluşan Divân-ı Hümayun kalemleridir. XVIII. yüzyılın ortalarında Osmanlı diploması teşkilâtının en önemli parçalarından birisi olan Amedî Odası kurulmuştur. Yine aynı dönemlerde başlangıçta sadrazama bağlı olan Mektubî-î Sadr-ı Ali kaleminin reisülküttabın kalem teşkilatı içine dâhil olduğu düşünülmektedir. Divân-ı Hümayun Tercümanlığı ise XVII. yüzyıl sonlarından başlayarak yaşanan önemli dış gelişmelere bağlı olarak diploması teşkilâtının vazgeçilmez birimlerinden birisi olmuştur. III. Selim döneminde Mühimme Odasının ve II. Mahmut döneminde Tercüme Odasının kurulması ile reisülküttaba bağlı diploması teşkilatı ana hatlarıyla tamamlanmıştır.⁴¹

Reisülküttablık müessesesi ilk olarak ortaya çıktığında ilk görevleri içerisinde dışişleri ile ilgili konular yer almıyordu. Ancak zaman içinde, özellikle Osmanlı diploması anlayışında ortaya çıkan değişikliklerle diplomatik meselelerden birinci derece reisülküttablar sorumlu olmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin sürekli diploması temeline dayanan sistemli bir diploması faaliyeti bulunmadığı için reisülküttablığın dışişleri bürokrasisindeki vazifeleri dar bir çerçevede içerisinde görülmüştür. Ancak Osmanlı Devleti'nin dışişleriyle ilgili bürokratik faaliyetlerinin bütünü göz önüne alındığında ise işin büyük bir kısmının reisülküttabın görevleri arasında olduğu görülür. Dışişleriyle ilgili reisülküttabın başta gelen görevi de gelen nâmelerin tercüme ettirilmesi ve bu belgelerin denetimini sağlamak olmuştur.⁴²

Nâme yazılması dışında elçilerin geliş ve gidişlerinde seyahatlerinin güvenlik içinde geçmesi için gerekli olan yol emrinin yazılması, Osmanlı topraklarında belirli antlaşmalar çerçevesinde gelen yabancı devlet tebaası için yol izni, karasuları içerisinde seyredecek ve limanlara girecek gemiler için giriş izni (izn-i sefine), ticaret beratı gibi belgelerin tanzimi gibi işler nişancının ve nişancıya bağlı olan reisülküttabın emrindeki bürokrasinin en önemli görevleri arasında olmuştur.⁴³ Dışişlerine ait birçok önemli belge reisülküttaba bağlı Beylik Kalemî tarafından hazırlanmıştır. Avrupa devletleriyle barış antlaşmaları yapılmasından itibaren Osmanlı Devleti'nin yaptığı tüm antlaşmalar, ahidnâmeler, protokoller, yabancılara tanınan imtiyaz ve kapitülasyonlar burada yazılmış ve bir suretleri de kalemde saklanmıştır.⁴⁴ Bu nedenle yabancı elçilikler bu belgeleri içeren konu ile ilgili bilgi istediklerinde Beylik Kalemine havale olunmuş, bu kalemde mevcut olan kayıtlara göre gerekli cevabı verilmiştir.⁴⁵

Mektubî-i Sadr-ı Ali Kalemî sadaret makamının her türlü yazışma ve haberleşme işlerini düzenlemiştir. XVIII. yüzyıl içinde en saygın kalem olarak hem içişlerinde ve hem de diploması alanında önemli görevleri yerine getirmiştir. Mektubî odasının şefi olan mektubî, vilayetlerden ve yabancı ülkelerden gelen mektuplarla, resmî belgeleri ve kalem şeflerinin hazırladığı raporları sadrazama okumuşlardır. Sadaret makamına gelen tüm belgeler ve mektuplar bu odada açılıp, özetleri çıkarılmış ve yine sadareten ülke içinde çeşitli yerlere ve yabancı devletlere mektuplar bu odada kaleme alındığı için bu birim devletin en önemli ve gizli meselelerini öğrenen ilk birimlerden olmuştur.⁴⁶

³⁹ Akyılmaz, a.g.e., s. 92-93.

⁴⁰ Girgin, a.g.e., s. 18.

⁴¹ Akyılmaz, a.g.e., s. 93.

⁴² *Tevki'î Abdurrahman Paşa Kânûn-Nâmesi*, s. 20.

⁴³ Ahışalı, a.g.e., s. 200.

⁴⁴ Akyılmaz, a.g.e., s. 94-95.

⁴⁵ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s. 41.

⁴⁶ Akyılmaz, a.g.e., s. 104.

Reisülkütuba bağlı kalemlerden olan Amedî kaleminin⁴⁷ Beylikçi, Tahvil ve Ruus kalemlerinden daha sonra XVIII. yüzyıl ortalarında kurulduğu düşünülmektedir. Kurulduktan sonra Beylikçi ve Mektubî kalemlerinin dışişlerindeki fonksiyonlarını büyük oranda devralmıştır. Amedci Efendi, reisülkütubın birinci derecede özel kalem müdürü olarak görev yapmıştır. Padişah'a sadrazam tarafından yazılacak tahrir, telhis ile yabancı devletlerle yapılan ahidname ve antlaşma suretleri, ayrıca yabancı devlet başkanlarına sadrazam tarafından gönderilen mektup müsveddeleri, protokoller, elçi, tercüman ve tüccarlara yazılan yazılar ve evraklar hep burada kaleme alınmıştır. Bu nedenle bu birime atanacak olan kişilerin yabancı dil bilmelerine dikkat edilmiştir.⁴⁸

III. Selim tahta çıktığı zaman yüzyıllardır sürdürmüş olduğu karşılıksız diploması terkedilmiş ve yurtdışına daimî diplomatik misyonlar açılmıştır. Tek taraflı diplomasıye göre düzenlenmiş olan diploması teşkilatı artık değişen şartlara bağlı olarak ihtiyaçlara cevap veremez olmuştur. Sorumlulukları ve iş yükü artan reisülkütubın diploması teşkilatındaki fonksiyonlarının genişlemesiyle Hariciye Nazırlığına doğru gelişimi hızlanmıştır. Bundan sonra haberleşmeyi sağlama, yabancı devlet temsilcileriyle diplomatik müzakerelerde bulunma, uluslararası antlaşmalarda devleti temsil etme görevi Reis Efendi'nin sorumluluk alanına girmiştir.

Yurtdışında daimî Osmanlı temsilcilikleri açıldıktan sonra bile, yabancı devletlerle yapılan önemli diplomatik görüşmeler, Osmanlı elçileri aracılığıyla değil reisülkütub tarafından yürütülmüştür. Osmanlı Devleti ile yabancı devletler arasındaki önemli konular ilk etapta reisülkütub ve Bâbiâlî nezdindeki elçiler arasında görüşülmüş, Osmanlı Devleti istek ve görüşlerini Reis Efendi aracılığıyla karşı tarafa aktarmıştır. Padişah da yabancı elçilere iletmek istediği konuları sadrazam ya da Sadaret Kaymakamı vasıtasıyla reisülkütuba bildirmiştir. Yurtdışındaki yabancı elçilerle irtibatı sağlamak da reisülkütubın görev alanına dâhil olmuştur. Osmanlı elçileri şifreli mesajlarını reisülkütuba göndermişler, Amedî Kaleminde şifreler çözülmüş ve durum sadrazam ve padişaha arz edilmiştir. Yine merkezin elçiliklere ileteceği talimat ve direktifler de Reis Efendi kontrolünde Amedî Kaleminde hazırlanarak gerekli yerlere ulaştırılmıştır. Bunlardan başka yabancı devlet temsilcilerinin göreve başlarken getirdikleri itimadnâmeleri kabul etmek görevi de reisülkütubların görevidir. Reis Efendi'ye sunulan itimadnâmeler bir telhisle padişaha ulaştırılmıştır. Müstememlerle⁴⁹ ilgili tüm sorunlarla da reisülkütub ilgilenmiştir.⁵⁰

Elçiliklerin Bâb-ı Alî ile olan ilişkilerinde karşılaştıkları ilk yüksek makam reisülkütubluk olmuştur. Sadece diplomatik konular değil diploması harici özel taleplerinin de Osmanlı bürokrasisine iletilmesinde reisülkütubluk makamına başvurmaları gerekmiştir. Osmanlı Devleti nezdinde ikamet üzere bulunan sürekli elçiler ile Osmanlı Devleti'nin ilişki kurma talebi de çoğunlukla reisülkütub ya da sadrazam tarafından görevlendirilen Divân-ı Hümayun tercümanı vasıtası ile gerçekleştirilmiştir. Geçici elçiler tarafından getirilen yazılar kime hitaben ve cinsi ne olursa olsun o devletin elçisi veya tercümanları tarafından reisülkütuba verilmiş ve onun aracılığı ile sadrazamın veya padişahın bilgisine sunulmuştur. Padişah kendisine takdim edilen tercüme telhis ve tahrirleri inceledikten sonra direktiflerini yazı ile sadrazama geri göndermiş sadrazam da hatt-ı hümayun ve diğer yazıları saklamak üzere reisülkütuba nakletmiştir.⁵¹

3. Divân-ı Hümayun Tercümanları

Reisülkütubluk ile ilgili bir makam olarak Divân-ı Hümayun tercümanlığı, XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin diploması alanında kabul ettiği yeni metotlar çerçevesinde reisülkütublığa en yakın makamlardan biri haline gelmiştir. Tercümanlar reisülkütubların yabancı devlet elçileri ile görüşmelerinde yer almanın ötesinde İstanbul'daki ikamet elçileri ile bağlantı kurulmasında önemli bir

⁴⁷ Divân'ın muâmelâtı, Paşa kapısına intikal ettikten sonra, Sadâret Dairesi'nin bütün muhâberâtı bu kalemden yürütülmeye başlanmıştır. 1909'da bu kalem, Meclis-i Vükelâ Maruzât Kalemi adını almıştır. Necati Gültepe, "Osmanlılarda Bürokrasi: Merkezin Yönetimi" *Osmanlı Ansiklopedisi-Teşkilat*, C. VI, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 244.

⁴⁸ Halaçoğlu, a.g.e., s. 22.

⁴⁹ Müstemem; Osmanlı Devleti ile sulh halinde bulunan ve yapılan antlaşmalara göre memleket içinde yaşayan ecnebler için kullanılan bir tabirdir. Yani Osmanlı ülkesinde ikamet etmelerine izin verilmiş yabancı devlet tebaasına denir. Yabancı memlekette seyahat ya da ikamet etmek üzere bulunan Müslümanlar da bu sıfatla anılmıştır. Pakalın, a.g.e., s. 631.

⁵⁰ Akyılmaz, a.g.e., s. 141-149.

⁵¹ Ahışalı, a.g.e., s. 208-209.

rol oynamışlardır. Aynı zamanda Avrupa'daki gelişmelerin takibinde de bu yolu kullanmışlardır.⁵² Osmanlı Devleti diğer devletlerdeki gelişmelerden XVIII. yüzyılın sonlarına kadar fevkalâde elçiler, Avrupa devletlerine giden Müslüman tüccarlar ve Fenerli Rum beylerinden atanan ve İstanbul'daki sefirlerle sıkı ilişkiler içinde bulunan Divân-ı Hümayun tercümanları vasıtasıyla haberdar olmuşlardır.⁵³

Osmanlı Devleti'nde tercümanlar, çoğunlukla Batılı olup büyükelçilikler ve yabancı konsolosluklarca çalıştırılanlar veya Osmanlı Divanı tarafından çalıştırılıp, devletin dışişlerinde, yabancı ülkelerle diplomatik ve ticari temaslarda olan görevlilerdir. Divan tercümanlarının; padişahın mektuplarını yabancı habercileri için, gerekli dillere kolayca anlayabilecekleri gibi çevirirler, yabancı dilde olanları da Osmanlıcaya çevirirlerdi. Ayrıca içlerinden bazılarının diplomatik görevleri vardı. İstanbul'daki büyükelçilerle divan arasında aracı olarak hizmet verirlerdi. Başkentte yabancı görevlilerle yapılan görüşmelerde hazır bulunurlar, kendileri de yabancı ülkelere görevli olarak gönderilirlerdi. Sultanın hem yazılı mesajlarını taşır hem de gerektiğinde müzakerelerde sözlü mesajlarını iletirlerdi.⁵⁴

İlk zamanlarda elçiler kendi tercümanlarını kullanmış iseler de daha sonra bu sakıncalı görülerek, devlet tarafından resmi tercüman tayin edilmiştir.⁵⁵ Dereceleri reisülküttabtan sonra gelen tercümanlar XVIII. yüzyıldan itibaren reisülküttabın yabancı devlet elçileriyle görüşmelerinde önemli rol oynamış ve önemleri daha da artmıştır. Görüşmelerde elçinin tercümanı Türkçe hitap etse bile, reisülküttab tercüman vasıtasıyla konuşmayı sürdürmüştür. Yabancı bir elçinin Divân-ı Hümayun'a gelmesi halinde ise bizzat baş tercüman tarafından karşılanmış ve sadrazamın hazır bulunduğu toplantıda yapılan konuşmaları tercüme edip sonrasında elçinin sunmuş olduğu yazıyı sadrazama açıklamışlardır.⁵⁶

III. Selim zamanında bürokrasi alanında reform yapılırken Divan Tercümanları konusunda da düzenlemeler yapmak gündeme gelmiştir. Fakat yapılan düzenleme sadece Divân-ı Hümayun, Mektubi ve Amedi Odaları ile reisülküttabın statülerinin düzenlenmesi şeklinde olmuştur. Divan Tercümanlığı yine Rumlar'da kalmıştır. Çünkü Müslümanlardan yabancı dil bilen yoktu. Aynı zamanda Fenerli Rum aileler imparatorluk içinde imparatorluk kurmuş, tercümanlık tekeli ellerinde tutmuşlardı.⁵⁷ Osmanlı diplomasisinde önemli bir yere sahip olan tercümanlardan bir kısmı devlete sadık kalmış yararlı hizmetlerde bulunmuşlarsa da özellikle de Fransız İhtilalinden sonra milliyetçilik akımının etkilerinin Rumlara da ulaşması sonucu devlete ihanet eden Divan tercümanlarına da sıkça rastlanmıştır. 1821 yılında Yunan isyanı başlayınca Divân-ı Hümayun Tercümanlığı kaldırılmıştır.

4. Tercüme Odası

Osmanlı Devleti, gücünün zirvesinde olduğu klasik dönemde tercümanlık kurumuna önemli bir ihtiyaç duymamış mevcut kadrolarla yetinmiştir. Tercümanlıkta ve dış ilişkilerde kullanılan Rumların işten el çektilirmeleri ve devlete gerekli olan tercüman ihtiyacını karşılamak üzere Yahya Efendi'nin dersler vermeye başlaması ile Bâbiâli'de Tercüme Odası kurulmuştur.⁵⁸ 1821 Yunan isyanı ile Divan-ı Hümayun Tercümanlığı Bâbiâli Tercüme Odası'na dönüştürülmüştür. Tercüme Odası'nın gelişimi Osmanlı'nın son dönemindeki diplomatik ve siyasî münasebetlerle yakından ilişkilidir. Dış ilişkilerin artmasına paralel olarak Oda'nın işleri de artmış ve gittikçe daha düzenli ve ayrıntılı bir hal

⁵² Ahışhalı, *a.g.e.*, s. 8.

⁵³ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, Eren Yayınları, İstanbul 1993, s. 72.

⁵⁴ Gilles Veinstein, "Osmanlı Yönetimi ve Tercümanlar Sorunu", *Osmanlı Ansiklopedisi-Teşkilat*, C. VI, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 256.

⁵⁵ Bu konudaki titizliğin en önemli sebebi I. Abdülhamid ve III. Selim dönemlerinde, tercümanlar ile diğer elçilik görevlilerinin karıştıkları casusluk faaliyetlerindeki artışı. Ecnebi sefareti tercümanları XVIII. asrın son yarısından ve Kaynarca muahedesinden sonra hükümetin zaaf ve tereddüdünden istifade ile her biri kendi devletinin emellerine çalışıp her fırsatta sefirleri namına Bâb-ı Ali'yi ziyaret etmişlerdir. Bu tercümanlar fırsat buldukça casusluk da etmiş ve devletin siyasî işlerine dair aldıkları şeyleri tercümanlık ettikleri devletlere bildirmişlerdir. Hatta bunlardan Venedik balyozunun tercümanı Barista ismindeki birisi bu hareketinden dolayı sadrazam şehit Ali Paşa tarafından katledilmiştir. Kenan İnan, "Tercümanların Statüleri", *Tarih ve Toplum*, C. 26 / S. 154, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 5.

⁵⁶ Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 25.

⁵⁷ Cahit Bilim, "Tercüme Odası", *OTAM*, S. I, Ankara 1990, s. 33.

⁵⁸ Akyıldız, *a.g.e.*, s. 74.

almaya başlamıştır. Tercüme Odası'nın nitelik ve nicelikte gerçek anlamda gelişmesi 1833'lerde olmuştur. Bu dönemde Osmanlı Devleti Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa ile olan mücadelesinde uluslararası ilişkilerde savaş kadar diplomasinin de önemli bir yer olduğunu idrak etmeye başlamıştır.⁵⁹ Dış ilişkiler için dil bilen elemanların gerekliliğinin artması Tercüme Odası'nın değerini arttırmıştır.

Türk ve Müslümanların yabancı dil öğrenerek diploması alanında faaliyetlerde bulunmalarını ve Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle olan ilişkisini güvenilir insanlar yetiştirip bunlar aracılığıyla sağlamak amacıyla kurulan Tercüme Odası kısa sürede amacına ulaşmış hem iç ve hem de dış siyasette etkili olarak bürokratların yetişmesine zemin hazırlamıştır. Oda hem Tanzimat ve Tanzimat sonrası reform hareketlerini hazırlayan bürokratların yetiştiği bir mektep, hem de değişik lisanlarda Bâbiâli'ye gelen yazışmaların tercüme edildiği bir memuriyet görünümü almıştır.⁶⁰ Tercüme Odası bu haliyle Tanzimat sonrası reform hareketlerini hazırlayan bürokratların yetiştiği bir mektep görünümüne girmiştir. Tercüme Odası 1836'da kurulacak olan Hariciye Nezâreti'nin en önemli unsurlarından birini oluşturmuştur. Diplomatik alanda yabancı dil bilen uzman kişiler yetiştirmiştir. Tercüme Odası reisülküttabın diğer kalemleriyle birlikte Hariciye Nezâreti içerisinde yer almıştır. 1860'lardan sonra batılılaşma ve reform hareketlerinin öncü kadrolarının ana kaynağı da Tercüme Odası olmuştur.⁶¹

5. Umûr-ı Hâriciyye Nezâreti

III. Selim ile başlayan batılılaşma hareketi II. Mahmud ile kurumsal bir yapıya oturtulmuştur. Bunun en önemli sonuçlarından birisi birçok alanda sürdürülen reform çalışmalarının yanı sıra bürokraside gerçekleştirilen reformlardan Hariciye Nezâreti'nin doğmuş olmasıdır.⁶² II. Mahmud veziriazamlık kurumunun nüfuzunu azaltmak amacıyla sadrazamın çeşitli görevlerini değişik birimler arasında paylaştırmak istemiştir. Bu amaçla kâtipler sınıfından meydana gelen kalemiyenin sivil bürokrasiye dönüşümünü sağlamıştır. Bu şekilde sadrazamın dış politikada sahip olduğu yetkiler elinden alınmıştır. Bunun sunucu olarak reisülküttablık müessesesi yaşadığı kurumsal değişiklikler II. Mahmud'un merkezileşme siyaseti ile birleşince bu müessese Hariciye Nezâreti'ne dönüşmüştür.⁶³ II. Mahmud 1836'da yayınladığı bir hatt-ı hümayunla,⁶⁴ sadaret kethüdalığını umûr-ı mülkiyye (daha sonra dâhiliye) nezaretine ve reisülküttablığı da Hariciye Nezâreti'ne dönüştürmüştür. 1832 yılından beri reisülküttablık yapan Mehmed Akif Paşa ilk olarak Hariciye nazırı unvanını alan devlet adamı olmuştur.⁶⁵ Bu değişikliğin temelinde artık Batı modeline uygun yöntemlerle çalışacak bir diploması mekanizması kurulması gerektiği yer almaktadır.

Hariciye Nazâreti kurulduktan sonra müesseseleşme yönündeki gelişmeler büyük bir hızla devam etmiş, 1836 Kasım'ında bir bakanlığın en önemli unsurlarından olan müsteşarlık makamı kurulmuştur.⁶⁶ Reisülküttabın geleneksel bir anlayışla örgütlenmiş olan kalem teşkilatı büyük değişikliklere uğrayarak, çağdaş anlamda bir Hariciye Nezâreti'nin ihtiyaç duyduğu birimler zaman içinde nezâretin bünyesine dâhil olmuştur.⁶⁷ Bu teşkilatla ilgili esas gelişmeler Mustafa Reşid Paşa'nın Hariciye Nazırı olmasıyla yaşanmıştır. Hariciye Nâzırı olan Mustafa Reşid Paşa'nın görüşleri doğrultusunda, Avrupa'da olduğu gibi dâhiliye ve hariciye memurları birbirinden ayrılmıştır. Sadareten yapılan iç ve dış yazışmaları yürütmekle görevli sadaret mektupçuluğu da dâhiliye ve hariciye mektupçulukları olmak üzere ikiye bölünmüştür.⁶⁸ Öncelikle ve ağırlıklı olarak dış ilişkilerle

⁵⁹ Bilim, *a.g.m.*, s. 38.

⁶⁰ Akyıldız, *a.g.e.*, s. 78.

⁶¹ Akyılmaz, *a.g.e.*, s. 158.

⁶² Hamit Ersoy, "Batılılaşma Girişimleri ve Osmanlı Hariciye Nezaretinin Kuruluşu", *Osmanlı Ansiklopedisi-Teşkilât*, C. VI, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 269.

⁶³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK Yayınları, Ankara 2007, s. 153; Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s. 246; İnalçık, *a.g.m.*, s. 682.

⁶⁴ Hatt-ı hümayunun metni için bkz. *Sâlnâme-i Nezâret-i Hâriciyye*, C. II, 1302, s. 48-49.

⁶⁵ *Sâlnâme-i Nezâret-i Hâriciyye*, C. III, 1318, s. 21. Ayrıca tüm Hariciye Nazırlarının isim listesi için bkz. *a.g.e.*, s. 122-132.

⁶⁶ İsmail Soysal, "Umûr-ı Hariciye Nezâretinin Kurulması (1836), *Çağdaş Türk Diplomasisi:200 Yıllık Süreç (Sempozyuma Sunulan Tebliğler)*, Yay. Haz. İsmail Soysal, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 73.

⁶⁷ Akyılmaz, *a.g.e.*, s. 169.

⁶⁸ Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 53.

İlgili görevleri yerine getiren Amedi Kalemî Kâtipleri Hariciye Odası ve Dâhiliye Odası olarak ikiye ayrılmış böylece Hariciye işleriyle uğraşan birim ortaya çıkmıştır.⁶⁹ Hemen hemen her alanda çalışan ayrı daireler oluşturulmuştur. Mustafa Reşid Paşa'nın iç işlerine ait konularda da faaliyet göstermesi üzerine devletin sonuna kadar bir kısım iç işlerinin hariciye nezaretinin bünyesinde kalmasına neden olmuştur. Dışişlerine bakan bölümlerde dış ticaret, yabancı temsilcileri ağırlama, dostluk ilişkilerinin sürdürülmesi ve yabancı basını denetleme kalemleri bulunmaktaydı. İç işlerine bakan ikinci bölümde ise Padişahın fermanını yayınlayıp kayıtlarını tutan, padişahın taleplerini yabancı hükümdarlara ve devlet adamlarına yazan, yabancı devletlerle yapılan antlaşmaları, memurların atanma ya da azil beratlarını, yurtdışına gönderilen elçilerin kayıtlarını tutan kâtipler bulunmaktaydı. Ayrıca Osmanlı azınlıklarının uluslararası bir sorun haline gelmesi sonucu *Mezahib-i Gayri Müslim* dairesi kurulmuştu ki bu da Hariciye Nezâreti'nin iç işlerine bakan bölümünde yer almaktaydı.⁷⁰

Hicri 1302 tarihli Hariciye Nezâreti Salnâmesine göre Osmanlı Hariciye Nezâreti şu birimlerden oluşmaktadır: Nâzır, Müsteşar (Nâzıra gördüğü işlerde yardımcı olan birim), Müsteşar Muavini, Mektubi-i Hariciye Kalemî (yazı işleri ile ilgili birim), Hariciye Evrak Odası, Bâb-ı Ali Tercüme Kalemî, Tahrirat-ı Hariciye Kalemî, Tahrirat-ı Hariciye Evrak Odası, Hariciye Muhasebe Kalemî, Umûr-ı Hukukiye Kalemî (hukuk işleri dairesi), Matbuat-ı Hariciye Kalemî, (basın-enformasyon dairesi), Umûr-ı Şehbenderi Kalemî (Konsolosluk Dairesi), Hariciye Sicill-i Ahval Dairesi (personel kalemî), Tabiiyet Kalemî, Hariciye Umuûr-ı Telgrafiye Dairesi (şifre dairesi).⁷¹

Findley'e göre Hariciye Nezâreti dâhilinde çalışanlar, mezhep ya da etnik farklılıkları açıkça belirlenemeyen büyük bir Müslüman kesim ile mezhep farklılıklarına ilişkin daha kesin bir gösterge olmaksızın Rumlar, Ermeniler, Hristiyan Araplar, Yahudiler ve Avrupa kökenliler biçiminde ayrılan bir gayrimüslim kesimin varlığını ortaya koymaktadır.⁷² Umûr-ı Hariciye Nezâreti'nde en dikkat çekici hususlardan biri de sadrazamın bu örgütünü tamamen kendi kontrolünde tutma çabasıdır. Tanzimat dönemine mensup bürokratlar gerek lisan bilgileri ve gerekse de Avrupa'daki geçmiş görevleriyle çoğu Hariciye nazırı niteliğinde olmuşlardır. Sadrazamlık ve Harice nazırlığı bir dönem aynı paşalar (Ali, Fuat ve Mustafa Reşid Paşa) arasında el değiştirmiştir. Dışişleri örgütünü yaşanan tüm gelişmelere ve kurumsallaşmalara rağmen klasikteki dışişleri örgütünü bir nevi devam ettirmiştir. Sadaretle Hariciye Nezâreti fazla iç içe olmuştur.⁷³

6. İlk Daimî Elçilikler

Osmanlı Devleti kuruluşunun ilk yıllarından itibaren kısa bir zaman içerisinde genişlemesine paralel olarak dünya politikası içerisinde yer alan, gücü hissedilen ve bu politikaya yön veren bir devlet olmuştur. Osmanlı Devleti daha bir uç beyliği konumundayken bile gerek tekfurlar ve Bizans ile ve gerekse de Türk beylikleri ile yakın ilişkiler kurmuşlardır. Elçi veya haberci gibi görevliler tarafından daha ilk zamanlardan itibaren yabancılarla müzakerelerde bulunulduğu, diplomatik anlamda gerek ittifak ve gerekse de ticari anlamda antlaşmalar yaptığı bilinmektedir. Özellikle Orhan Bey zamanında Bizans ile olan ilişkilerde özel sebeplerle elçi gönderme ve zaman zaman akrabalık ilişkileri ile pekiştirilen bir diplomatik ilişki bağı kurulmuştur.⁷⁴ Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren Bizans İmparatorluğu, Memluklu Devleti, Akkoyunlu Devleti, Timur Devleti, Safevi Devleti, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Rus Çarlığı, Fransa ve İngiltere Krallıkları gibi birçok devletle diplomatik ilişki içerisinde bulunmuştur. Sultan I. Murad zamanında Bizans İmparatoru VIII. İoannes'in ölümünden sonra yerine halef olarak tayin ettiği Konstantinos'un seçilebilmesi için

⁶⁹ Girgin, a.g.e., s. 18.

⁷⁰ Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. II, e Yayınları, İstanbul 2006, s. 106.

⁷¹ 1302 Tarihli Hariciye Nezâreti Salnâmesi, s. 214-230.

⁷² Carter V. Findley, *Kalemîyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 97.

⁷³ İlber Ortaylı, "Osmanlı Diplomasisi ve Dış İşleri Örgütü", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 280.

⁷⁴ Savaş, a.g.e., s. 11-13.

Sultan'ın muvafakati alınmıştır. Bu amaçla tarihçi Sprhantzes murahhas olarak gönderilmiş, Paleologlarla Sultan Murad arasında yeni bir muahede akdedilmiştir.⁷⁵

Osmanlı Devleti'nin birçok yönünün yanı sıra özellikle de diplomaside temel prensiplerden biri de *eman* sistemi olmuştur. Devletin kuruluşundan XVIII. yüzyılın sonuna kadar yani karşılıklı diplomasıye geçinceye kadar beş yüz yıla yakın bir süre devletlerarası münasebetlerde yabancı devletlerle olan hukukî, siyasî ve ticarî ilişkilerinde eman sistemi temel prensip kabul edilmiştir. Eman sisteminin uygulanmasında devletin siyasî, askerî, malî gücü son derece önemlidir. Emanın en yaygın uygulanma alanı bir şehrin veya kalenin fethi öncesinde veya sonrasında verilmesidir. Avrupalı devletlerin Osmanlıdaki elçi ve konsolosları ile tüccarlarının faaliyetleri ve statüleri konusundaki uygulamalarda emanın yaygın kullanıldığı görülmektedir. İstanbul'un fethinden sonra, önce Venedik daha sonra büyük Avrupa devletleri eman statüsü içinde tek taraflı olarak kendilerine verilen ahitnamelerle İstanbul'da daimî elçilik, büyük şehirlerde ise konsolosluklar açmışlardır.⁷⁶

Devletin her geçen zaman içerisinde yeni gelişmeler kaydetmesi dış ilişkilerde devamlı etkin olunmasını sağlamıştır. Çoğunlukla savaşlar ve yeni fetihler şeklinde görülen bu askerî gelişmeler hem savaş öncesi ve hem de savaş sonrası siyasî ve diplomatik antlaşmaları gerekli kılmıştır. Bir şehir kuşatıldığı zaman o bölgenin sahiplerine öncelikle elçi gönderip savaş yapılmadan ve kan dökülmeden teslim olmalarını istemek Osmanlı siyasetinin dine dayalı ilkelerinden biri olarak uzun bir zaman uygulanmıştır. Aynı zamanda savaş sonrasında bir barış antlaşması imzalanması ve savaş kazanılmışsa bu durumun bazı devletlere bildirilmesi de bir usul haline getirilmiştir. Yine yabancı hükümdarlar da ülkelerinde meydana gelen birtakım gelişmeleri elçi veya bu iş ile görevlendirilmiş olan yetkili kişilerce Osmanlı Devleti'ne haber verdiklerinde, padişahın da bir cevap yazısı (nâme) gönderdiği olmuştur.⁷⁷

Osmanlı Devleti yabancı devletlerle olan haberleşmeyi *fevkalade elçi* unvanına sahip elçiler tarafından gerçekleştirmiştir. Bu elçilerden kendilerine verilen talimatlar doğrultusunda seyahatlerini ve gittikleri memleketlerde gördüklerini yazmaları istenmiştir. Bu sebeple elçiler İstanbul'a döndüklerinde *Sefaretnâme* adı altında raporlar hazırlayarak Babıâli'ye sunmuşlardır.⁷⁸ Fevkalade elçiler dışında yine XVIII. yüzyıl sonuna kadar Osmanlı diplomasısı, bilgi ihtiyacının büyük bir kısmını yabancı devlet elçileri, Eflak ve Boğdan voyvodaları, Dubrovnik Cumhuriyeti, Kırım Hanları, sınır valileri, Divan-ı Hümayun Tercümanı ve zaman zaman gönderilen geçici elçilerin gözlemleriyle karşılamıştır. Hüner Tuncer Osmanlı diplomasısını XVIII. yüzyılın sonlarına kadar uygulanan *ad hoc* ve XVIII. yüzyılın sonlarından günümüze kadar uzanan sürekli diploması uygulamaları olarak iki dönemde ele almıştır. Ad hoc diploması yönteminde diploması temsilcileri belirli bir amacı ya da görevi gerçekleştirmek amacıyla geçici bir süreyle yurtdışına gönderilirler ve bu görevlerini yerine getirdikten sonra ülkelere geri dönerlerdi. Bu diploması yöntemini en geç terk eden devletlerden bir tanesi Osmanlı Devleti olmuştur.⁷⁹

Osmanlı Devleti XV. yüzyıldan itibaren Balkanlar ve Doğu Avrupa'da siyasî nüfuzunun ve müzakere pozisyonunun güçlenmesinden sonra dış politikada ve diplomatik münasebetlerde *hiçbir devleti eşit hakları hâiz muhatap* kabul etmeyen bir anlayış içerisine girmiştir.⁸⁰ 1793 yılına kadar yabancı devletlere daimî elçi göndermemiş fakat zaman zaman gerektiğinde fevkalade elçiler göndermiştir. Önceleri *nâmeresân, çavuş*⁸¹ adlı memurlar padişah veya sadrazam mektubunu herhangi

⁷⁵ Şerif Baştav, *Bizans İmparatorluğu Tarihi Son Devir (1261-1461)-Osmanlı Türk Bizans Münasebetleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1989, s. 123-124.

⁷⁶ Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Eman Sistemi", *Çağdaş Türk Diplomasısı:200 Yıllık Süreç (Sempozyuma Sunulan Tebliğler)*, Yayına Hazırlayan İsmail Soysal, Ankara 1999, s. 3-4.

⁷⁷ Girgin, a.g.e., s. 39.

⁷⁸ Enver Ziya Karal, *III. Selim'in Hat-ı Hümayunları*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 163.

⁷⁹ Hadiye-Hüner Tuncer, *Osmanlı Diplomasısı ve Sefaretnâmeler*, Ümit Yayıncılık, Ankara 1998, s. 11.

⁸⁰ Prof. Dr. İlber Ortaylı Osmanlı Devleti'nin XV ve XVI. yüzyıllardan beri daimî elçilik kurmayışının nedenlerini sadece üstünlük, gurur gibi kurallarla açıklamanın zor olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, Osmanlı tüccar guruplarının, dinî kurumların dış ülkelerde yaygın faaliyette bulunmamasının bu kapalılıkta payı olduğu görüşündedir. Görünüşte, kendi hâkimiyetini kurumadığı ülkeleri Osmanlı darü'l-islâm'ın dışında darü'l-harb olarak kabul ettiği için daimî elçilik müessesesini işletmemiştir. Ancak bu kural, darü'l-İslam olan Buhara Emirliği, Hindistan bölgesindeki devletlerde ve Orta Asya'da bulunan Kazan Hanlığı gibi devletlerde de daimî elçiliklerin olmayışı gerçeğini açıklamakta zorlanıldığını ifade etmektedir. Ortaylı, a.g.m., s. 278.

⁸¹ Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerde yabancı devletlere yolladığı elçilerin sınıf ve derecelere ayrıldığı hakkında açık bir bilgi yoktur. Yalnız XVI. asırdan itibaren elçilik görevinin ehemmiyetine göre büyük elçi ve orta elçi olmak üzere iki çeşit

bir yabancı krala göndermekle görevlendirilmişlerdir. Ancak bu memurlar mektupları teslim etmenin haricinde herhangi bir diplomatik görevi yerine getirmekle yetkili olmamışlardır.⁸²

Osmanlı'nın ilk daimi elçilikleri açtığı tarihe kadar Avrupa'ya gönderdiği elçilerin sayısı, Avrupalı devletler tarafından gönderilen elçilerin sayısına oranla oldukça azdır. 1500 ile 1700 yılları arasında sadece Avusturya imparatorları tarafından İstanbul'a gönderilen elçilik heyetleri sayısının 120'yi bulması bu durumun açık bir göstergesidir.⁸³ 1793 öncesi ikamet elçilerinden önce az sayıda da olsa Avrupa'ya elçiler tayin edilmiştir. II Viyana bozgunu sonrasında (1683) Zülfikar Efendi Avusturya'ya elçi sıfatıyla gönderilmiştir.⁸⁴ Yine Lale Devri yenilikleri içerisinde birçok Avrupa ülkesine elçiler gönderilmiştir. Bu dönemde başta Paris'e gönderilen Yirmi Sekiz Çelebi Mehmed olmak üzere Avrupa'ya gönderilen elçiler Batı kültürünü yakından gözlemeye ve bilgi toplamaya gayret etmişlerdir.⁸⁵

Avrupa devletler dengesinde ortaya çıkan değişimleri yakından takip edebilmek amacıyla Avrupa'nın belli merkezlerinde elçilikler açılması gerekliliğini ilk olarak idrak eden padişah III. Selim olmuştur.⁸⁶ Diplomasının Osmanlı Devleti için hayatiyet kazandığı XVIII. yüzyıl sonlarında bu usulün yetersizliği tam anlamıyla ortaya çıktığı için III. Selim giriştiği reformlar çerçevesinde üç yılda bir değiştirilmek kaydıyla ikamet elçisi tayin ederek ikamet elçiliklerinin kurulması konusunda önemli bir adım atmıştır. 1793 tarihinde ilk olarak Londra nezdinde açılan daimî elçiliğini Paris, Viyana ve Berlin elçilikleri takip etmiştir. Ancak Avrupa'nın belli başlı devlet merkezlerinde kurulan bu elçilikler 1821 yılında kapatılmıştır. II. Mahmud diploması alanında yapmış olduğu reformlarla daha kalıcı ve daha başarılı işler ortaya koymuştur. Bu amaçla 1834'ten itibaren yine aynı merkezlerde Osmanlı daimî elçilikleri kesintiye uğramaksızın günümüze kadar devam etmiştir.⁸⁷ Arada bir kesinti yaşanmış olsa da özellikle devletin Batı'ya açılımı ve karşılıklılık ilkesinin kabulü açısından Türk diploması tarihinde önemli bir gelişme olmuştur.

6.1. Osmanlı Elçilerinin Sefaret Görevleri

Osmanlı elçilerinin atanmış oldukları ülkelerde öncelikli olarak gözlemlerde bulunmak ve bunları rapor etmek başta gelen görevleriydi. Bu amaçla elçiler gittikleri ülkelerde dikkatlerini çeken olayları ya da buralarda edinmiş oldukları izlenimleri dile getirmiş oldukları raporlarla *sefaretname* adı verilen eserler meydana getirmişlerdir. Mevcut sefaretnameler incelendiğinde Osmanlı elçilerinin sınırda nasıl karşılandıkları, ülkenin payitahtına nasıl girdikleri ve yabancı hükümdar nezdinde yaptıkları resm-i kabul merasimleri hakkında detaylı bilgilerin bulunduğu görülmektedir.⁸⁸

Elçi atanmalar yola çıkmadan önce, sadrazam ve şeyhülislam ile padişahın huzuruna çıkar ve götürecekleri mektup kendilerine burada teslim edilirdi. Sonra Padişah tarafından elçiye sözlü talimat verilir. Protokol gereği, padişah mektubunu sadrazama verir o da elçiye teslim ederdi. Elçi de büyük bir saygıyla mektubu el üstünde taşıyarak huzurdan çıktığında divan kâtibine devrederdi. Görevi hakkında gerekli talimatı alan elçi armağanları da teslim aldıktan sonra maiyetini düzenlerdi.⁸⁹

olduğu ve basit bir memuriyetle mektup götürmekle yollanılanlara Nâmeres denildiği bilinmektedir. Bazen daha önemsiz hizmetler için çavuş adı altında memurlar gönderilmiş ise de bunların temsili bir sıfat ve salâhiyetleri söz konusu olmamıştır. Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Tamamlayıp Yayınlayan: Bekir Sıtkı Baykal, TTK Yayınları, Ankara 2008, s. 19; Temel İskit, *Diplomasi, Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 150.

⁸² Savaş, *a.g.e.*, s. 13-14.

⁸³ Kari Teplı-Bekir Sıtkı Baykal, "Nemçe İmparatorlarının İstanbul'a Yolladığı Elçi Heyetleri ve Bunların Kültür Tarihi Bakımından Önemli Tarafları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 12, 1969, s. 248.

⁸⁴ Songül Çolak, "Zülfikar Paşa", *DİA*, C. 44, DİA Yayınları, İstanbul, 2003, s. 558.

⁸⁵ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, YKY Yayınları, İstanbul 2004, s. 57.

⁸⁶ Ercümen Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri 1793-1821*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, s. 11.

⁸⁷ Ercümen Kuran, "Türkiye'nin Batılılaşmasında Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Rolü", *VI. Tarih Kongresi*, TTK Yayınları, Ankara 1967, s. 489.

⁸⁸ Ali İbrahim Savaş, "Osmanlı Elçileri'nin Resm-i Kabul Törenleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XI, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir 1996, s. 111.

⁸⁹ Unat, *a.g.e.*, s. 31-32; İskit, *a.g.e.*, s. 152-153.

Osmanlı Devleti sefaret heyetinin ihtişamına büyük bir önem vermiştir. Devletin bu konuda son derece fedakâr ve cömert davrandığı elçilerin götürdükleri hediyelerin listesinden ve kullandıkları eşyalardan anlaşılmaktadır. “Elçi Hazinesi” adı verilen hazineден gösterişli eşyaların çıkartılarak hem gittikleri ülkenin ileri gelenlerine hediyeler götürülmekte hem de elçi ve maiyetindekilerin kulları için her türlü eşya temin edilmektedir.⁹⁰ Elçiler sınıra vardıklarında yüksek rütbeli askerlerce karşılanmışlar ve sınırdan içeri girdikten sonra o ülkenin misafiri sayılarak her türlü ihtiyaçları o devlet tarafından karşılanmıştır. Bununla beraber Osmanlı elçileri birçok ülkede bu usulü önemsemeyerek masraflarını kendileri karşılamayı tercih etmişlerdir. Osmanlı elçisi gönderildikleri ülkenin payitahtlarına büyük bir ihtişamla girmişlerdir. Elçiler şehre girmeden önce konakladıkları son menzilde şehirde kendilerine kral temsilcisi yüksek rütbeli asker gelerek kralın selamını tebliğ edip onu payitahta davet etmiştir. Osmanlı elçilerinin görevlerinin en önemli bölümünü gittikleri ülke kralının huzuruna çıkıp getirdikleri nameyi teslim etme törenleri olmuştur. Yabancı devlet hükümdarları nezdinde yapılan bu resm-i kabul törenlerinde Osmanlı heyeti çoğu kez belirleyici konumda olmuşlardır. Birkaç gün geçtikten sonra yine yüksek rütbeli bir devlet adamı elçileri kudümünü terhib ve makamlarını tebrik eder ve resm-i kabul töreni ile ilgili bilgileri almaktadır. Sefaret görevinin son bölümü olan veda ziyareti, aynı zamanda o ülkenin kralından dönüş için izin isteme ve getirilen hediye ve nâmelerin takdim edildiği merasimdir. Sefaret heyetine Osmanlı sınırına kadar refakat etmek üzere görevliler tayin edilir ve Osmanlı sınırında elçinin teslim alınmasıyla karşı ülkeye düşen görev de bitmiş olurdu. Bundan sonra sefaret heyetinin görevi sadrazama ve gerekirse de sultanın huzuruna çıkarak sefaret hakkında hazırlanmış olduğu raporu sunmak olmuştur.⁹¹

6.2. Osmanlı Devleti'ne Gelen Yabancı Elçiler

Devletin dış ilişkilerini ilgilendiren protokol kurallarının en önemlileri yabancı devlet elçilerinin Osmanlı topraklarında görev yapmalarını sağlayan ve padişah, sadrazam ve diğer yüksek makamlardaki görevlilerle temaslarını düzenleyen kurallardır. Osmanlı Devleti'ne gelen elçilerin bir kısmı geçici olup bazı büyük devletler ise devlet merkezinde *Kapu Kethüdası* adı altında maslahatgüzar bulundurmışlardır. Gerek Müslüman ve gerekse de Hristiyan olsun elçilerin İstanbul'a gelişleri ve padişah ve sadrazamın huzuruna kabulleri bir merasime tabi tutulmuştur. Bu hususta teşrifata büyük önem verilmiş elçinin büyük veya orta elçi oluşuna göre kabul merasimi değişmiştir. Savaş ya da barış görüşmeleri yapmak için bir araya gelen Osmanlı Devleti ile komşu ülkenin elçileri hudud mili⁹² denilen bir yerde buluşmuşlardır. Elçiler, buluştukları sınır milinin ortasında birbirlerine saygılarını sunarlar ve yanlarında bulunan çevirmenlerle uzlaşmaları sağlanırdı. Osmanlı elçisinin yanında getirdiği hat-ı hümayun okunur antlaşma ya da sözleşme maddeleri tek tek görüşülürdü. Her iki taraf da tüm maddeleri kabul ederse antlaşma metni yazılırdı. Son olarak da yabancı elçi Osmanlı elçisinin göğsünü öper, Osmanlı elçisi de yabancı elçinin göğsünü öperek sınırdan ayrılırlardı.⁹³

Yabancı devletlerin Osmanlı başkentine göndermiş oldukları fevkalâde elçiler ise Osmanlı sınırlarını geçtikleri günden itibaren işlerini bitirip memleketlerine dönünceye kadar Osmanlı Devleti'nin misafiri gibi muamele görmüşlerdir. İstanbul'a gelen elçiler ilk başlarda bugünkü Çemberlitaş'ta bulunan Balyos Hanı veya Elçi Hanı denilen iki katlı handa misafir edilirdi. Devletin bir mihmandarı sınırdan elçiyi karşılar ve elçilik heyetinin tüm yol ve yiyecek ihtiyaçlarını temin ederdi.⁹⁴ Mihmandar yalnız elçinin sınırdan İstanbul'a gelişine kadar değil, kalmış olduğu süre boyunca elçiye yardımcı olmaktadır. Rütbeleri gelen elçinin önemine ve temsilcisi olduğu devletin o

⁹⁰ Belkıs Altunış-Gürsoy, “Sefaretnameler”, *Türkler*, C. XII, Ed. Hasan Celal Güzel, vd., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 583.

⁹¹ Savaş, *a.g.m.*, s. 112-117.

⁹² Hudud Mili: Sınırdan torak yığınlarından küçük bir tepe oluşturulur ve üzerine bir çadır kurulurdu. Tepenin Osmanlı topraklarına bakan tarafına beş adam boyunda bir çam direği, karşı ülkeye bakan tarafına yine beş adam boyunda bir başka çam direği dikilirdi. Direklerin arasındaki mesafenin ortasında dikilen daha uzun bir çam direğinin bulunduğu yere “hudud mili” denilir ve tarafların elçileri orada buluşurlardı. Hüner Tuncer, “Osmanlı Devleti'nde İlk Diploması Uygulamaları”, *Tarih ve Toplum*, S. XII, İletişim Yayınları, İstanbul 1984, s. 58.

⁹³ Tuncer, *a.g.m.*, s. 58.

⁹⁴ Girgin, *a.g.e.*, s. 53.

dönemdeki durumuna göre değişirdi. Elçinin itimadnâmesini Paşakapısına sunması için ayrı bir tören yapılırdı. Elçi yine mihandar aracılığıyla elçilikten alınır ve Paşakapısına getirilirdi.⁹⁵

Paşakapısında yapılan ziyaretle diplomatik faaliyetler de başlamış olurdu. Sadrazam görüşme odasına bazen elçi ile birlikte bazen de oturduktan sonra girerdi. Eğer kabule gelen elçinin ülkesi ile dış ilişkiler iyi değilse sadrazam elçiyi oturarak kabul eder ve bir müddet ayakta bekletirdi.⁹⁶ Elçi Paşakapısı erkânı arasından geçerek Sadrazamın arz odasına girerdi. Sadrazam da önünde Kethüda Bey, Reisülküttab ve tezkirecilerle birlikte arz odasına gelirdi. Tercüman aracılığıyla hâl hatır sorma işi yapıldıktan sonra elçi belgelerini gelmiş olduğu ülkenin kralının mektubunu sadrazama sunarken reisülküttab bunları sefirin elinden alıp sadrazamın yanındaki atlas kaplı yastığın üzerine koyar ve törenin son aşamasında gelen elçiye bir kürk giydirilirdi.⁹⁷

Yabancı elçilerin diplomatik görevlerinin en önemli kısmını padişah tarafından huzura kabul edilmeleri oluşturmaktaydı. Genellikle elçilerin huzura kabulleri Ulûfe Divânı'nın olduğu güne denk getirilip gelen elçiye Osmanlı ihtişamı ve teşrifatı gösterilmek istenirdi. Bu merasimde kendilerine teslim edilecek cevabî mektup ve hediyeler de verilmekteydi. Huzura kabul merasimi ile ilgili her çeşit ayrıntı daha önceden sadrazam veya sedâret kaymakamı tarafından açıklanırdı. Elçiler, padişahın bulunduğu odanın önüne kadar kapıcıbaşı tarafından getirilirdi. Odanın önünde bekleyen dört çavuştan ikisi elçinin kollarından tutup koltuğuna girer ve padişahın huzuruna adeta ayakları yerden kesilmiş bir şekilde getirilirdi. Padişahın huzurunda diz çöken elçinin orada bulunan bir saray görevlisi tarafından padişahın kaftanının kolunu öpmesi sağlanırdı.⁹⁸

Padişahın huzurundaki durum ise devirlere göre farklılık göstermiştir. İlk başlarda gelen sefir hep ayakta iken daha sonraları kırmızı renkli bir sandalyeye oturması usulüne geçilmiştir. Yine padişah ilk devirlerde ayağa kalkmaz iken daha sonraları ayağa kalkıp el öptürme usulü gelmiştir. Elçinin güven mektubu ilk önceleri dizilmiş olan erkândan elden ele sadrazama gelip onun tarafından da sultanın yanındaki yastık üzerine konulurken daha sonraları doğrudan padişahça alınıp açıldığı ve tercümana verilerek tercümesinin dinlenmesi şekline dönüşmüştür. Tanzimat'tan sonra lisan bilen padişahlardan elçi ile doğrudan konuşanlar da olmuştur.⁹⁹ Elçiler önemli işleri reisülküttab ile görüşürlerdi. Bu görüşmede, elçilik tercümanı ve amedçi bulunurdu. Amedçi tercümanın konuşmaları çevirişini denetlerdi. Osmanlı topraklarından ayrılacakları zaman da Osmanlı Devleti'nin izni gerekirdi.¹⁰⁰ Gitmeden önce zaman zaman padişahın huzuruna kabul edilip elçilere hükümdarlarına hitaben nâme-i hümayun verilirdi. Daha sonraki dönemlerde ise bu nâme Paşakapısında teslim edilmeye başlanmıştır. Sadrazama nâme, reisülküttab tarafından getirilirdi. Sadrazam koynundan çıkartıp öptüğü mührü reis efendiye verir o da nâmeye mührü basıp yeniden sadrazama verirdi. Sadrazam nâmeyi öptükten sonra elçiye eliyle teslim ederdi.¹⁰¹

Sonuç

Osmanlı Devletin kuruluşundan II. Mehmed'e kadar olan dönemde gelişmiş bir teşkilat yapısı yoktur. Gerçek manada merkezileşme ve kurumlaşma II. Mehmed döneminden itibaren olmuştur. Sultan Mehmed kanunlar, nizamlar koyarak devleti teşkilatlı, kurumsallaşmış bir devlet haline getirmiştir. Birçok önemli görevi yerine getiren küçük boyutlu da olsa bir kalem personeli ortaya çıkmıştır. XVII. yüzyıldan itibaren askerî-dinî bürokrasinin yanında kalemiyye sınıfı oluşmaya başlamıştır. Klasik dönem Osmanlı yönetiminde bağımsız bir dışişleri teşkilatı oluşturulamamıştır. Gerek III. Selim ve gerekse de II. Mahmud dönemlerinde devletin reformlar yapmadan ayakta duramayacağı anlaşılmış ve dış politikada ortaya çıkan diplomasi anlayışı kendisini öncelikle diplomasi teşkilatında meydana gelen değişimlerde göstermiştir. III. Selim dönemi ile reisülküttabların önemi artmış sadrazamın hem iç işlerinde ve hem de dış işlerinde en büyük yardımcıları ve dış ilişkilerde uzmanlaşan, gerektiğinde yabancı elçilerle siyasi konularda görüşmeler

⁹⁵ Metin And, "XVI. Yüzyılda Elçiler ve Elçilikler", *Hayat Tarih Mecmuası*, C. I / S. III, İstanbul 1970, s. 22-23.

⁹⁶ Savaş, *a.g.e.*, s. 74.

⁹⁷ Girgin, *a.g.e.*, s. 54-55.

⁹⁸ Savaş, *a.g.e.*, s. 76-77.

⁹⁹ Girgin, *a.g.e.*, s. 56-57.

¹⁰⁰ And, *a.g.m.*, s. 24.

¹⁰¹ Girgin, *a.g.e.*, s. 58.

yapan bir konuma gelmişlerdir. 1836 yılında Sultan II. Mahmud tarafından merkez örgütü içinde ayrı bir birim olmak üzere günümüzdeki Dışişleri Bakanlığı'nın temelini oluşturacak Umûr-ı Hariciye Nezâreti'nin kurulması Osmanlı Devleti'nin çağdaşlaşma sürecinde önemli bir olgu olmuştur.

Tanzimat dönemi Osmanlı Devleti'nde diplomatik faaliyetler bakımından önemli gelişmelerin yaşandığı, sorunların çözümünde diplomasinin ön plana çıktığı bir dönem olmuştur. Bir taraftan Hariciye Nezâreti bağımsız bir kimliğe kavuşurken diğer taraftan yabancı ülkelerde oluşturulan elçilikler önemli gelişmelere sebep olmuştur. Bu yeni diploması teşkilatı uluslararası politikada dengeleri ustalıkla kullanan diplomatların yetişmesine olanak sağlamıştır. Avrupa'daki siyasî ve ekonomik yükselişe rağmen Osmanlı askerî sınıfın güç kaybetmeye başlamasıyla yönetim bürokratik kadrolarla dolmaya başlamış, artan dış ilişkiler kalemıye sınıfının prestij kazanmasına sebep olmuştur. Osmanlı-Türk diploması geleneğinin oluşum, gelişim ve yeniden yapılanma süreçleri ile bu dönemlerde yaşanan uluslararası ilişkiler birbiriyle paralel bir seyir takip etmiştir. II. Mehmed dönemi ile oluşum sürecini yaşayıp Kanuni dönemi ile de zirvesine çıkan dönemde Osmanlı diploması teşkilatı bağımsız bir yapı olarak değil de var olan kurumlar içerisinde işlevini sürdürmüştür. Osmanlı düzeninin diğer siyasal ünitelerle eşit konuma gelmesiyle ve karşılıklı denge halinin kademeli bir şekilde gerçekleşmeye başlamasıyla diploması teşkilatı da bir oluşum süreci içine girmiştir. XIX. yüzyıldan sonra ise Avrupa merkezli bir dış ilişkilere bağlı olarak bağımsız ve teşkilat yapısı oturmuş bir hariciye teşkilatı kurulmuştur.

KAYNAKÇA

- Afyoncu, Erhan, "Nişancı", *DİA*, C. 33, DİA Yayınları, İstanbul 2007, ss. 156-158.
- Ahışhalı, Recep, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttablık (XVIII. Yüzyıl)*, TATAV, İstanbul 2001.
- Akgündüz, Murat, "Osmanlı Devletinde Nişancılık Müessesesi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. IV, Şanlıurfa 1998, s. 225-228.
- Akyıldız, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, Eren Yayınları, İstanbul 1993.
- _____, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- Akyılmaz, Gül, *Osmanlı Diploması Tarihi ve Teşkilatı*, Konya 2000.
- Altuniş - Gürsoy, Belkis, "Sefaretnameler", *Türkler*, C. XII, Ed. Hasan Celal Güzel, vd., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 582-591.
- And, Metin, "XVI. Yüzyılda Elçiler ve Elçilikler", *Hayat Tarih Mecmuası*, C. I / S. III, İstanbul 1970, ss. 20-24.
- Baştav, Şerif, *Bizans İmparatorluğu Tarihi Son Devir (1261-1461)-Osmanlı Türk Bizans Münasebetleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, YKY Yayınları, İstanbul 2004.
- Bilim, Cahit, "Tercüme Odası", *OTAM*, S. I, Ankara 1990, ss. 29-43.
- Çolak, Songül, "Zülfikar Paşa", *DİA*, C. 44, DİA Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 557-559.
- Dönmez, Ahmet, "Osmanlı Devleti'nde Tek taraflı Diploması Anlayışı ve Karşılıklı Diplomasıye Geçiş Süreci", *Osmanlı Diploması Tarihi-Kurumları ve Tatbiki*, Ed. Mehmet Alaaddin Yalçinkaya, Uğur Kurtaran, Altınordu Yayınları, Ankara 2018, ss. 145-178.
- Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1953.
- Ersoy, Hamit, "Batılılaşma Girişimleri ve Osmanlı Hariciye Nezaretinin Kuruluşu", *Osmanlı Ansiklopedisi-Teşkilât*, C. VI, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 264-270.
- Findley, Carter V., *Kalemıyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- _____, *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform*, Çev. İzzet Akyol, İz Yayıncılık, İstanbul 1994.

- Fleischer, H. Cornell, *Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati Tarihçi Mustafa Ali*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- Girgin, Kemal, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilât ve Protokol)*, TTK Yayınları, Ankara 1994.
- Gökbilgin, Tayyib, "Nişancı", *İA*, C. IX, MEB Yayınları, İstanbul 1964, ss. 299-302.
- Gültepe, Necati "Osmanlılarda Bürokrasi: Merkezin Yönetimi" *Osmanlı Ansiklopedisi-Teşkilat*, C. VI, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 241-255.
- Halaçoğlu, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara 2003.
- İnalçık, Halil, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- _____, "Reisülküttab", *İA*, C. IX, MEB Yayınları, İstanbul 1964, ss. 671-683.
- İnan, Kenan, "Tercümanların Statüleri", *Tarih ve Toplum*, C. 26 / S. 154, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, ss. 4-9.
- İpşirli, Mehmet, "Osmanlı Devleti'nde Eman Sistemi", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç (Sempozyuma Sunulan Tebliğler)*, Yayına Hazırlayan İsmail Soysal, Ankara 1999, ss. 3-11.
- İskit, Temel, *Diplomasi, Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK Yayınları, Ankara 2007.
- _____, *III. Selim'in Hat-ı Hümayunları*, TTK Yayınları, Ankara 1988.
- Kınlı, Onur, *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi*, Yay. Haz., Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara 2006.
- Kissinger, Henry, *Diplomasi*, Çev. İbrahim H. Kurt, Yay. Haz. Mürşit Balabanlılar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2002.
- Kuran, Ercümen, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri 1793-1821*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.
- _____, "Türkiye'nin Batılılaşmasında Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Rolü", *VI. Tarih Kongresi*, TTK Yayınları, Ankara 1967, ss. 489-496.
- Ortaylı, İlber, "Osmanlı Diplomasisi ve Dış İşleri Örgütü", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 277-281.
- Özcan, Abdulkadir, "Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Alem İçin Kardeş Katli Meselesi", *Tarih Dergisi*, S. XXXIII, İstanbul 1982, ss. 7-56.
- Pakalın, Mehmet Zeki, "Reisülküttab", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, MEB Yayınları, İstanbul 1983, ss. 25-27.
- Pamir, Aybars, "Nişancı ve Hukuki Statüsü" *AUHFD*, S. 59 / 4, 2010, ss. 691-710.
- Sâlnâme-i Nezâret-i Hâriciyye*, İstanbul, 1302.
- Savaş, Ali İbrahim, *Osmanlı Diplomasisi*, 3F Yayınevi, İstanbul 2007.
- _____, "Osmanlı Elçileri'nin Resm-i Kabul Törenleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XI, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir 1996, ss. 111-124.
- Shaw, Stanford J., *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. II, e Yayınları, İstanbul 2006.
- Soysal, İsmail "Umûr-ı Hariciye Nezâretinin Kurulması (1836)", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç (Sempozyuma Sunulan Tebliğler)*, Yay. Haz. İsmail Soysal, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 71-77.
- Teply, Kari – Baykal, Bekir Sıtkı, "Nemçe İmparatorlarının İstanbul'a Yolladığı Elçi Heyetleri ve Bunların Kültür Tarihi Bakımından Önemli Tarafları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 12, 1969, s. 247-263.
- Tevki'î Abdurrahman Paşa, Osmanlı Devleti'nde Teşrifat ve Törenler*, Yayına Haz. Sadık Müfit Bilge, TTK Yayınları, Ankara 1985.
- Tuncer, Hadiye - Hüner, *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnâmeler*, Ümit Yayıncılık, Ankara 1998.
- Tuncer, Hüner, "Osmanlı Devleti'nde İlk Diplomasi Uygulamaları", *Tarih ve Toplum*, S. XII, İletişim Yayınları, İstanbul 1984, ss. 57-61.

KARASU, N. Y. (2022), Osmanlı Devleti'nde Diplomasıyı Belirleyen Kurumlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme, AUSBD, 5 (9), 29-46

_____, *Eski ve Yeni Diploması*, Ankara Dış Politika Enstitüsü, Ankara 1991.

Turan, Namık Sinan, *İmparatorluk ve Diploması-Osmanlı Diplomasısının İzinde*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018.

Unat, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameler*, Tamamlayıp Yayınlayan: Bekir Sıtkı Baykal, TTK Yayınları, Ankara 2008.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK Yayınları, Ankara 1988.

_____, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK Yayınları, Ankara 1988.

Veinstein, Gilles, "Osmanlı Yönetimi ve Tercümanlar Sorunu", *Osmanlı Ansiklopedisi-Teşkilat*, C. VI, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 256-263.

CENGİZ HAN'IN TAOCU KEŞİŞ CH'ANG CH'UN'A GÖNDERDİĞİ MEKTUBA DAİR BİR DEĞERLENDİRME

*Muhammed Ali BUDAK**

Özet

Cengiz Han, ticaret yapmak amacıyla batıya, Harzemşahlara gönderdiği tüccarların öldürülmesi üzerine (1218) Harzemşahlar üzerine bir sefere çıkmıştır. Batı Seferi adıyla bilinen bu sefer sırasında, Çin'de bulunan ve Taocu bir keşiş olan Ch'iu Ch'u-chi'ye bir mektup göndermiş, onu yanına davet etmiştir. Çoğunlukla Ch'ang Ch'un yani Ebedi Bahar adıyla bilinen bu keşiş de yaşlılığına rağmen Cengiz Han'ın bu çağrısına uymuş ve uzun bir yolculuğa çıkmıştır. Nihayetinde Cengiz Han ile Afganistan'da buluşmuş ve onunla birkaç görüşme yapmıştır.

Cengiz Han'ın bu keşişi yanına çağırmasındaki en önemli ve kişisel nedeni, ölümsüz olmak istemesidir. Hatta Ch'ang Ch'un ile yaptıkları birinci görüşmede ona yönelttiği ilk soru, ölümsüzlük için bir ilacı olup olmadığıdır. Fakat keşiş, ona böyle bir ilacı olmadığını söylemiştir. Moğol Hanı ve Taocu keşiş arasındaki bu görüşmenin bir diğer nedeni de devlet yönetimi, özellikle Çin'in yönetimi konusunda, bilgi ve yardım elde etmektir. Çünkü Çin, bozkır devlet yönetimine göre çok daha karışık bir sisteme sahiptir.

Cengiz Han, herhangi bir dilde okuyamamış veya yazamamıştır. Yani bu mektup kendisi tarafından yazılmamıştır. Fakat onun için özel bir öneme sahip bu keşişe gönderilen mektubun yazılmasında büyük bir hassasiyet gösterdiği kesindir ve büyük ihtimalle bu konuyla bizzat ilgilenmiştir. Bu mektupta Cengiz Han, kendisi, düşünceleri, etrafındaki Moğolları ve Asya'nın geneli hakkında kısa da olsa çeşitli bilgiler vermiştir. Burada, mektupta yazılanlara dair kısa bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Cengiz Han, Moğollar, Ch'ang Ch'un, Çin, Mektup.

AN ASSESSMENT OF GENGHİS KHAN'S LETTER TO TAOİST MONK CH'ANG CH'UN

Abstract

Genghis Khan sent merchants to the Khwarazmian Empire in 1218. But the governor of city of Otrar, suspected these merchants to be spies and brutally murdered them. Therefore Genghis Khan launched an invasion called Western Campaign. Meanwhile he sent a letter to Ch'iu Ch'u-chi, a Taoist monk who was residing at China and in seclusion and called him to his side. Mostly known by the name Eternal Spring, this monk complied with this invitation and despite his old age set forth on a journey to reach him. After all he met with Genghis Khan in Afghanistan and had a several meetings with him.

* Dr. e-mail: malibudak@yahoo.com.tr
ORCID ID: 0000-0002-4610-090X

The most important and personal reason for Genghis Khan to invite this monk is immortality. In fact, the first question he asked him during his first meeting with him was whether he has a medicine for immortality. But the monk told him that he had no such medicine. Another reason for this meeting between the Mongolian Khan and the Taoist monk is to obtain information and assistance for state administration, especially on the administration of China. Because China has much more complex system than of the steppe's.

Genghis Khan was unable to read or write in any language, to wit: This letter was not written by him. But it is certain that he paid great attention to the writing of this letter that sent to the monk, which was of special importance to him, and he probably took care of this issue personally. In this letter, Genghis Khan gave various information about himself, his thoughts, the Mongols around him and the whole of Asia. In this study, a brief evaluation of what was written in the letter tried to be done.

Keywords: Genghis Khan, Mongols, Ch'ang Ch'un, China, Letter.

Giriş

Cengiz Han, Harzem üzerine gerçekleştirdiği batı seferindeyken, Çin'de bulunan ve Ch'ang Ch'un (Ebedi Bahar) adıyla bilinen Taocu keşiş Ch'iu Ch'u-chi'ye gayet övücü bir mektup göndermiş ve onunla görüşmek istediğini söylemiştir. XII. yüzyılın ilk dönemlerindeki ünü Çin'deki Kin (Cürçenler, Chin Hanedanlığı, Jin Hanedanlığı) ve Song hanedanlarının saraylarında dahi bilinen Ch'ang Ch'un, ileri yaşına rağmen çok uzun bir yola çıkmış ve nihayetinde Afganistan'da Cengiz Han ile görüşmüştür. Onun 1221-1224 yılları arasında gerçekleşen bu yolculuğu, Ch'ang Ch'un'un öğrencilerinden biri olan Li Chi Ch'ang tarafından *Si Yu Ki* (Batıya Yolculuk) adıyla yazıya geçirilmiştir.¹

Cengiz Han'ın, Ch'ang Ch'un'u, tıp konusunda bilgileri olan Emir Subayı Liu Chang lu'dan öğrendiği düşünülmektedir.² Onun, bu Taocu keşiş ile görüşmek istemesinin nedenleri arasında, bozkırdaki devletlere göre çok daha karmaşık bir yapıya sahip olan Çin'i idare etme konusunda ondan bilgi almak olmakla beraber Cengiz Han'ın Ch'ang Ch'un'dan asıl isteği, yaşamı uzatmanın yollarını öğrenmek ve mümkünse ölümsüz olmaktır.³

Moğolların dini açıdan genel politikaları, yönetimleri altındaki tüm dinlere hoşgörü göstermek olmuştur. Çünkü onlara göre Moğol İmparatorluğu genişledikçe karşılıklarına çıkan yabancı dinler, aslında onların kendi inançlarının birer uzantısından başka bir şey değildir. Siyasi alanda da kendilerinden önceki yönetimlerin baskıladığı azınlıklara dayanma yönünde bir eğilim göstermişlerdir.⁴

Moğol İmparatorluğu genişledikçe Moğolların egemenliğine giren dinlerin yöneticileri açısından bakıldığında onlar, kendi inançlarının devam etmesi ve yayılmasının, yeni yöneticilerin desteğini almaktan geçtiğini bilmiş, bundan dolayı Cengiz Han için dua edip, onları desteklemişlerdir. Elbette Moğollar da egemenlikleri altına aldıkları yerlerdeki dinlere, var olmaya devam etmelerinin Moğol yöneticileri desteklemekten geçtiğini açıkça göstermişlerdir. Yani Ch'ang Ch'un'un Cengiz

¹ Emil Bretschneider, *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources: Fragments Towards the Knowledge of the Geography and History of Central and Western Asia from the 13th to the 17th Century*, Cilt: 1, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd., Londra, 1910, s. 35; Sechin Jagchid, "The Mongol Khans and Chinese Buddhism and Taoism", *The Journal of the International Association of Buddhist Studies*, (Ed. A. K. Narain ve diğerleri), Cilt: 2, Sayı: 1, Yıl: 1979, s. 7; Herbert Franke, "The Chin Dynasty", *The Cambridge History of China*, (Ed. Denis Twitchett ve John K. Fairbank), Cilt: 6, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, s. 317.

² Tao-Chung Yao, "Ch'iu Ch'u-chi and Chinggis Khan", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Cilt: 46, Sayı: 1, Yıl: 1986, s. 207.

³ Richard Marton Sontag, *Chang Te-hui and His Journey to Qaraqurum at the Summons of Qubilai Qan*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Arizona Üniversitesi Doğu Çalışmaları Fakültesi, 1978, ss. v, 4-5; Bretschneider, *Mediaeval Researches...*, s. 37; Yao, *a.g.m.*, s. 207; Jagchid, "The Mongol Khans...", s. 12.

⁴ Jagchid, *a.g.m.*, s. 7; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (Çev. Yıldız Moran), E Yayınları, İstanbul, 1979, s. 317.

Han'ın çağrısına uymaktan başka bir çaresi yoktur.⁵ Ama yola çıkmasının ikinci nedeni de öğrencisi olan Yin Chih-p'ing'dir. Zira o keşişi, Taoculuk içindeki kendi mezhepleri (okulları) olan Ch'ün-chen öğretisini Moğolistan'da yaymak için uygun zamanın geldiği konusunda ikna etmiştir. Bu dönem Çin'deki Taoculuk, siyasi nedenlerden ötürü (kuzeyde Cürçen Kin ve güneyde Song Hanedanlığı olması nedeniyle) ikiye ayrılmış durumdadır. Bunlardan güneydeki, Cheng-i Mezhebi'dir ve onların Moğollarla bağlantıya geçmek için henüz hiçbir nedenleri yoktur. Bununla beraber kuzeyde bulunan ve Ch'ang Ch'un'un mezhebi olan Ch'üan-chen Mezhebi, Moğolların tehdidi altındadır. Ch'ang Ch'un'un öğretmeni tarafından kurulan bu mezhebin, fanatik eğilimleri ve özellikle Budist çevrelerde rahatsızlık yaratması yüzünden, 1190'da resmen yasaklanmış⁶ olması da genel olarak Moğolların desteğini almak için çaba göstermelerinin bir başka nedenidir.

Nihayetinde bir araya geldikten sonra Cengiz Han, Ch'ang Ch'un'un yaşamı uzatmak veya ölümsüz olmak için herhangi bir ilacı olmadığını söylediğinde, muhtemelen büyük bir hayal kırıklığına uğramış ve arayışında başarısız olmuştur. Keşişin dürüstlüğü ve kendisi için uzun bir yoldan gelmeyi göze almasını takdir etmiş fakat genel olarak söylediklerine pek kulak asmamıştır. İkili arasındaki görüşmenin ardından Ch'ang Ch'un'un idaresindeki Taoculuk mezhebi Moğolların korumasına girmiş, bu mezhep üyeleri vergiden muaf tutulmuş, pek çok entelektüel ve sıradan insan da Moğolların eline düşmemek için Tao tapınaklarına sığınmış ve Ch'üan-chen Mezhebi'ne geçmiştir. Böylece bu mezhep güçlenmiş, sadece diğer Taocu mezheplerin önüne geçmekle kalmamış, Budizm'i dahi geride bırakmıştır. Daha önce Cürçen Kin ve Song Hanedanlığı tarafından yapılan davetleri geri çeviren Ch'ang Ch'un'un Cengiz Han'ın davetini kabul etmesiyle Moğol Hanı, Çin'e karşı yürüttüğü propaganda faaliyetinde de başarı sağlamıştır.⁷

Cengiz Han tarafından Ch'ang Ch'un'a gönderilen mektup konusunda söylenmesi gereken bir nokta da mektubun yazarıdır. Cengiz Han herhangi bir dilde okuyup yazma bilmediği için bu mektup onun yanındaki görevlilerden biri tarafından yazılmıştır. Genel kabul gören görüş de bu kişinin Cengiz Han'ın yetenekli yöneticilerinden biri olan Yeh-lü Ch'u-ts'ai'dir.⁸

Mektubu kim kaleme almış olursa olsun, Cengiz Han'ın Ch'ang Ch'un'la ilk karşılaştıklarında "Üstad, uzaklardan hangi Uzun Yaşam İlacını bana getirdin?" diye sorması,⁹ bu mektuba ne kadar önem verdiğini ve yazımını ciddiye aldığını göstermektedir. Çoğunlukla üst düzey bir üsluba sahip olsa da Cengiz Han'ın gerçek düşüncelerini yansıtmakta¹⁰ ve Emil Bretschneider'a göre "(Mektubunda) Cengiz Han, yaşamının sadeliğine rağmen, insanları idare etme konusunda çok sağlam ilkeler ortaya koymakta ve sözcükleri çok derin gerçekler ifade etmektedir."¹¹

Mektubun Değerlendirmesi

Cengiz Han'ın mektubu hem dinsel hem de Çin'e karşı suçlayıcı bir ifadeyle başlamaktadır. Çünkü ona göre Gök yani Tanrı, abartılı ve müsrif bir hayat yaşadığı için Çin üzerindeki korumasını kaldırmış ve onu saldırıya açık bir hale getirmiştir. Bu anlamdaki başka bir ifade mektubun ilerleyen kısımlarında tekrar görülmektedir ki bu sefer Cengiz Han, hiçbir seçkin özelliği olmadığını söyledikten sonra Çin'de bulunan ve istikrarsız davranan Kin Hanedanlığı'nı ele geçirmesinin yegâne sebebini yine Gök'ün kendisine yaptığı yardıma bağlamıştır.¹²

Asyalı, bozkır kültürünün üyeleri olan Moğolların (ve onları pek çok alanda derinden etkileyen Türklerin) dinlerinin önemli bir etmenini Gök mefhumu oluşturmaktadır. 1221 tarihinde Moğol kumandanı Mukali ile görüşmek amacıyla Moğolları ziyaret eden ve geride bu yolculuğuna ilişkin bir seyahatname bırakan Shao Hung, kavga ve çatışmadan uzak duran Tatarların beşinci ayın beşinci

⁵ Jagchid, *a.g.m.*, s. 7; Yao, "Ch'iu Ch'u-chi...", ss. 207-208.

⁶ Jagchid, *a.g.m.*, s. 10; Yao, *a.g.m.*, s. 209; Franke, "The Chin Dynasty", ss. 317-318.

⁷ Jagchid, *a.g.m.*, ss. 12-13; Yao, *a.g.m.*, ss. 212, 215-216, 219.

⁸ Bretschneider, *Mediaeval Researches...*, s. 37; Yao, *a.g.m.*, s. 206.

⁹ Li Chih-Ch'ang, *The Travels of an Alchemist*, (Çev. Arthur Waley), George Routledge & Sons, Londra, 1931, s. 101.

¹⁰ Yao, "Ch'iu Ch'u-chi...", s. 206.

¹¹ Bretschneider, *Mediaeval Researches...*, s. 36.

¹² Bretschneider, *a.g.e.*, s. 37-38.

gününde Tanrı'ya ve Gök'e dua ettiklerini kaydetmiştir.¹³ Eski Türkçede hem “gök (kök)” yani gökyüzü, hem de “en büyük ruh” kavramları tek bir sözcük, yani Tengri (Tanrı) sözcüğüyle karşılanmış, mavi renge karşılık gelen gök (kök) sözcüğü sıfat görevi de görmüştür.¹⁴ Göksel anlamını taşıyan bu *kök* sözcüğünü Türkler ve Moğollar kendilerini adlandırmakta kullanmış; Türkler kendilerine Kök-Türk, Moğollar da kendilerine Köke-Moğol demiştir. Hatta Moğollar büyük bir ısrarla, Gök'ün sonsuz olduğunu vurgulamış, tekrarlarla ondan Möngeke sıfatıyla bahsetmişlerdir.¹⁵ Bu durum payzalarda,¹⁶ Güyük Han'ın Baycu Noyan'a¹⁷ ve Papa IV. Innocentius'a,¹⁸ Möngeke Han'ın da Fransa Kralı IX. Louis'ye gönderdiği¹⁹ mektuplarda kendini açıkça göstermektedir.

Cengiz Han'ın mektubunun başında Tanrı'ya atfen Gök'ten bahsetmesi, Çin dinindeki Gök mefhumuna,²⁰ yapılan bir gönderme ihtimalini de akla getirmektedir. Taoizm'de *di* (yeryüzü) ile bir ikili oluşturacak şekilde kullanılan *tian* (gökyüzü) sözcüğü, hem gökyüzünü hem de bir ilahı tanımlayabilmekte ve binlerce yıldan beri kullanılmaktadır. Bununla beraber Gök mefhumunun bir ilah şeklinde ortaya çıkması Zhou (Chou) Hanedanı'ndan önce görülmemektedir ve bu hanedan üstünde belirgin bir Türk tesiri bulunmaktadır.²¹ *Tian* sözcüğünün Chou Hanedanlığı döneminde önem kazanması nedeniyle bir Orta Asya ihtimalinden bahsedilmiş, bunun özellikle Moğolca *Tengri* sözcüğünden geldiği öne sürülmüştür.²² Özetle, *tian* hemen her zaman *di* ile beraber kullanılmıştır ki buna Shao Hung'un Cengiz Han ve Tatarlardan nasıl bahsettiği örnek olarak gösterilebilir. Zira o bu düşünceyi yansıtır şekilde Cengiz Han'ın “gökyüzü ve yeryüzüne karşı çok saygılı olduğunu,”²³ Tatarların hem göğe hem yere çok büyük bir saygı gösterdiğini söylemiştir.²⁴ Cengiz Han'ın böyle bir ikili kullanmaması,²⁵ onun kendi inancını ifade etmesini göstermektedir ve bu durum değişmeksizin, Avrupalılara yazılan mektuplarda da ortaya çıkmaktadır.

Cengiz Han bunların ardından mektubunda, bozkırda yaşayanlar tarafından oluşturulan bozkır kültürünün temelinde olan çobanlığa²⁶ atıfta bulunmuş ve Moğolların bu niteliğinden bahsetmiştir. Kendisinin, Moğol ulusunu oluşturan “alçak gönüllü” çobanları gibi yaşadığını anlatmıştır. O tıpkı çobanları gibi yiyip-içmekte, onların giydiğini giymektedir. Bu hayatın sadeliğini ve aslında kısıtlılığını gözler önüne koyar şekilde, hep benzer gıdalarla beslendiğini ve benzer elbiseleri giydiğini söylemiştir.²⁷

¹³ *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu*, (Çev. Ankhbayar Danuu), (Yay. Haz. Mustafa Uyar), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2012, ss. 13, 80.

¹⁴ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Ankara, 1986, ss. 27-29.

¹⁵ Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (Çev. Aykut Kazancıgil), İşaret Yayınları, İstanbul, 1994, s. 95.

¹⁶ “Mengü (Möngeke) Tanrının gücü ile” *Cengiz İmparatorluğu Hakkında...*, s. 131.

¹⁷ “...çünkü her şeyin üstündeki yüce Tanrı, bizzat ölümsüz Tanrı'dır...” Simon de Saint Quentin, *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu (1245-1248)*, (Çev. Erendiz Özbayoğlu), Doğu Akdeniz Kültür ve Tarihi Araştırmaları Vakfı, Antalya, 2006, s. 91.

¹⁸ “...biz, ebedi gökyüzünün gücüyle şu emri verdik...” Johann de Plano Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi (1245-1247)*, (Çev. Ergin Ayan), Gece Kitaplığı, Ankara, 2015, s. 30.

¹⁹ “...gökte sadece ebedi bir Tanrı'nın...” Wilhelm von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, (Çev. Ergin Ayan), Ayışığı Kitapları, 2. Baskı, İstanbul, 2012, s. 127.

²⁰ Stephan Feuchtwang, “Chinese Religions”, *Religions in the Modern World*, (Ed. Linda Woodhead ve diğerleri), Routledge Publishing, Londra, 2002, s. 103.

²¹ Ruth H. Chang, “Understanding *Di* and *Tian*: Deity and Heaven from Shang to Tang Dynasties”, *Sino-Platonic Papers*, (Ed. Victor H. Mair), Cilt: 108, University of Pennsylvania, Philadelphia, 2000, ss. iv-vi, 10-11; Yueh-Ting Lee, Honggang Yang ve Min Wang, “Daoist Harmony as a Chinese Philosophy and Psychology”, *Peace and Conflict Studies*, Cilt: 16, Sayı: 1, Yıl: 2009, ss. 68, 70; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, 26. Baskı, İstanbul, 2005, s. 250.

²² Axel Schuessler, *ABC Etymological Dictionary of Old Chinese*, University of Hawai'i Press, Honolulu, 2007, s. 495.

²³ *Cengiz İmparatorluğu Hakkında...*, s. 47.

²⁴ A.g.e., s. 85.

²⁵ Moğolların Gizli Tarihi'nin çeşitli yerlerinde [*Moğolların Gizli Tarihi*, (Çev. Ahmet Temir), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986, § 113, 121, 124] Cengiz Han'ın mektuptakinden farklı olarak Gökyüzü ve Yeryüzü'nü birlikte anması günümüzde halen açıklığa kavuşturulmamış bir durumdur. Bkz. Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, s. 96.

²⁶ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, ss. 213-214.

²⁷ Bretschneider, *Mediaeval Researches...*, s. 37.

Meng Ta pei lu, Hei Ta shi lu, Simon de St. Quentin, Plano Carpini ve Wilhelm von Rubruck gibi XII. Yüzyıl kaynaklarında, Moğolların açık bir şekilde hayvancılıkla uğraştığı belirtilmiştir.²⁸ Cengiz Han'dan önceki dönemlerde, yani XI. ve XII. yüzyıllarda Moğollar, geçim kaynağı ve yaşayış türlerine göre ana olarak ormanlılar (veya avcılar) ve bozkırlılar (veya çobanlar) şeklinde ikiye ayrılmış olsa da iki kesim arasında kesin bir çizgi çizmek son derece zordur. Aslen avcılıkla geçimlerini sağlayan orman kabileleri, geyik ve karaca gibi yabancı hayvanları evcilleştirirken; göçer bir halde yaşayan bozkırlıların ana geçim kaynakları da avcılık ve hayvancılık olmuş, at, keçi, koyun ve sığır yetiştirmişlerdir. Atı idare etmeyi bilen ormanlıların, durumu iyi olanları onu ancak avlarda kullanırken, çobanlar en büyük önemi, savaşta da kullanılan bu hayvana vermiş, askeri güç veya zenginlik atlara göre ölçülmüştür.²⁹

Moğolların esasen hayvancılıkla uğraşmaları onların gıda ve giyimleri üstündeki en büyük etken olmuştur. Bununla beraber Moğol İmparatorluğu kurulmadan ve ticaret yolları bu ülkeden geçmeden önce, Moğolların hayvanları kendilerine yeterli gelmemiştir. Bu alandaki eksikliği büyük ölçüde avcılık yaparak kapatmışlardır ki Cengiz Han da babasının ölümünün ardından balık avlamak zorunda kalmıştır.³⁰ Moğol İmparatorluğu'na elçilik göreviyle gönderilenler de onların hayatlarının büyük bir kısımlarını avcılıkla geçirdiklerini gözlemlemiştir.³¹ Cengiz Han "Savaş Mektebi" dediği avı, Moğollarına tavsiye etmiş, böylece hem ulus savaşa hazır olmuş³² hem de taze ve fazla et kaynağı ortaya çıkmıştır. Özetle, onları gören elçilerin de kaydettiği üzere Moğollar arada sırada bakliyat ürünlerini kullansa da gıda ihtiyaçlarını ana olarak besledikleri ve avladıkları hayvanlardan karşılamıştır. Hayvanların sütünden de başta kımız olmak üzere içecek ve lor gibi süt ürünleri yapmışlardır.³³ Plano Carpini³⁴ ve Simon de St. Quentin'in³⁵ bahsettiği insan eti yedikleri yönündeki söylentiler de Hun Türklerinin yaptığı gibi düşmanlarını korkutmak için uyguladıkları psikolojik savaştan başka bir şey değildir.³⁶ Temel yeme içme ihtiyaçlarını karşıladıkları hayvanlar, giysileri ve zırhlarından başka onların silahları ve çadırlarını yapmak için kullandıkları malzemeleri de sağlamıştır.³⁷ Yani Moğolların neredeyse tamamı hayatlarının hemen her alanında hayvanlardan elde ettikleri ürünlerle yaşamlarını sağlamış ve bundan dolayı hayatta kalmalarını sağlayan bu hayvanlara kendi canları kadar değer vermiştir denilebilir.

Cengiz Han bunlardan sonra mektubunda, halkı ve ulusuyla büyük bir birlik içinde hareket ettiğini, herkesin birbirine bağlı olduğunu ve yetenekli kişileri de kendi kardeşi olarak gördüğünü söylemiştir.³⁸

²⁸ *Cengiz İmparatorluğu Hakkında...*, ss. 73-74, 105, 111, 138; Saint Quentin, *Bir Keşişin Anılarında...*, ss. 17-18; Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi (1245-1247)*, ss. 36, 42; Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, ss. 33, 40, 47.

²⁹ *Moğolların Gizli Tarihi*, § 77, 85, 90, 99-100, 118, 123-124, 128, 131; Tuncer Gülersoy, "Altan Topçü", *Belleten*, Cilt: 38, Sayı: 152, Yıl: 1974, ss. 628-629; Tuncer Gülersoy, "Altan Topçü-II", *Belleten*, Cilt: 50, Sayı: 196, Yıl: 1986, s. 47; Tuncer Gülersoy, "Altan Topçü-III", *Belleten*, Cilt: 51, Sayı: 199, Yıl: 1987, ss. 22-23; Boris Yakovleviç Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilatı: Moğol Göçebe Feodalizmi*, (Çev. Abdülkadir İnan), Türk Tarih Kurumu, 3. Baskı, Ankara, 1995, ss. 57-60, 63.

³⁰ *Moğolların Gizli Tarihi*, § 9, 12, 54, 75-76, 115, 123; Gülersoy, "Altan Topçü", s. 620; Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilatı...*, ss. 66, 71-72.

³¹ *Cengiz İmparatorluğu Hakkında...*, ss. 111-112; Saint Quentin, *Bir Keşişin Anılarında...*, s. 12; Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, s. 38.

³² Abraham Constantin d'Ohsson, *Moğol Tarihi*, (Çev. Bahadır Apaydın), Nesnel Yayınları, İstanbul, 2008, s. 151.

³³ *Moğolların Gizli Tarihi*, § 12, 16, 19, 70, 85, 93-124, 130, 145; Gülersoy, "Altan Topçü", ss. 620, 627-629; Gülersoy, "Altan Topçü-III", s. 22; *Cengiz İmparatorluğu Hakkında...*, ss. 109-111, 141-143, 147; Saint Quentin, *Bir Keşişin Anılarında...*, ss. 12, 20-21; Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi (1245-1247)*, ss. 59-60; Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, ss. 35-37, 50; Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilatı...*, ss. 65-66; d'Ohsson, *a.g.e.*, s. 33.

³⁴ Carpini, *a.g.e.*, s. 59.

³⁵ Saint Quentin, *Bir Keşişin Anılarında...*, s. 19.

³⁶ Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi: Pasifikten Akedeniz'e 2000 Yıl*, (Çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan-Özcan), Kabalcı Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul, 2007, ss. 127-130.

³⁷ *Moğolların Gizli Tarihi*, § 95-97, 104, 106, 112, 114, 116, 135; Gülersoy, "Altan Topçü", ss. 630-631; Gülersoy, "Altan Topçü-II", ss. 29, 49, 66; Gülersoy, "Altan Topçü-III", s. 27; *Cengiz İmparatorluğu Hakkında...*, ss. 111, 139; Saint Quentin, *Bir Keşişin Anılarında...*, ss. 21-22; Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi (1245-1247)*, ss. 41, 96; Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, ss. 32-33, 40.

³⁸ Bretschneider, *Mediaeval Researches...*, ss. 37-38.

Moğolları birleştiren ve bu ad altında tek bir ulus yaratan kişi olan Cengiz Han'ın bu yolda gerçekleştirdiği en büyük başarılarından biri, hiç kuşkusuz, Moğolların arasındaki kabile kavgalarına son vermek ve liyakat temelli bir imparatorluk kurmak olmuştur.³⁹ Bu yöndeki ilk adım da kişilerin, yeteneklerine göre belirli görevlere ve makamlara getirilmesidir. Bu düşüncenin genele yayılmış uygulaması, Moğolların ele geçirdikleri yerlerdeki becerikli kimseleri öldürmemeleri ve onları yanlarında götürmeleri⁴⁰ şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Bu konudaki bir diğer etmen, Cengiz Han'ın da söylediği üzere Moğolların birbirlerine son derece bağlı olmasıdır. Onları ziyaret eden bazı elçiler de Moğolların birbirlerine çok bağlı olduğunu gözlemlemiştir. Peng Da Ya bu yakınlığı, “birbirlerini hep akraba olarak görmektedirler” şeklinde ifade etmiş;⁴¹ Carpini, Moğolların “kendilerini aynı ailenin üyesi olarak” gördüklerini ve “çok sıkı bir sevgiyle birbirlerine bağlı” olduklarını söylemiştir.⁴²

Bu durum aslında bozkırdaki yaşamın acımasızlığının göstergesinden başka bir şey değildir. Çünkü son derece sert bir iklimi bulunan bozkırdaki yaşamda hayatta kalma ihtimali, kalabalık ve birlik içinde olmayla artmaktadır. Aynı coğrafyanın insanı olan Türklerin çeşitli suçlara karşılık verdikleri cezaların ya idam gibi ağır ya da kısa süreliğine hapis⁴³ olması bu durumun bir sonucudur. Az ve sınırlı kaynaklar sunan böyle bir coğrafyada yaşayan Moğolları gören Carpini de onların yediği et miktarından hayret etmiş ve “öteki ulusların bu kadar az yiyerek yaşamasına imkân yoktur,” diyerek bozkırdaki hayatın az ve sınırlı kaynaklar sunduğuna işaret etmiştir.⁴⁴ Bu durumun toplum hayatına bir diğer yansımaları da yaşlılara gösterilen muameledir. Shao Hung, Moğolların yaşlılara pek saygı duymadığını,⁴⁵ Simon de St. Quentin de Moğolların, yaşlanan babalarına bir tür et vererek öldürdüklerini söylemiştir.⁴⁶ Oğuz Kağan'ın Gürk ve Başgurd seferine çıkmadan önce, yaşlıların bu sefere katılmayıp geride kalmak istemesi,⁴⁷ İspanya'da yaşayan Cantabrianların yaşlılarının da kendilerini öldürmeleri,⁴⁸ şehirler ve şehir medeniyetine dair çok bilgisi olmayan Cengiz Han'ın da ele geçirdiği bölgeleri, bozkırlaştırma niyetinde olması⁴⁹ hep bozkır ve göçer yaşam türünün getirdiği acımasızlığa birer örnektir. Avrupalılar için anlaşılabilir olan bu durumdan ötürü onlar Cengiz Han'ı “insanlığın felaketlerinden biri olarak” görmüştür. “Çinlileri bile hayret içinde bırakan bir asalet sembolü” olduğunu, aslında Cengiz Han'ın şehirli medeniyetine kayıtsız kalmadığını genellikle görmezden gelmişlerdir.⁵⁰

Mektubuna devam eden Cengiz Han, egemenliği altına aldığı yeleri sayarken, güneyde Song'ların, kuzey tarafında Hui-ho'ların, doğu yönünde Hia'ların (Tangutlar, Xia, Şia,) ve batıda bulunan barbarların isimlerini saymıştır.⁵¹

Mektupta geçen ve “uçan şahin” anlamına gelen Hui-ho adı, Çinliler tarafından ilk önceleri yani VII. ve VIII. yüzyıllarda Uygurlar için, daha sonra Uygurların Müslüman olmasıyla bu sefer de Müslümanlar için kullanılmıştır. Bu durumun nedeni de Çin'e, İslamiyet'in Uygurlar aracılığıyla girmesidir. Bununla beraber Cengiz Han'ın, Moğol İmparatorluğu'nu kurduğu dönemde Doğu

³⁹ İsenbike Togan, “Çinggis Han ve Moğollar”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2014, ss. 248-249.

⁴⁰ Saint Quentin, *Bir Keşişin Anılarında...*, s. 27; Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi (1245-1247)*, s. 111; Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, (Çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 126, 147, 150-151, 157, 183; İbnü'l-Adim, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb (Seçmeler)*, (Çev. Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, Ankara, 1989, s. 193.

⁴¹ *Cengiz İmparatorluğu Hakkında...*, s. 120.

⁴² Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi (1245-1247)*, ss. 57, 121.

⁴³ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 292.

⁴⁴ Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi (1245-1247)*, s. 59. Ayrıca bkz. Saint Quentin, *Bir Keşişin Anılarında...*, s. 80.

⁴⁵ *Cengiz İmparatorluğu Hakkında...*, s. 80.

⁴⁶ Saint Quentin, *Bir Keşişin Anılarında...*, s. 33.

⁴⁷ Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznamesi: Tercüme ve Tahlili*, Enderun Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 1982, s. 22-24 ve s. 23, d.n. 90.

⁴⁸ Silius Italicus, *Punica*, Cilt: 3, § 325-330.

⁴⁹ René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Attila/Cengiz Han/Timur*, (Çev. Mehmet Reşat Uzmen), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1980, ss. 242-245.

⁵⁰ d'Ohsson, *Moğol Tarihi*, s. 143; Grousset, *a.g.e.*, ss. 245-247; Roux, *Türklerin Tarihi...*, s. 130.

⁵¹ Bretschneider, *Mediaeval Researches...*, s. 38.

Türkistan'da yaşayan Uygurlar, Moğolların kuzeyine değil, tam aksine güney-güneybatılarına düşmektedir.⁵²

Orta Asya'da kurulan Uygur Hakanlığı'nın 840'ta yıkılmasının ardından çeşitli yönlere dağılan Uygurlar, daha sonraları ana olarak üç devlet kurmuşlardır. Bununla beraber bu devletler diğer bozkır devletlerine benzememiş, siyasi fetih fikrini bir kenara bırakmış ve başta Çin olmak üzere diğer komşularıyla barış içinde yaşamayı ve ticaret yapmayı hedeflemiştir. Ayrıca Cengiz Han tarafından Moğol İmparatorluğu kuruluncaya değin onlar, Türk ve Moğol boylarının eğitimliliğini de üstlenmişlerdir.⁵³ Uygurlar tarafından kurulan bu devletlerden ilki, haklarında çok fazla bilgi bulunmayan ve siyasi hâkimiyetleri oldukça kısa süren Sha-chou Uygurlarıdır. İkinci Uygur devleti, Uygurların Kan-chou şehrini merkez yapmasıyla kurulmuştur. Bu Kan-chou Uygurları daha sonradan Sarı Uygurlar olarak anılacaktır ki 1226'da Cengiz Han'ın imparatorluğuna bağlanmışlardır. Uygurların üçüncü devletleri de hem Çin hem de Batı kaynaklarında bazen oturdukları şehirlere bazen de hükümdarlarının unvanlarına göre isimlendirildikleri için farklı farklı adlar altında görünse de ana olarak Turfan veya Kao-Ch'ang Uygur Devleti olarak anılan devlettir. Bu devlet 1209'da Moğollara bağlanmıştır ki Uygurlara sürekli bir yakınlık duyduğu görülen Cengiz Han, kızı Alatun-beki'yi, Uygur Hanı'na (İdikut) vermeyi vaat etmiştir.⁵⁴

XII. yüzyılın sonlarında, Huai Irmağı sınır olmak üzere Çin coğrafyasının güneyinde Çinli Song İmparatorluğu, kuzeyinde Cürçen kökenli Kin İmparatorluğu kuzey batıda da (Ordos ve Kansu bölgesi) Tangutlar (Xi Xia, Batı Şia) bulunuyordu.⁵⁵

Cengiz Han'ın doğuda olduğunu söylediği Hia'lar (Xia, Şia), Tangutlar tarafından kurulan devlete Çinliler tarafından verilen addır. Eski (Büyük) Xia (Da Xia) topraklarında kurulduğu için Xia ama Çin'e göre batıda olduğu için Batı Xia (Xi Xia) adını almıştır ve konumu mektupta geçen yerle uyumluluk göstermektedir. Tangut adıyla ilk olarak Orhun Yazıtlarında görülmekle beraber onlar kendilerini Mi veya Mi-Niah olarak adlandırmışlardır.⁵⁶ X. yüzyılda güçlenmeye başlayan Tangutlar kısa süre sonra Çin'den destek görmüş, Song Hanedanı'yla yakın ilişkiler kurmuş fakat 1034'te Song Hanedanı'ndan ayrılmış ve 1038'de bağımsızlığını ilan etmiştir. XII. yüzyılın ortalarında en parlak devrini yaşayan bu devletin sınırları bu dönem kuzeydoğuda Sarı Nehir'e batıda Tun-huang'a (Dunhuang), kuzeyde Kara-Hoto'ya (Eçina) ve güneyde Xi-ning şehrine dayanmış; Çinlilerden, Tibetlilerden, Uygurlardan, Kitanlardan ve çeşitli Çin ve Türk topluluklarından oluşan karışık bir nüfusa sahip olmuştur. 1125'te Cürçenler Liao Hanedanı'nı ortadan kaldırırken, onların doğusundaki bazı bölgeleri de ele geçirmiş ve onları böylece Güney Çin'den ayırmış, zaman içinde güçleri ve önemleri azalmış, nihayetinde önce 1209'da Moğolların egemenliğini kabul etmiş, 1227'de de tamamen ortadan kaldırılmışlardır.⁵⁷

Küçük bir Tunguz kabileler birliği olan Cürçenler X. yüzyılın başlarına değin, Liao-tung Körfezi ve Mançurya'nın kuzeydoğu bölgeleri arasında bulunan Po-hai Devleti'nin içinde bulunmuştur. Bu devlet 926'da Hitayların (Kitanlar) idaresinde olan Liao Hanedanı tarafından ortadan kaldırılınca, bu sefer doğrudan Liao Hanedanı idaresine girmiştir. Onlar tarafından gördükleri kötü muameleler de dâhil olmak üzere çeşitli nedenler yüzünden, Wu-lu-nai isimli bir Cürçen beyi, bu kabileleri bir araya getirerek bağımsızlık mücadelesine başlamış, ancak onun torunu A-ku-ta döneminde (1114) ilk kez başarı elde edilmiştir. Bunun ardından A-ku-ta kendini 1115'te imparator

⁵² Özkan İzgi, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, Ankara, 2017, s. 141; Gülçin Çandarlıoğlu, "Uygurlar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 42, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2012, s. 242; Bretschneider, *Mediaeval Researches...*, s. 28, d.n. 49; Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, ss. 136-137.

⁵³ Kafesoğlu, *a.g.e.*, ss. 134-136; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu...*, ss. 131-132.

⁵⁴ Özkan İzgi, *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1987, ss. 39, 41-42; Gülçin Çandarlıoğlu, *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 3. Baskı, İstanbul, 2019, s. 37; Grousset, *a.g.e.*, s. 229.

⁵⁵ Bretschneider, *Mediaeval Researches...*, s. 35, d.n. 79; Grousset, *a.g.e.*, s. 186.

⁵⁶ Zhouqing Guo, "The Historical Process and Political Value of the Inter-marriage for Pacification Between Liao and Xia", *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, Cilt: 357, Yıl: 2019, s. 32; Ksenia Borisovna Kepping, "The Name of the Tangut Empire", (Çev. George Van Driem), *T'oung Pao*, Cilt: 80, Sayı: 4/5, Yıl: 1994, s. 359; Ruth Dannel, "The Hsi Hisa", *The Cambridge History of China*, (Ed. Denis Twitchett ve John K. Fairbank), Cilt: 6, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, s. 156.

⁵⁷ Louis Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, (Çev. Sadrettin Karatay), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986, s. 313; Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1947, ss. 244-245; Dannel, "The Hsi Hisa", s. 154.

ilan etmiş ve hanedanına da Kin (Chin) adını vermiştir. Bu hanedan 1125'te Liao Hanedanı'nı ortadan kaldırmış ve güneyde Song Hanedanı'yla komşu haline gelmiştir.⁵⁸

Song Hanedanı, kısa bir süre önce Liao Hanedanı'na karşı Cürçen Kin Hanedanı'yla ittifak yapmış olsa da Kin Hanedanı, Liao Hanedanı'nın ortadan kaldırılmasının ardından bu sefer Song Hanedanı'na karşı saldırıya geçmiş, 1126'da onların yönetim merkezlerini ele geçirmiş, sınırlarını 1130'da Yangtze'ye (Gök Irmak) kadar genişletmiştir. Kin ve Song hanedanları arasında büyük oranda savaş hali olmuş, ancak 1142'de yapılan ve iki taraf arasında Huai Irmağı'nı sınır olarak belirleyen bir anlaşmayla barış tesis edilmiştir. Bununla beraber zaten bu döneme kadar Moğollar gittikçe güç kazanmış ve Kin Hanedanı da özellikle 1147'den itibaren onlardan çekinmeye başlamış, bundan dolayı Song Hanedanı'ndan uzak durmuştur. Fakat Xi Xia'nın (Tangutlar) ortadan kaldırılmasının ardından 1210'da Moğollar yönlerini Kin Hanedanı'na çevirmiş ve 1215-1216'da önemli yerleri ele geçirdikten sonra bu hanedana 1234'te son vermişlerdir.⁵⁹

Çin'in yerli hanedanı olan Song Hanedanı'nın başkentleri K'ai-feng ve imparatorları Ch'in-tsung, 1126'da Cürçenlerin kurduğu Kin Hanedanı tarafından ele geçirilince, bu imparatorun kardeşi Chao Kou (Kao-tsung) güneye giderek 1127 yılında Lin-an'da (günümüz Hang-chou) Güney Song Hanedanlığı kurulmuştur.⁶⁰ Song Hanedanlığı ana olarak Cürçen Kin Hanedanlığı'na karşı güneydeki toprakları savunmuş, Moğolların ortaya çıkışıyla onların Xi Xia'ları (Tangutlar) ortadan kaldırmalarını izlemiş, 1233'te Kin Hanedanlığı'na karşı Moğollarla ittifak dahi kurmuştur. Bununla beraber Kin Hanedanlığı'nın da böylece ortadan kaldırılmasının ardından Moğollarla doğrudan sınırdaş hale gelmiş, 1273'te başlayan savaşlarda aldıkları yenilgilerin ardından 1276'da yönetim merkezleri Moğollar tarafından ele geçirilmiştir. Danışmanı, üvey annesi ve askeri idarenin etkisinde kalacak olan ve 1278'de tahta çıkartılan çocuk yaştaki son imparatorları Chao Ping, 1279'da Yai-shan'da Moğollara karşı son bir direniş gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bununla beraber bunun başarısız olunacağı anlaşılınca, Danışman Lu Hsiu-fu, altı yaşındaki çocuğu esir hayatından kurtarmak için öldürmüş, böylece Song Hanedanı sona ermiştir. Nihayetinde hem kuzeydeki Cürçen Kin Hanedanı'nı hem de güneydeki Song Hanedanı'nı ortadan kaldıran Moğollar, Kitanlar ve Cürçenlerin aksine tüm Çin'i ele geçirmeyi başarmışlardır.⁶¹

Bunların ardından Cengiz Han mektubunda ilginç bir şekilde şu anda elde ettiği toprakların büyüklüğünün ancak artık çok geçmişte kalan *shan yü*'lerinin (şan-yü) imparatorluğuyla kıyaslanabileceğini söylemektedir.⁶² Tanhu (sonraları Tanju, Jenuye, Şanu) unvanının Çince söylenişi olan Şan-yü (Şany), Hun Türklerinin dilinde “sonsuz genişlik, yücelik, ululuk” anlamlarını içermektedir ve Asya'daki çeşitli Türk devletlerinin hükümdarı tarafından V. yüzyılın ortalarına değin, yaklaşık olarak altı yüzyıl boyunca kullanılmıştır.⁶³ Bu konuyla ilgili olarak 1233 tarihinde Moğollara elçilik amacıyla giden Peng Da Ya, Kara Tatarların eskiden kuzey *shan yü*'de yaşadığını söylemiş, böyle yaparak onların önceleri yani Kuzey Han döneminde, Hun Devleti'nin topraklarında yaşadıklarını anlatmak istemiştir. Cengiz Han'ın gönderdiği mektubun alıcısı olan Ch'ang Ch'un da batıya doğru yolculuk yaptığı sırada Cengiz Han'ın hatunlarından birinin idaresinde olan bir Orda'ya denk gelmiş ve bu Orda'nın görkeminden etkilenerek, kadim Hunların Hanlarının bile hayrete düşeceğini söylemiştir.⁶⁴

⁵⁸ Eberhard, *a.g.e.*, s. 249; Franke, “The Chin Dynasty”, ss. 218, 220, 226.

⁵⁹ Eberhard, *a.g.e.*, ss. 249, 251; Franke, *a.g.m.*, s. 233.

⁶⁰ Ari Daniel Levine, “The Reigns of Hui-tsung (1100-1126) and Ch'in-tsung (1126-1127) and the Fall of the Northern Sung”, *The Cambridge History of China*, (Ed. Denis Twitchett ve John K. Fairbank), Cilt: 5-1, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, s. 643; Tao Jing-Shen, “The Move to the South and the Reign of Kao-tsung (1127-1162)”, *The Cambridge History of China*, (Ed. Denis Twitchett ve John K. Fairbank), Cilt: 5-1, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, s. 644; Eberhard, *a.g.e.*, s. 245.

⁶¹ Richard L. Davis, “The Reign of Tu-tsung (1264-1274) and His Successors to 1279”, *The Cambridge History of China*, (Ed. Denis Twitchett ve John K. Fairbank), Cilt: 5-1, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, ss. 952, 956-957; Eberhard, *a.g.e.*, ss. 246-247; Franke, “The Chin Dynasty”, s. 215; Bretschneider, *Mediaeval Researches...*, s. 35, d.n. 79.

⁶² Bretschneider, *a.g.e.*, s. 38.

⁶³ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 60.

⁶⁴ *Cengiz İmparatorluğu Hakkında...*, ss. 26, 97-98 ve 97, d.n. 1; Chih-Ch'ang, *The Travels of an Alchemist*, ss. 70-71.

Hunlardan bu şekilde bahsedilmesinin muhtemelen ve ilk aşamada akla gelen iki nedeni vardır. Bunların ilki, Asya'daki Türk soylu tüm boyların hemen hepsini tek sancak altında toplayan Asya Hun İmparatorluğu'nun⁶⁵ büyüklüğü ve etkileyiciliğidir. Anlaşılan o ki bu İmparatorluk halen hatırlanmakta ve bozkırdaki devletler için bir ölçüt olarak kullanılmaktadır. İkinci muhtemel neden de Cengiz Han'ın kendini Asya Hunlarının mirasçısı, ardılı olarak görmesi olabilir. Bunun en yakın örneği, kendini Bizans İmparatorluğu'nun mirasçısı olarak gören II. Mehmet'tir.⁶⁶ Türk devlet geleneğinde “fethedilen bir memleketin siyasi geleneğine tevarüs edilmesi ... bir esas olarak” görülmüştür. Bu düşünce, ele geçirilen yerde yaşayanların gözünde meşruiyeti sağlamayı da kolaylaştırmıştır.⁶⁷ Kültür, din ve düşünce alanında pek çok şeyi Türklerden alan Moğollar⁶⁸ ve dolayısıyla Cengiz Han, kendini Asya Hunlarının mirasçısı olarak görmüş ve bundan dolayı yukarıdaki ifadeyi kullanmış olabilir. Bu görüşte olan René Grousset de “840'ta Uygurların düşmesinden sonra Bozkır İmparatorluğu pratik anlamda varissiz kalmıştı. Kendisini ‘bütün keçe çadırlarda oturanların’ kağanı olarak ilan ettirmekle Cengiz Han, sırasıyla Türkler (Hunlar), sonra Moğolların ataları (Cücenler ve Akhunlar), sonra yeniden Türkler (Göktürk ve Uygur) tarafından sahip çıkılan bu eski İmparatorluğun artık Moğollar tarafından yeniden ve kesin şekilde kurulduğunu ilan etmiş oluyordu”⁶⁹ demiştir.

Mektubun buraya kadar olan kısmında Cengiz Han esasen kendinden ve yaptıklarından bahsetmektedir. Bunlar da oldukça kısa ve net bir şekilde anlatılmıştır. Bu durum, Cengiz Han'ın gösterişi ve böyle görkemli unvanları sevmediğine bir başka delildir. Çünkü kendisi, Musul Beyi Bedrettin Lü'lü'ye gönderilmesi için yazdırdığı mektupta, istemediği gösterişli unvanlar kullanıldığını öğrendiğinde, yeni hizmetine giren ve İranlıların yazım usulünü bilen kâtibini, bundan dolayı idam ettirmiştir.⁷⁰ Keşişe gönderilen mektubun sonraki kısmında, ana olarak Ch'ang Ch'un'a hitap eder şekilde, Taocu usulü ve keşişi över ifadeler bulunmaktadır.

Cengiz Han, mektubunda bunların ardından, asil bir yol seçtiğini, imparatorluğunu hakkaniyetli bir şekilde yönetmek istediğini söylemiştir. Ama hem liyakate verdiği önemi tekrarlarcasına hem de mektubun alıcısı olan Ch'ang Ch'un'a tanıdık gelecek Çince terimler kullanarak, önce imparatorluğu düzgün bir şekilde yönetmek için tecrübeli ve bilgili kişilere ihtiyaç duyulduğundan sonra da “üç (*kung*) ve dokuz (*k'ing*)” görevlerine atayacak yetenekli kişiler bulamadığından bahsetmiştir.⁷¹

Cengiz Han Moğolları birleştirmeye başladığında, kendi tarafına geçen Moğol beylerinin, kendi halkı üzerindeki egemenliğine karışmamıştır. Hatta bu makamlarını kalıtsal hale yani babadan oğula aktarılır hale dahi getirmiştir. Aynı durum Çin için de geçerlidir. Fakat bu konuda Çin'in önemli bir ayrıcalığı vardır. O da bozkırda yaşayan Moğollara göre son derece ileri ve karışık bir idari yapıya sahip olmasıdır. Bozkırda uyguladıkları yöntemlerin burada uzun vadede pek işe yaramayacağını gören Moğol Hanları, Çin'i yönetmek için Çin idare yöntemlerini uygulamaya karar vermişler ve bundan dolayı kendilerine yardımcı olacak ve bilgi verecek kişileri yanlarına çağırılmışlardır. Bundan dolayı yani Çin'deki devlet idare yöntemleri hakkında bilgi almak için Ch'ang Ch'un Cengiz Han'ın yanına çağırılmıştır. Fakat kendisi bu konudaki tek örnek olmamış, daha sonra Ye-lü Ch'u-ts'ai Ögeday Han'a, Chang Te-hui de Kubilay Han'a gönderilmiştir.⁷²

Qin (M.Ö. 221-226) ve Han (M.Ö. 206-M.S. 221) hanedanlıkları döneminde, Çin uzun bir aradan sonra yeniden birleşmiş ve yönetilen toprakların büyüklüğü ciddi ölçüde artmıştır.⁷³ Özellikle Han Hanedanlığı döneminde neredeyse tüm Çin tek bir idare altında birleşmiştir. Bununla beraber Çin,

⁶⁵ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 61.

⁶⁶ Feridun Emecen, “Fatih Sultan Mehmed ve Etrafındaki Dünya: Osmanlı Devleti'nin Doğu Komşuları”, *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt: 33, Yıl: 2009, s. 70.

⁶⁷ Halil İnalçık, “Fatih Sultan Mehmed, İstanbul Fethi ve İmparatorluk”, *Türk Kültürü*, Sayı: 20, Yıl: 1964, s. 9.

⁶⁸ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, ss. 61, 314; Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötüken Neşriyat, 23. Baskı, İstanbul, 2014, s. 117; Zeki Velidi Togan, *Moğollar, Çingiz ve Türkler*, Arkadaş Matbaası, İstanbul, 1941, ss. 5-6, 14-15, 19, 30, 31-32.

⁶⁹ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu...*, ss. 212-213.

⁷⁰ d'Ohsson, *Moğol Tarihi*, ss. 153-154.

⁷¹ Bretschneider, *Mediaeval Researches...*, s. 38.

⁷² Sontag, *Chang Te-hui...*, ss. v, 4-5.

⁷³ Maxwell E. Aiken ve Wei Lu, “Historical Instances of Innovative Accounting Practices in the Chinese Dynasties and Beyond”, *Accounting Historians Journal*, Cilt: 20, Sayı: 2, Yıl: 1993, s. 172.

bu dönem krallıktan imparatorluk haline geçerken İmparatorlar yeni bir idare organizasyonu üretmemiş, eski dönemlerden kalan makamları korumuş fakat onlara yeni görevler eklemişlerdir. Dolayısıyla Han Hanedanlığı'ndaki makamlar da ana olarak Chou Kralları'nın idare mekanizmasındaki görevlilerdir.⁷⁴ Bu hanedanlıktaki yönetim mekanizması (kabine) ana olarak iki gruba ayrılmıştır. Bunların ilkinin Üç Bakan (Üç Ekselansları *sang gong, san kung*) oluşturmuştur. İkinci sırada yer alan görevliler de Dokuz Bakan (*jiu qing, chiu ch'ing*) adıyla bilinmişlerdir. Üç Bakan'dan ilk sırada gelen Şansölye (*Ch'êng-hsiang*), yönetim mekanizması içinde diğer tüm görevlilerin üstündedir ve ana olarak İmparator'a yardım etmektedir. Ondandıan sonra gelen İmparatorluk Sekreteri (*Yü-shih ta-fu*), Şansölye Vekili olarak görev yapıyor olarak görünse de esasen hükümet görevlilerinin disiplini ve denetiminden sorumlu olmuştur. Üçüncü sırada bulunan ve askeri işlerden sorumlu olan Başkomutanlık (*T'ai-wei*) makamı, kendinden önceki diğer iki Bakan'ın aksine daimi olmamış, ancak gerekli görüldüğü durumlarda oluşturulmuştur.⁷⁵ Üç Bakan'ın altında olan Dokuz Bakan da şu şekildedir: Hükümet rahibi olarak tanımlanmakla birlikte astronomi ve astroloji faaliyetlerine başkanlık yapan, hükümette görev alacak çeşitli memurların sınavını yapan Tören Bakanı; hükümet içindeki görevlilerin oğulları ve kardeşlerinden oluşan, aynı zamanda yine çeşitli görevlere atanabilme ihtimalleri bulunan, saray ve salonların kapılarında muhafızlık yapan Saray Beyleri'ni idare eden *Maiyet Gözetmeni*; İmparatorluk Muhafızları'nın komutanı olan *Muhafızlar Komutanı*; İmparatorun atlı arabalarından ve atlarından sorumlu olan *Büyük Hizmetkâr*; Vilayet Valilerinin çözmekte başarısız olduğu davalara bakan, gerekli gördüğü halde bunları İmparator'a bildiren, yani devletin adli işlerinden sorumlu olan *Adalet Komutanı*; “doğru yola dönen barbarların idaresinden” yani Çin tabiiyetini kabul edenlerden sorumlu olan görevli olarak tanımlansa da yapılan dini törenlerdeki kurban ayinlerini yönetmek de dâhil olmak üzere çeşitli görevleri üstlenen *Büyük Haberci*; unvanından da görüldüğü üzere İmparatorluk ailesinden sorumlu olan, onların kayıtlarını tutan *İmparatorluk Boyu (Klanı) Yöneticisi*; mali işlerden sorumlu olan son iki yönetici de devletin gelir ve giderlerinden sorumlu olan *Büyük Tarım Bakanı* ve İmparatorluk Ailesi'nin özel mali işleriyle ilgilenen *Küçük Hazine Dar*'dır.⁷⁶

1206 kurultayıyla, Moğol İmparatorluğu içinde kullanılmaya başlanan Yasak ile Cengiz Han, iç içe geçmiş ordu ve sivil kesimi katı bir disiplin ile idare etmeye başlamıştır. İmparatorluğun başında tüm imparatorluğun sahibi olan Cengiz Han ve ailesi bulunmaktadır.⁷⁷ Bununla beraber elçilik amacıyla gittikleri Moğol İmparatorluğu'nun ilk dönemlerini gören ve yolculuklarına dair raporlar kaleme alan Shao Hung, Peng Da Ya ve Xiu Ting, en üstte Mukali'nin bulunduğu Cengiz Han'ın bürokrasi sistemi ve bu sistem içindeki çeşitli müşavirlerden bahsetmiş⁷⁸ ama ne Üç Bakan ve Dokuz Bakan makamlarından ne de bunlara denk gelebilecek herhangi bir hiyerarşiden bahsetmemiştir. Yani burada mektupta, Ch'ang Ch'un tarafından bilinen terimlerin seçilmesi, muhtemelen onun, durumu daha iyi anlayabilmesi içindir.

Bunlardan sonra mektupta, Ch'ang Ch'un'dan, onun ne kadar bilge ve yetenekli biri olduğundan ve inzivaya çekildiğinden bahsedilmektedir.⁷⁹

Bu dönem Çin'deki en önemli ve bilinen Tao mezhebi (okulu) Ch'üan-chen idi (Quanzhen Okulu). Bu mezhebin kurucusu olan Wang Che hükümette memur olmak için yapılan sıvanda başarılı olamamış ve uzun yıllar boyunca inzivaya çekilerek meditasyon yapmıştır. Taoizm'in kurucusu olarak görülen Lao-Tse'nin de inzivaya çekildiği yönünde bir rivayet vardır. Taocu keşişler de Lao-Tse'yi kendilerine örnek aldıkları için evlenmez, hayatlarını inzivada ve düşünceler içinde geçirmektedir.⁸⁰

⁷⁴ Wang Yü-ch'üan, “An Outline of The Central Government of The Former Han Dynasty”, *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Cilt: 12, Sayı: 1/2, Yıl: 1949, s. 136.

⁷⁵ Michael Loewe, “The Heritage Left to the Empires”, *The Cambridge History of Ancient China*, (Ed. Michael Loewe ve Edward L. Shaughnessy), Cambridge University Press, Cambridge, 2006, s. 1017; Yü-ch'üan, *a.g.m.*, ss. 136, 144, 147-148, 150.

⁷⁶ Yü-ch'üan, *a.g.m.*, ss. 151-155.

⁷⁷ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu...*, ss. 217-219.

⁷⁸ *Cengiz İmparatorluğu Hakkında...*, ss. 61-64, 67, 69-71, 78-80, 100-101, 119.

⁷⁹ Bretschneider, *Mediaeval Researches...*, ss. 38-39.

⁸⁰ Denis Twitchett ve Klaus-Peter Tietze, “The Liao”, *The Cambridge History of China*, (Ed. Denis Twitchett ve John K. Fairbank), Cilt: 6, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, s. 92; Franke, “The Chin Dynasty”, ss. 271, 317; Yao, “Ch'iu Ch'u-chi...”, s. 203; Bumairimu Abudukelimu, *Çin Kaynaklarına Göre Taoizm*, Basılmamış Doktora Tezi,

Wang Che 1167'de Shan tung Yarımadası'nın kuzeyindeki dağlık bölgeye yerleşmiş, eğitim vermeye başlamıştır. En önemli öğrencilerinden biri, kendinden sonra bu mezhebin lideri olan Ch'ang Ch'un'dur. Ch'ang Ch'un 1174'te onun yanından ayrılmış ve çeşitli bölgelerde dolaştıktan sonra Chung-Nan (Zhongnan) Dağları'na yerleşmiştir. Bu zamana kadar Çin'in kuzey bölgelerinin hemen tamamında bilinir hale gelmiş, 1188'de Cürçen Kin Hanedanlığı İmparatoru olan Shih Tsung (Shizong) ile bir görüşme dahi yapmıştır. 1207'de aynı hanedanlığın bir prensesi, Ch'ang Ch'un'un yaşadığı T'ai-hsü Kuan Tapınağı'na tüm Taocu Külliyyat'ın bir kopyasını vermiştir.⁸¹

Bunların ardından mektupta, isimleri verilmeksizin, Çin tarihinde önemli olan iki kişiye gönderme yapılmaktadır.⁸² Bunlardan ilki özel adı Chiang Shang (Jiang Ziya) olan T'ai Kung'dur. Neredeyse üç yüz küçük devlet ve beylik üzerinde hüküm süren Shang Hanedanlığı'na karşı mücadele veren Chou Hanedanlığı'na büyük yardımları dokunan T'ai Kung'un hayatının ilk dönemleri hakkında pek bilgi yoktur. Ama onunla ilgili hikâyeler ve efsaneler incelendikten sonra sadece gerçek biri olduğu kabul edilmekle kalınmamış, Chou tarihinde önemli bir yer işgal ettiği de ortaya çıkarılmıştır. Hizmetine girdiği ilk Chou Kralı Wen ile tanışmasına yönelik gerçekler kesin olarak bilinmese de büyük ihtimalle Chou Hanedanı'nın askeri müttefiki ve yakın ilişkiler kurduğu Chiang Klanı'nın bir üyesidir. Kendisi, yaklaşık olarak yirmi yıl boyunca hizmet ettiği Chou Hanedanı için çok önemli bir kişi haline gelmiş, Kral Wen ile onun ardılı olan Kral Wu dönemlerinde danışman, öğretmen, Shang Hanedanlığı'na karşı verilen savaşta nihai başarı kazanılincaya değin askeri stratejist ve muhtemelen ordu kumandanlığı da yapmıştır. Cengiz Han'ın atıfta bulunduğu, 'aynı arabanın içinde Wei Irmağı'ndan dönüş' hikâyesi, T'ai Kung'un Altı Gizli Öğreti adlı eserinde Kral Wen ile menkıbevi şekilde tanışmasına yapılan bir göndermedir.⁸³

Mektupta yapılan ve 'kamıştan kulübe' olarak adlandırılan ikinci göndermede de Chu-ko Liang'dan (Zhugo Liang) bahsedilmektedir. Doğu Han (Sonraki Han) Hanedanlığı'nın son dönemlerinde paralı askerlik yapan, çeşitli mücadelelerin ardından önce kral, 221'de Han Hanedanlığı'nın ardılı olduğunu iddia ederek kendini imparator ilan eden ve Shu Han Hanedanlığı'nı kuran Liu Bei, Chu-ko Lian'ın yardımını elde etmek için onu üç defa ziyaret etmiştir. Çünkü Üç İmparatorluk Dönemi olarak bilinen bu dönemde Shu Han, Çin'in hâkimiyeti için savaşan devletlerden biri haline gelmiştir.⁸⁴ Liu Bei tarafından yapılan ziyaretlerin öyküsü, Üç Krallığın Hikâyesi adlı eserde anlatılmaktadır ve çeşitli bilge adam arayışı öyküleri arasında en bilinenlerden biri olarak kabul edilmektedir.⁸⁵

Bunların ardından mektupta Cengiz Han, aralarında çok uzun bir mesafe olsa da Ch'ang Ch'un ile görüşmek istediğini ve bunun için oruç tutup, yıkandığını söylemektedir. Hatta Ch'ang Ch'un'un adına tahtından vazgeçebileceğini ima ederek⁸⁶ onun bilgisine ne kadar güvendiğini ve ihtiyacı olduğunu söyleyerek onu övmektedir. Oruç tutma ve yıkanma, misafir karşılamak için yapılan hazırlıklar konusundaki bir Çin geleneğine göndermedir.⁸⁷ Çünkü Kral Wen, Chiang Shang ve Liu Bei de Chu-ko Lian ile görüşmesinden önce üç gün boyunca oruç tutmuştur. Bununla beraber bunlar aslında Çin kültürüne herhangi bir yakınlık duymayan ve bozkırda yaşamış bir savaşçı olan Cengiz Han'ın özellikleriyle hiç uyum sağlamamaktadır. Kendisi ayrıca Kral Wen veya Liu Bei gibi özel yeteneklere sahip insanların yanına giden Çinli yöneticilerin aksine, bizzat Ch'ang Ch'un'u yanına çağırarak, onları taklit etme gibi bir niyetinin olmadığını açıkça ortaya koymuştur.⁸⁸ Yani bunlar

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 43; Ahmet Usta, "Mehmet Şemseddin Günaltay'ın Tarih-i Edyan'ına Göre 'Çin Dinleri'", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 11, Yıl: 1999, s. 160.

⁸¹ Chih-Ch'ang, *The Travels of an Alchemist*, s. 16; Franke, *a.g.m.*, s. 317; Yao, *a.g.m.*, s. 204.

⁸² Bretschneider, *Mediaeval Researches...*, s. 39.

⁸³ *The Seven Military Classics of Ancient China*, (Çev. Ralph D. Sawyer ve Mei-chün Sawyer), Basic Books, New York, 2007, ss. 27-28, 31, 40.

⁸⁴ Eric Henry, "Chu-Ko Liang in The Eyes of His Contemporaries", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Cilt: 52, Sayı: 2, Yıl: 1992, s. 589; B. J. Mansvelt Beck, "The Fall of Han", *The Cambridge History of China*, (Ed. Denis Twitchett ve John K. Fairbank), Cilt: 1, Cambridge University Press, Cambridge, 1986, ss. 352, 355-356.

⁸⁵ *Three Kingdoms*, (Atf. Luo Guanzhong), (Çev. Moss Roberts), University of California Press, California, 2014, ss. 129-143; Henry, *a.g.m.*, s. 589.

⁸⁶ Bretschneider, *Mediaeval Researches...*, s. 39.

⁸⁷ Bretschneider, *a.g.e.*, s. 39, d.n. 88.

⁸⁸ *The Seven Military Classics...*, ss. 27, 40; *Three Kingdoms*, s. 140; Jagchid, "The Mongol Khans...", s. 11; Yao, "Ch'iu Ch'u-chi...", s. 207.

aslında söylenmesi gereken ve söylenmiş olması için söylenen ifadelerdir. Cengiz Han'ın Ch'ang Ch'un ile yapmak istediği görüşmenin, aşağıda da görüleceği gibi en önemli nedenlerinden biri bizzat hayatı uzatma hatta mümkünse ölümsüz olmadır.

Bunların ardından Cengiz Han, Emir Subayı Liu Chang lu'ya kendisini yani Ch'ang Ch'un'u yanına getirmesi için emir verdiğini söylemektedir.⁸⁹ Liu Changu lu olarak bilinen Liu Wen, aslında Cengiz Han'ın hizmetine şifacı olarak girmiştir ve “şarkı söyleyen ok” yapımıyla ünlenmiştir. Düşünüldüğüne göre Ch'ang Ch'un'un uzun bir yaşama sahip olduğundan ve başkalarına da bu kadar uzun yaşamayı öğretebileceğinden Cengiz Han'a bahseden kişidir. Kendisi 1235'te Doğu Moğolistan'daki Kerulen Nehri'nde çalıştırılan iki yüz kanal işçisinin idaresine verilmiştir.⁹⁰

Mektubun bundan sonraki kısmı büyük oranda merhamet duygusuyla bezeli haldedir.⁹¹ Bunun en büyük nedeni, Taoculuğun esas kitabı olan ve Lao-Tse'nin yazdığı kabul edilen *Tao Te Ching*'de bahsedilen Üç Hazine'den (Mücevher) birinin merhamet⁹² olmasıdır. Tam bu noktada Cengiz Han, Ch'ang Ch'un'dan öğrenmek istediği en büyük şeyi “yaşamı korumanın yolları”⁹³ ifadesiyle söylemektedir ki bu da uzun bir yaşam ve mümkünse ölümsüz olmaktır. Zira Taocular özellikle simya alanında geniş bir bilgi birikimine sahip olmuşlardır. Çin'deki simyaya yönelik en erken ilkeler Pao P'u Tzu'nun eserlerinde bulunmaktadır ki bunlar M.Ö. ilk yüzyıla aittir.⁹⁴ Cengiz Han'ın Ch'ang Ch'un ile tanışmak istemesinin nedenleri ne olursa olsun, onun mutlak surette uzun bir yaşam istediği son derece ortadadır. Bununla beraber nihayetinde Afganistan'da buluşabilen ikili arasında yapılan görüşmeler Taocuların eserlerinde başarılı olarak kaydedilse de Yuan Hanedanlığı'nın kaynaklarında, Ch'ang Ch'un tarafından verilen cevapların sıradan ve bilinen şeyler olduğu yazılmıştır. Zaten Taocu keşişin kendisi Cengiz Han'ın “Uzun Yaşam İlacı” hakkında sorduğu soruya olumsuz cevap vermiştir. Özetle, Cengiz Han'ın ölümsüzlük arayışı başarısız olmuş ama o Ch'ang Ch'un dürüstlüğüne ve başkalarının çağrısına cevap vermediği halde kendisini çağırması üzerine çok büyük bir mesafeyi kat ederek yanına gelmesini takdir etmiştir.⁹⁵

Sonuç

Cengiz Han, tüm Moğol ulusunu birleştirmesinden ve onlara asıl Moğol kimliğini kazandırmasından ziyade, dünyadaki en büyük imparatorluklardan birini kuran kişi olarak tanınmaktadır. Ona atfedilen niteliklerin başında da genellikle acımasızlığı gelmekte ama bu esnada onun bir bozkır insanı olduğu, bozkırdaki yaşamın bizzat kendisinin böyle bir özelliği olduğu unutulmaktadır. Ayrıca böyle bir nitelendirme yapılırken çoğu zaman, tarih araştırmalarının en önemli koşullarından biri olan olayların, kişilerin vs. buldukları dönemin şartlarına göre incelenmesi koşulu da göz ardı edilmektedir. Bu mektupta da görüldüğü üzere Cengiz Han'ın kendini ifade etmede kullandığı son derece açık, net ve kesin ifadeler, onun içinde bulunduğu dönemin şartlarını da yansıtmakta; kendinden bahsederken içinde yaşadığı, büyük bir sevgi beslediği toplum ve bu toplumun diğer üyeleri hakkında da çeşitli bilgiler vermektedir.

Cengiz Han'ın dünya görüşü ve düşünceleri hakkında, kısmen olsa da bilgi veren bu mektubun yazılış amacı bile aslında onun gayet insani istekleri olduğunu göstermektedir ki burada söz konusu durum, ölümsüz olmaktır. Ölümsüzlük düşüncesi aslında insanlık tarihi kadar eskidir ve bu konuda akla gelen ilk isimlerden biri de Sümerli Kral Gılgamış ve onun destanıdır. Gılgamış'ın gerçek veya efsanevi bir kişilik olması bir yana, Cengiz Han ile aralarında binlerce yıl bulunmasına ve birbirlerinden oldukça farklı kültürlere ait olmalarına rağmen onlar insanoğlunun, özelde ölümsüz olma isteğini, genelde ise pek çok konuda aynı düşüncelere ve dürtülere sahip olduğunu gözler önüne sermektedir.

⁸⁹ Bretschneider, *Mediaeval Researches...*, s. 39.

⁹⁰ Chih-Ch'ang, *The Travels of an Alchemist*, ss. 38-39.

⁹¹ Bretschneider, *Mediaeval Researches...*, s. 39.

⁹² *Lao Tzu's Tao-Teh-Ching: A Parallel Translation Collection*, (Der. B. Boisen), Gnomad Publishing, Boston 1996, § 67.

⁹³ Bretschneider, *Mediaeval Researches...*, s. 39.

⁹⁴ Chih-Ch'ang, *The Travels of an Alchemist*, ss. 11-12.

⁹⁵ Jagchid, “The Mongol Khans...”, ss. 10-12; Chih-Ch'ang, *a.g.e.*, ss. 100-101.

Mektubun yazarının Cengiz Han olmadığı kesin olmakla beraber etrafında, böyle bir mektup yazabilecek kabiliyette birilerinin bulunması, Cengiz Han'ın liyakate ne kadar önem verdiğini açıkça ortaya koymaktadır. O etrafındakilere, çabalarına ve yeteneklerine göre hak ettikleri makamlar ve yapabilecekleri görevler vermiştir. Onun bu özelliği, asıl öne çıkması gereken niteliklerinden biri olmalıdır. Çünkü bunun sayesinde önce Moğollar arasındaki kavgaları bitirmiş, onları tam anlamıyla Moğol yapmış ve ancak bunlardan sonra dünyadaki en büyük imparatorluklardan birini kurabilmiştir.

KAYNAKÇA

Abudukelimu, Bumairimu, *Çin Kaynaklarına Göre Taozim*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Aiken, Maxwell E. ve Wei Lu, "Historical Instances of Innovative Accounting Practices in the Chinese Dynasties and Beyond", *Accounting Historians Journal*, Cilt: 20, Sayı: 2, Yıl: 1993, ss. 163-186.

Beck, B. J. Mansvelt, "The Fall of Han", *The Cambridge History of China*, (Ed. Denis Twitchett ve John K. Fairbank), Cilt: 1, Cambridge University Press, Cambridge, 1986, ss. 317-376.

Bretschneider, Emil, "Moğol İmparatorluğu Devri", (Çev. Kürşat Yıldırım), *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri*, (Yay. Haz. Kürşat Yıldırım), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013.

Bretschneider, Emil, *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources: Fragments Towards the Knowledge of the Geography and History of Central and Western Asia from the 13th to the 17th Century*, Cilt: 1, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd., Londra, 1910.

Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (Çev. Yıldız Moran), E Yayınları, İstanbul, 1979.

Carpini, Johann de Plano, *Moğolistan Seyahatnamesi (1245-1247)*, (Çev. Ergin Ayan), Gece Kitaplığı Yayınevi, Ankara, 2015.

Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu, (Çev. Ankhbayar Danuu), (Yay. Haz. Mustafa Uyar), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2012.

Ch'un, Ch'ang, *Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı*, (Çev. Gülşah Hasgüçmen), Kronik Kitap, 2. Baskı, İstanbul, 2020.

Chang, Ruth H., "Understanding Di and Tian: Deity and Heaven from Shang to Tang Dynasties", *Sino-Platonic Papers*, (Ed. Victor H. Mair), Cilt: 108, Pennsylvania Üniversitesi, Philadelphia, 2000.

Chih-Ch'ang, Li, *The Travels of an Alchemist*, (Çev. Arthur Waley), George Routledge & Sons, London, 1931.

Cüveyni, Alaaddin Ata Melik, *Tarih-i Cihan Güşa*, (Çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

Çandarlıoğlu, Gülçin, "Uygurlar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 42, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2012, ss. 242-244.

Çandarlıoğlu, Gülçin, *Orta Asya'da Timuriler, Çin'de Ming Münasebetleri, Çh'en Che'en Elçilik Raporu*, Mimar Sinan Üniversitesi Matbaası, İstanbul, 1995.

Çandarlıoğlu, Gülçin, *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 3. Baskı, İstanbul, 2019.

d'Ohsson, Abraham Constantin, *Moğol Tarihi*, (Çev. Bahadır Apaydın), Nesnel Yayınları, İstanbul, 2008.

Davis, Richard L., "The Reign of Tu-tsung (1264-1274) and His Successors to 1279", *The Cambridge History of China*, (Ed. Denis Twitchett ve John K. Fairbank), Cilt: 5-1, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, ss. 913-961.

Dunnell, Ruth, "The Hsi Hisa", *The Cambridge History of China*, (Ed. Denis Twitchett ve John K. Fairbank), Cilt: 6, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, ss. 154-214.

BUDAK, M. A. (2022), Cengiz Han'ın Taocu Keşiş Ch'ang Ch'un'a Gönderdiği Mektuba Dair Bir Değerlendirme, AUSB, 5 (9), 47-64

Eberhard, Wolfram, *Çin Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1947.

Emecen, Feridun, "Fatih Sultan Mehmed ve Etrafındaki Dünya: Osmanlı Devleti'nin Doğu Komşuları", *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt: 33, Yıl: 2009, ss. 65-85.

Feuchtwang, Stephan, "Chinese Religions", *Religions in the Modern World*, (Ed. Linda Woodhead ve diğerleri), Routledge Publishing, Londra, 2002, ss. 100-124.

Franke, Herbert, "The Chin Dynasty", *The Cambridge History of China*, (Ed. Denis Twitchett ve John K. Fairbank), Cilt: 6, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, ss. 215-320.

Grousset, René, *Bozkır İmparatorluğu Attila/Cengiz Han/Timur*, (Çev. Mehmet Reşat Uzmen), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1980.

Guo, Zhouqing, "The Historical Process and Political Value of the Intermarriage for Pacification Between Liao and Xia", *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, Cilt: 357, Yıl: 2019, ss. 32-34.

Gülersoy, Tuncer, "Altan Topçi", *Belleten*, Cilt: 38, Sayı: 152, Yıl: 1974, ss. 597-632.

Gülersoy, Tuncer, "Altan Topçi-II", *Belleten*, Cilt: 50, Sayı: 196, Yıl: 1986, ss. 9-71.

Gülersoy, Tuncer, "Altan Topçi-III", *Belleten*, Cilt: 51, Sayı: 199, Yıl: 1987, ss. 19-66.

Henry, Eric, "Chu-Ko Liang in The Eyes of His Contemporaries", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Cilt: 52, Sayı: 2, Yıl: 1992, ss. 589-612.

İbnü'l-Adim, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler)*, (Çev. Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, Ankara, 1989.

İnalçık, Halil, "Fatih Sultan Mehmet, İstanbul Fethi ve İmparatorluk", *Türk Kültürü*, Sayı: 20, Yıl: 1964, ss. 8-13.

İnan, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Ankara 1986.

İzgi, Özkan, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, Ankara 2017.

İzgi, Özkan, *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1987.

Jagchid, Sechin, "The Mongol Khans and Chinese Buddhism and Taoism", *The Journal of the International Association of Buddhist Studies*, (Ed. A. K. Narain ve diğerleri), Cilt: 2, Sayı: 1, Yıl: 1979, ss. 7-28.

Jing-Shen, Tao, "The Move to the South and the Reign of Kao-tsung (1127-1162)", *The Cambridge History of China*, (Ed. Denis Twitchett ve John K. Fairbank), Cilt: 5-1, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, ss. 644-709.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, 26. Baskı, İstanbul, 2005.

Kepping, Ksenia Borisovna, "The Name of the Tangut Empire", (Çev. George Van Driem), *T'oung Pao*, Cilt: 80, Sayı: 4/5, Yıl: 1994, ss. 357-376.

Lao Tzu's Tao-Teh-Ching: A Parallel Translation Collection, (Der. B. Boisen), Gnomad Publishing, Boston, 1996.

Lee, Yueh-Ting, Honggang Yang ve Min Wang, "Daoist Harmony as a Chinese Philosophy and Psychology", *Peace and Conflict Studies*, Cilt: 16, Sayı: 1, Yıl: 2009, ss. 67-81.

Levine, Ari Daniel, "The Reigns of Hui-tsung (1100-1126) and Ch'in-tsung (1126-1127) and the Fall of the Northern Sung", *The Cambridge History of China*, (ed. Denis Twitchett ve John K. Fairbank), Cilt: 5-1, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, ss. 556-643.

Ligeti, Louis, *Bilinmeyen İç Asya*, (Çev. Sadrettin Karatay), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986.

Loewe, Michael, "The Heritage Left to the Empires", *The Cambridge History of Ancient China*, (Ed. Michael Loewe ve Edward L. Shaughnessy), Cambridge University Press, Cambridge, 2006, ss. 967-1032.

Moğolların Gizli Tarihi, (Çev. Ahmet Temir), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986.

Mote, Frederick W., *Imperial China 900-1800*, Harvard University Press, Cambridge (MA), 2003.

BUDAK, M. A. (2022), Cengiz Han'ın Taocu Keşiş Ch'ang Ch'un'a Gönderdiği Mektuba Dair Bir Değerlendirme, AUSB, 5 (9), 47-64

Roux, Jean-Paul, *Türklerin Tarihi: Pasifikten Akdeniz'e 2000 Yıl*, (Çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan-Özcan), Kabalıcı Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul, 2007.

Roux, Jean-Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (Çev. Aykut Kazancıgil), İşaret Yayınları, İstanbul, 1994.

Rubruk, Wilhelm von, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, (Çev. Ergin Ayan), Ayışığı Kitapları, 2. Baskı, İstanbul, 2012.

Saint Quentin, Simon de, *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu (1245-1248)*, (Çev. Erendiz Özbayoğlu), Doğu Akdeniz Kültür ve Tarihi Araştırmaları Vakfı, Antalya, 2006.

Schuessler, Axel, *ABC Etymological Dictionary of Old Chinese*, University of Hawai'i Press, Honolulu, 2007.

Silius Italicus, *Punica*.

Sontag, Richard Marton, *Chang Te-hui and His Journey to Qaraqurum at the Summons of Qubilai Qan*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Arizona Üniversitesi Doğu Çalışmaları Fakültesi, 1978.

The Seven Military Classics of Ancient China, (Çev. Ralph D. Sawyer ve Mei-chün Sawyer), Basic Books, New York, 2007.

Three Kingdoms, (Atf. Luo Guanzhong), (Çev. Moss Roberts), University of California Press, California, 2014.

Togan, İsenbike, "Çinggis Han ve Moğollar", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, ss. 235-255.

Togan, Zeki Velidi, *Moğollar, Çingiz ve Türkler*, Arkadaş Matbaası, İstanbul, 1941.

Togan, Zeki Velidi, *Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*, Enderun Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 1982.

Turan, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötüken Neşriyat, 23. Baskı, İstanbul, 2014.

Twitchett, Denis ve Klaus-Peter Tietze, "The Liao", *The Cambridge History of China*, (Ed. Denis Twitchett and John K. Fairbank), Cilt: 6, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, ss. 43-153.

Usta, Ahmet, "Mehmet Şemseddin Günaltay'ın Tarih-i Edyan'ına Göre 'Çin Dinleri'", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 11, Yıl: 1999, ss. 129-164.

Vladimirtsov, Boris Yakovleviç, *Moğolların İçtimai Teşkilatı: Moğol Göçebe Feodalizmi*, (Çev. Abdülkadir İnan), Türk Tarih Kurumu, 3. Baskı, Ankara, 1995.

Yao, Tao-Chung, "Ch'iu Ch'u-chi and Chinggis Khan", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Cilt: 46, Sayı: 1, Yıl: 1986, ss. 201-219.

Yü-ch'üan, Wang, "An Outline of The Central Government of The Former Han Dynasty", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Cilt: 12, Sayı: 1/2, Yıl: 1949, ss. 134-187.

EKLER

Ek-1 Mektubun Türkçesi⁹⁶

Kibri ve abartılı şatafatı yüzünden Gök, Çin'i terk etti. Ama kuzey yabanlarında yaşayan benim, ölçüsüz ve aşırı isteklerim yoktur. Şatafattan nefret eder ve ılımlı bir hayat yaşarım. Tek bir giysim ve tek bir yemeğim vardır [aynı şeyleri giyer, aynı şeyleri yerim]. Alçak gönüllü çobanlarımın yediklerini yer, onlar gibi giyinirim.⁹⁷ (Aynı fedakârlıkları yapar aynı zenginliği paylaşıyoruz.)⁹⁸ Halkı çocuklarım olarak görür ve yetenekli kimselere, sanki benim kardeşlerimmiş gibi ilgi gösteririm. İlkelerimizde her zaman birlik içindeyizdir ve her zaman ortak bir şefkatle birbirimize bağlıyızdır. Askeri manevralarda her zaman ön saflarda olur, savaş zamanı asla arkada kalmam. Yedi yıl içinde büyük bir iş tamamlamada başarılı oldum ve tüm dünyayı tek bir imparatorluk altında birleştirdim. Benim öne çıkan, seçkin özelliklerim yoktur. Ama *Kin* hükümeti kararlı ve sabit değildir ve bundan dolayı Gök, (Kin) tahtını elde etmede bana yardımcı oldu. Güneyde *Song*,⁹⁹ kuzeyde *Hui-ho*,¹⁰⁰ doğuda *Hia (Xia)* ve batıda barbarlar; hepsi benim egemenliğimi kabul etti. Bana öyle geliyor ki artık çok geçmişte kalan *shan yü*'müzün¹⁰¹ zamanından beri bu kadar engin bir imparatorluk görülmemiştir. Ama takip ettiğim yol, asil bir yol olduğu için üstüme düşen sorumluluklar da bir o kadar ağırdır ve hâkimiyetimin bazı şeylerden eksik olmasından korkuyorum. Irmağı geçmek için kayıklar ve kürekler yaparız. Aynı şekilde imparatorluğu iyi ve sağlam halde tutmak için bilge adamları davet eder, yardımcıları seçeriz. Yönetime geldiğimden beri halkımı yönetmekten çok etkilenmişimdir ama üç (*kung*) ve dokuz (*k'ing*) makamlarını¹⁰² üstlenecek değerli kişiler bulamadım. Bu koşullarla ilgili olarak araştırma yaptım ve duydum ki sen, efendi, gerçeğe ulaşmış ve ışığın yolunda yürümüşsün. Çok bilgili ve fazlaca deneyimli olan sen kanunları da araştırmışsın. Kutsallığın görünür hale gelmiş. Kadim bilgelerin mutlak doğru olan kanunlarını muhafaza etmekteisin. Bilinen ve beğenilen kimselerin seçkin yetenekleri sana bahşedilmiş. Uzun zamandır kayalardan mağaralarda yaşamaktasın ve dünyadan elini eteğini çekmişsin. Ama senin nazarında, kutsallık makamına erişenler, ölümlülerin yolundaki bulutlar gibi sayılamayacak kadar çoktur. Savaşın ardından aynı yerde, yani Shan tung'da, yaşamaya devam ettiğini biliyordum ve her zaman seni düşünüyordum. Aynı arabanın içinde Wei Irmağı'ndan geri dönüşün anlatıldığı ve kamıştan kulübeğe üç defa yapılan davetle ilgili olan hikâyeleri biliyorum.¹⁰³ Ama ne yapmalıyım? Dağlar ve engin düzlüklerle birbirimizden ayrılmış durumdayız ve seninle görüşemiyorum. Sadece tahttan inebilir ve yanında durabilirim.¹⁰⁴ Oruç tuttum ve yıkandım.¹⁰⁵ Emir subayım Liu Chang lu'ya,¹⁰⁶ senin için bir muhafız alayını ve araba hazırlamasını

⁹⁶ Bu çeviride, Bretschneider, *Medieval Researches...*, ss. 36-39'daki metin (ve dipnotlar) kullanılmıştır. Diğer Türkçe çeviriler için bkz. Ch'ang Ch'un, *Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı*, (Çev. Gülşah Hasgüçmen), Kronik Kitap, 2. Baskı, İstanbul, 2020, ss. 82-84; Emil Bretschneider, "Moğol İmparatorluğu Devri", (Çev. Kürşat Yıldırım), *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri*, (Yay. Haz. Kürşat Yıldırım), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013, ss. 216-218.

⁹⁷ Palladius eski bir Çin kitabında, sade, yünlü kumaştan dokunmuş Cengiz'in giysisinin, ardılları yani Çin'i yöneten Moğol hanları tarafından bir yadigar olarak saklandığını söyleyen bir kayıt bulmuştur.

⁹⁸ Frederick W. Mote, *Imperial China 900-1800*, Harvard University Press, Cambridge (MA) 2003, s. 433'ten alınan parantez içindeki kısım Bretschneider'da bulunmamaktadır.

⁹⁹ Kin ya da Nü-chi (Moğollar ve İranlı yazarlar tarafından adlandırıldığı şekliyle Cürçenler) o dönem Çin'in kuzeyinde; Çin kökenli Sung Hanedanı da Huai Irmağı'nın güneyinde hüküm sürüyordu. Her iki hanedan da Cengiz'in ardılları tarafından ortadan kaldırılmıştır.

¹⁰⁰ Bu ulusların burada verilen yerlerine dair bir karışıklık vardır.

¹⁰¹ Bu, M. Ö. İkinci yüzyıldan beri Moğolistan'da yaşayan kadim Hiung-nu'ların Hanlarının unvanıdır.

¹⁰² Chou Hanedanlığı'nın (M. Ö. 1122-249) zamanından beri üç *kung*, Çin İmparatoru'nun en yüksek danışmanlığını yapmış, dokuz *k'ing* de yönetimin çeşitli yerlerinde bulunmuştur.

¹⁰³ Bu, yüksek idari makamlarda bulunmaları için bilge adamların imparatorlar tarafından davet edildiği, Çin tarihindeki iki örneğe yapılan bir göndermedir. Chou Hanedanı'nın asil kurucusu olan Wen wang, (M.Ö. On ikinci yüzyıl) Wei Irmağı'nda balık tutan yaşlı bir adamla karşılaşmıştır. Bu bilge adamla yaptığı konuşmadan o kadar etkilenmiştir ki bakanı olarak hizmetine girmesi için ona yalvarmış ve nihayetinde kendi arabasında ağırlayarak yanında götürmüştür. Yapılan ikinci gönderme Chu Ko liung ile ilgilidir. Bu kişinin bilge biri olduğu Shu Han Hanedanı'nı kuran Liu Pei'ye kadar erişmiş ve o da onu bulmak için araştırmalar başlamıştır ve sonunda (M.S. 207) kamıştan bir kulübede yaşadığı tespit edilmiş, çok büyük bir güçle de olsa çekildiği bir inziva hayatını terk etmesi sağlanmıştır.

¹⁰⁴ Cengiz, Ch'ang ch'un'a, kendi yerini alması gerektiğini öneriyor.

¹⁰⁵ Ağırlayanın, konuğu ağırlamak için kendini hazırladığı anlamına gelen Çince bir kibarlık ifadesi.

emri verdim.¹⁰⁷ Bin *li*'den¹⁰⁸ korkma. Kutsal adımlarını atman için sana yalvarıyorum. Kumlu çölün büyüklüğünü düşünme. Dünyanın şu andaki halinde yaşayan insanlara merhamet göster ya da bana acı ve yaşamı korumanın yollarını bana bildir. Sana bizzat ben hizmet edeceğim. Hiç değilse bilgeliğinin az bir parçasını benimle bırakarak yanımdan ayrılmamı umuyorum. Bana tek bir sözcük söylemen bile mutlu olmama yetecektir. Bu mektupta düşüncelerimi kısaca ifade etmeye çalıştım ve onları anladığımı umuyorum. Ayrıca *Büyük Tao*'nun ilkelerini anlayan ve doğru olan her şeye yakınlık duyan senin, insanların dileğine de karşı koymayacağını umut ediyorum.

Beşinci ayın birinci günü (15 Mayıs) 1219'da yazıldı.

¹⁰⁶ *Liu Chung lu*, Cengiz Han'ın Kuzey Çin'i istila etmesi sırasında, *Kin* ordusunu terk eden ve Cengiz Han'ın hizmetine giren bir kaçaktır. Cengiz Han, ok yapmadaki mahareti sayesinde ona değer vermiştir. Kendisi Ch'ang ch'un'un tüm yolculuğu boyunca ona eşlik etmiştir. Ch'ang ch'un seyahatnamesinde bazen ona *Liu Kung* denilmiştir ki *Kung*, onun şeref unvanıdır.

¹⁰⁷ Çin'de kadim zamanlarda, imparator, bilgeleri davet ederken onlara bir araba gönderirlerdi.

¹⁰⁸ Bir *li* 576 metre olan yerel bir Çin uzunluk ölçü birimidir. Bkz. Gülçin Çandarlıoğlu, *Orta Asya'da Timuriler, Çin'de Ming Münasebetleri, Çh'en Che'en Elçilik Raporu*, Mimar Sinan Üniversitesi Matbaası, İstanbul 1995, s. 43, d.n. 1. (ç.n.)

BUDAK, M. A. (2022), Cengiz Han'ın Taocu Keşiş Ch'ang Ch'un'a Gönderdiği Mektuba Dair Bir Değerlendirme, AUSBĐ, 5 (9), 47-64

**OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E AKAN NEHİR: "MEŞRUTİYET DÖNEMİ
OSMANLI AYDINLARININ AİLE, KADIN VE KIYAFET KONULARI HAKKINDAKİ
BAKIŞLARI"**

*Abdurrahman YALÇINKAYA**

Özet

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nin üç yüz yıllık modernleşmesini sonucudur. Devletin içinde bulunduğu buhranı aşmanın formüllerinin arayışı içinde olan Osmanlı aydını, halkını bu zor durumdan kurtarma görevini kendine yüklemiştir. Meşrutiyet aydınlarının fikirleri Milli Mücadele'yi yürüten ve Cumhuriyet'i kuran kadroyu da etkilemiştir. Çünkü bu kadro Meşrutiyet döneminde eğitim almışlar, ona göre bir fikir ve ideal sahibi olmuşlar ve Cumhuriyet'ten itibaren bu fikirlerini hayata geçirmişlerdir.

Osmanlı'da kadının toplum içindeki yerini ve kıyafet tarzını eleştirip, Avrupa usulü kıyafetin benimsenmesinde ve kadın haklarının talep edilmesinde ve savunulmasında Meşrutiyet Dönemi aydınlarının fikrî olarak yazılarıyla, görsel olarak da gazete, dergilerin Avrupa modalarını sunmalarının etkisi büyüktür. Tabii ki söz konusu bu dönemde muhalif fikirleri dile getirenler de mevcuttu. Meşrutiyet Dönemi'ndeki bu tartışmalar, Cumhuriyet Dönemi inkılabları için bir ön hazırlık mesabesinde olmuştur.

Bu çalışmada Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleşen önemli inkılablardan olan aile, kadın ve kıyafet meselesi hakkında Meşrutiyet dönemi aydınlarının basın, kitap ve risaleler aracılığıyla savundukları görüşler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Meşrutiyet aydınları, tesettür, kadın, kadın hakları, aile.

**THE RIVER FLOWING FROM THE OTTOMAN EMPIRE TO THE REPUBLIC:
"THE VIEWS OF THE OTTOMAN INTELLECTUALS OF THE LEGITIMACY PERIOD ON
THE ISSUES OF FAMILY, WOMEN AND CLOTHING"**

Abstract

The Republic of Turkey is the result of three hundred years of modernization of the Ottoman Empire. The Ottoman intellectuals, who were in search of formulas for overcoming the depression in which the state was in, set themselves the task of saving their people from this difficult situation. The ideas of the legitimacy intellectuals also influenced the cadre that waged the National Struggle and founded the Republic. As this staff was educated during the Legitimacy Period, they had an idea and ideal according to it and they realized these ideas since the Republic.

Newspapers, magazines and intellectuals of the Legitimacy Period had a great influence on the adoption of European-style clothing and the demand for women's rights, criticizing the place of women in society and the style of clothing in the Ottoman. Intellectuals of the period promoted and presented women's rights ideologically through the press and print media, and European fashions visually. Of course, there were also those who expressed opposing ideas during this period in question.

* Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi, e-mail: mevlam_004@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3044-3294

These debates in the Legitimacy Period were a preliminary preparation for the revolutions of the Republican Period.

In this study, the opinions of the intellectuals of the Constitutional period about the issue of family, women and clothing, which is one of the important revolutions that took place in the Republican Period, were examined through the press, books and treatises.

Keywords: Legitimacy intellectuals, hijab, woman, women's rights, family.

Giriş

Cumhuriyet dönemindeki inkılâpların fikrî temellerini yeteri derecede kavrayabilmek için Meşrutiyet Dönemi aydınlarının Cumhuriyet Dönemi düşünce sistemi üzerindeki etkilerini anlamak gerekir. Gerçekten de Türkçülük akımının en büyük temsilcisi Ziya Gökalp'ın, ılımlı bir Batıcı düşünür olan Celal Nuri, Kılıçzade Hakkı ve diğer birçok aydının bu konudaki etkileri inkâr edilemez bir gerçektir.

Hedefine ulaşmış her inkılâp hareketinde inkılâbı gerçekleştiren liderlerin kendilerinden önceki düşünürlerin görüşlerinin etkisinde kaldıkları ve bunları az veya çok değişiklikle uyguladıkları tarihi bir gerçektir. Öyleyse Türk inkılâbı adı verilen sosyal değişimlerin fikrî hazırlık devresinin Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri olduğu rahatlıkla söylenebilir¹. Semih Yalçın'ın ifadesiyle "*Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı'nın bakiyesi üzerine tesis edilmiş bir tarihtir*"². Diğer bir ifadeyle Türkiye Cumhuriyeti, İmparatorluktan millî devlete geçiş sürecinin bir sonucudur³.

II. Meşrutiyet döneminin önemli bir özelliği de bütün Osmanlı tarihi boyunca ıslahat taraftarlarıyla karşıtlarının savundukları düşüncelerin birer fikir akımı haline gelmesidir. Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük, v.b. fikir akımları, İmparatorluk yıkıldıktan sonra da devam etmiş ve politik hayatı etkilemişlerdir. Bu akımlar, imparatorluğu yıkılmaktan kurtaramamış ancak, Cumhuriyet'i kuracak kadroları etkilemiş ve onlara yol göstermiştir⁴.

1. Meşrutiyet Dönemi Aydınlarının Aile, Kadın ve Kıyafet Konuları Hakkındaki Bakışları

Osmanlı Devleti'nde *kadın* kelimesinin kullanılması hoş karşılanılmıyordu. Ancak II. Meşrutiyet döneminde kadınlara daha çok *hanım* deniliyordu. II. Meşrutiyet döneminde yayın organlarının isimlerinde de *hanım* kelimesi yerine *kadın* kelimesinin daha sık kullanıldığı görülmektedir. Örneğin II. Meşrutiyet dönemindeki bazı dergilerin isimleri şöyledir: *Kadın (1908)*, *Kadınlar Dünyası (1913)*, *Kadınlar Âlemi (1914)*, *Kadınlık (1914)*, *Genç Kadın (1918)*⁵. II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı aydınlarının eserlerinde, Türk toplumu ve onun temelini oluşturan aile içinde kadının yeri ve önemi nedir, ne olmalıdır, kıyafeti nasıl olmalıdır, kadın ev dışında çalışmalı mıdır, eskiden sahip oldukları ve bazı kültürlerin olumsuz etkileriyle kaybettikleri hak ve hürriyetlerine nasıl kavuşturulabilir, gibi sorulara cevap arandığı görülür.

Kılıçzade Hakkı Bey, *İtikadât-ı Batılâya İlân-ı Harp* isimli eserinde *aile ve kadın* konusunda şunları söylemiştir: "*Kadınlar nazarımızda muhteremdir, mukaddestir, mübecceldir. Kadınsız bir millet, millet olamaz. Bir milleti ikame ve idame edecek en birinci vasıta kadınlardır. Binaenaleyh kadınları vazifelerini ifa edecek surette yetiştirmek arzusundayız. Dinimiz kadınları, taallüm hususunda, erkeklerden asla tefrik etmemiştir. Bunları ayıran softalardır... Kadınlarımızın tahsil ve terbiyeleri ve bi'n-netice iyi bir aile teşkil edebilmeleri için kendilerine derece derece serbesti vermek isteriz. Onlar, biz istemeyiz deseler de yine vereceğiz... Onların da gidecek, gezecek, görecek,*

¹ Ercümen KURAN, Atatürkçülük Üzerine Denemeler, Ankara, 1981, s. 63.

² E. Semih YALÇIN, (2003). Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nin Kaynakları, Berikan Yayınları, Ankara 2003, s. 256.

³ Taner ASLAN, "İkinci Meşrutiyet Düşüncesinin Cumhuriyet'e Tesirleri", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 21, Ağustos 2008, s. 355.

⁴ M. Çağlar KURTDAS, "Osmanlı Modernleşme Sürecinde Aydınlar ve Bürokrasinin Rolü", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 29, S. 1, Ocak - 2019, s. 405.) ss.399-411),

⁵ Serpil SANCAR, Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti. İstanbul 2014, İletişim Yayınları, s. 94.

*eğlenecek, izzet-i nefislerini, vakar ve haysiyetlerini artıracak mahalleri olsun". Kılıçzade Hakkı, softaların kadına bakışını ise şöyle tarif eder: "Softalık kadınlığın terakkisine düşmandır. Kadınlar okuyup yazamaz; kadınlar serbest olamaz; kadınların namaz için lazım gelen sureleri bellemesi kâfidir. Cemiyet-i beşeriyenin en mühim uzvu, bina-yı milletin temel taşı, insanlığın mürebbi-i evveli kadın olduğunu, softa asla düşünmez. Binaenaleyh kadınlar için terakki denilen şey onun nazarında bid'attir, haramdır"*⁶.

Batılılaşma hareketinin merkezi olarak kabul edilen ve Batıcılık fikir akımının yayın organı olan *İctihad* dergisinde Kılıçzade Hakkı tarafından yayımlanan "Pek Uyanık Bir Uyku" başlıklı iki makalede, kadın hakları konusunda Batıcıların gerçekleşmesini arzuladıkları istekler şöyle sıralanıyordu: "... *Câlis-i taht olan padişah hazretleri, küfüvleri olan hanedândan (Müslüman olmak müreccahtır) bir kız ile izdivaç edecek ve yalnız bir zevce-i meşruası olup resmen cevâri istifraş etmekten feragat edecektir... Kadınlar, diledikleri tarz ve biçimde telebbüs edip yalnız israf etmeyeceklerdir... Erkekler, kadınların ehemmiyetini takdir edip onlara hürmet ve riayet edecek... Kızlar, tahsilleri ve bekârlıkları müddetince Müslüman Boşnak ve Çerkezlerde câri olan adet-i müstahsine üzere asla tesettür etmeyecekleri gibi, velileri refakatinde oldukları halde, gerek yaşlı ve âlim erkekler ve gerek hem sinn-i küfüvleri olan namuslu ve terbiyeli delikanlılar ile edibane görüşüp hayat-ı umumiyeye karışacaklar...* " Bu şekilde birbirini önceden tanıyıp evlenen geçlerin evlilik ve aile hayatlarının daha sağlam olacağını belirten Kılıçzade Hakkı, böylece boşanmaların önüne geçilebileceğini ifade etmiştir⁷.

İlimli bir Batıcı aydın olan Celal Nuri, Türk kadını ve kadın hakları konusunda şunları yazmaktaydı: "*Türk kadınları, cemiyet-i beşeriyetin a'zâ-yı mahcûresidir. Kadının iştiraki olmadan bir cemiyet ilerleyemez. Kadınsız bir cemiyet, dilsiz bir adama benzer. Kadınları talimden, taallümden, mesai-yi muhtelifeye iştirakten, terakkiyat ve tekâmülata karışmaktan menedecek, ne naklî, ne aklî bir delilimiz yoktur. Yavaş yavaş bu örf-i kurûn-ı vustâilikten çıkmak, güürültüsüz, patırtısız, rezaletsiz çıkmak çarelerini düşünmez ve bulmazsak, biz Türkler ve Müslümanlar cemiyetçe muzmahill oluruz"*⁸. Türk kadınına serbesti verilmesini isteyen Celal Nuri, kadın haklarının âdeti bir numaralı savunucusu olmuştur. Celal Nuri, "*Bütün hukuk ve vezâifte kadın erkek müsavidir. Kadınlar için başka, erkekler için başka, hukuk, vezâif, tekâlif, ibâdât yoktur. Bir erkek her ne yapabilirse, bir kadın da aynıyla o işi yapabilir. Hiçbir nass kadınları hukuk-ı tabiiyye, mülkiye, medeniye ve hatta siyasiyeden mahrum etmez. Muamelâtta erkek ne ise, kadın da odur. Maatteessüf kadınların ahvalini felce uğratan İslamiyet değil, i'tiyâdâtıdır"*⁹, demiştir.

Dönemin önemli kadın yazarlarından Sabiha Zekeriya, 6 Mart 1919 tarihli *Büyük Mecmua*'da yayımlanan "*Türk Kadınlığının Terakkisi*" başlıklı makalesinde Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı toplumunu her sahada olumsuz etkilediğini, ancak kadın meselesinde elli senede meydana gelmeyecek ilerlemenin ve tekâmülün bu harp döneminde gerçekleştiğini belirtir. Sabiha Zekeriya, söz konusu makalesinde şunları söylemiştir: "... *Denilebilir ki harpten en ziyade müstefid olan kadınlık âlemidir. Bu zamana kadar yalnız gazete sahifelerinde yer bulan 'kadın hakkı', 'kadın vazifesi', umumi harpte az çok hakiki bir şekil almış, şe'nî bir hayata mazhar olmuştur. Kadınlar, eski zihniyete uymayan birçok yenilikler ve tahavvüller göstermişlerdir. Mesela kadınlar, devâire, ticarethanelere, fabrikalara girmişler; maddi-manevi hayatta her türlü mesaibe göğüs germişler, onların da hayatta mücadeleye elverişli bir kolu ve dimağı olduğunu ispat etmişlerdir. Dışçı mekteplerinde, Darülfünun'da bakteriyolojihanede çalışan hanımlar da buna güzel bir delildir"*. Aynı makalenin devamında fikir dünyasında da kadın meselesinin çok mesafe aldığını belirten Sabiha Zekeriya, son dönemde bu konuda bilhassa kadın yazarlar tarafından birçok eserin neşredildiğini söylemiştir¹⁰. Sabiha Zekeriya başka bir makalesinde ise kadın ve erkeğin birlikte çalışması ve tesettür konusunda ise görüşünü şöyle açıklamıştır: "*Bugün hayatın zaruretleri karşısında kadın ve erkek birbirinden ayrılmadığı gibi, fikir ve sa'y yolunda da birbirine dayanarak yürümek mecburiyetindedirler. Harp, bize bunun ne kadar*

⁶ Kılıçzade Hakkı, *İtikadât-ı Batılâya İlân-ı Harp*, İkinci Tab'ı, Şems Matbaası, Dersaadet 1336, s. 13-20.

⁷ Kılıçzade Hakkı, "Pek Uyanık Bir Uyku", *İctihad*, 21 Şubat 1328, Numara: 55, s. 1226, 1228; *İctihad*, 7 Mart 1328, Numara: 57, s. 1261-1264.

⁸ Celal Nuri, *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniye*, Çağaloğlu Matbaa-i İctihad, İstanbul 1330, s. 250-251

⁹ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, Matbaa-i İctihad, İstanbul, 1331, s. 158-162

¹⁰ Sabiha Zekeriya, "Türk Kadınlığının Terakkisi", *Büyük Mecmua*, 6 Mart 1919, Numara: 1, s. 12.

canlı bir hakikat olduğunu gösterdi... Ahlak, kadının tesettürünü değil, ismet ve nezahetini ister. Bu ise bir başörtüsü, bir çarşaf ve sonra dersaneleri ayırmakla mümkün olan bir şey değildir"¹¹.

Toplumsal hayatta kadınların çalışma hakkı konusunda ise "Kadınlara Çalışma Hakkı" başlığıyla bir makale yazan Sabiha Zekeriya, şunları söylemiştir: "... Harp esnasında levazımda, harbiyede, kadınları çalıştırma cemiyetinde, müdafaa-i milliyede, sair birçok müesseselerde çalışan kadınlar harbin hitamıyla beraber sokaklara atıldı... Bugün kadını düştüğü sefalet ve mezelletten kurtarmak isteyenler varsa, lütfen ona iktisadî ve içtimâî hayatın kapılarını açsınlar; midelerini ve dimağlarını doyursunlar. İşte o vakit, Türk kadınının fazilet ve ulviyete perestîş eden o yüksek vakarını, hiçbir şeye değişmedikleri izzet-i nefislerini tanyacaklardır". Sabiha Zekeriya, makalenin devamında bir toplumda kadınların büyük haklara sahip olması, ancak kadınların içtimâî ve iktisadî faaliyetlerin içinde olmasıyla mümkün olduğunu belirtmiştir. Demokrasinin ilerlemesiyle kadınların daha fazla haklara sahip olacağını belirten Sabiha Zekeriya, "... İçtimâî faaliyetlere iştirak neticesinde de nikâh, talak, veraset, şahadet gibi aile cemiyetindeki mevkii ve haklarını da istemek salâhiyetini elde edeceklerdir", diyerek Cumhuriyet döneminde kadınların elde edeceği hakları önceden tahmin etmiştir¹².

Sabiha Zekeriya kadınlara seçimlerde oy kullanma hakkının verilmesi konusunda da sessiz kalmamıştır. "Kadınlar ve İntihabat" başlıklı makalesinde Sabiha Zekeriya, erkeklere sitem ederek duygularını şöyle ifade etmiştir: "... Biz de bu vatanın evladı, bu memleketin hayatı, istiklâlî için en ağır fedakârlıklara katlanan, yavrularını canından koparıp, hudutlarda kurban veren analarıyız. Hiç olmazsa ölen çocuklarımız namına bizim de söyleyecek sözümüz vardır. Evlatlarımızın kanunu asırlardan beri emen bu toprağa, biz herkesten ziyade merbûruz. Vatana karşı olan kayıtsızlıklarını ilan eden anasırı, müsirren intihabata iştirake davet ederken bizleri ihmal etmek hem günah, hem cinayettir"¹³.

Meşrutiyet dönemi İslamcı aydınları ise *aile ve kadın* konusunda, geleneksel aile yapısının korunması fikrini savunmuşlardır. Dönemin İslamcı dergi ve gazeteleri evlilikler içerisinde problemlerin baş göstermesi gibi hususlara dikkat çekerek aile kurumunun korunmasını öncelikli meseleler arasında saymışlardır. Aile konusu üzerine *Sırat-ı Müstakim* de Batıcıların savunduğu fikirleri eleştiren pek çok yazı yayımlanmıştır. Bu yazılardan birinde Hasan Hikmet, "*Medeniyet-i İslamiye'de, İslamiyet desâtir-i ictimâiyyesinin ruhu unutulurak Kuran-ı Kerim yerine, yabancı teamüller ikame olunmuştur. Bu keyfiyet, bünye-i içtimaiyemizi, aile teşkilatımızı temelinden sarsmıştır... Ruh-i medeniyetimize, hassasiyetimize tevafuk etmeyen siyasetlerin, taklitlerin mülkte kılındığı günden beri teavün azalmış, rakaha azalmış, aile hayatı zehirlenmiş, içtimâî tesanüt parçalanmış, cehalet dahi umumileşmiştir*" diyordu¹⁴.

İslamcı aydınlardan M. Şükrü ise "İslamiyet ve medeniyet" kavramlarının birbirlerinden ayrılmaz bir bütün olduğunu belirterek şunları söylemiştir: "*İslamiyet ve medeniyet, birincisi diğerinin mevkûf-u aleyhi, ikinci birincinin netice-i tabiiyesidir... İslamiyet'in mani-i terakki olduğunu iddia edenler, medeniyetin üssü'l-esası İslamiyet olduğunu unutuyorlar*". M. Şükrü İslamiyet'in terakkiye engel olmadığını bilakis İslamiyet'in terakkiyi teşvik ettiğini İslam tarihinden örnekler vererek Cahiliye Dönemi vahşetinin İslamiyet sayesinde yok olduğunu ifade etmiştir¹⁵.

Buna karşılık Samizade Süreyya, Osmanlı Devleti'nde *aile* olgusunun durumuna yönelik *İctihad*'da bir makale kaleme aldı: "*İngilizlerin "Home Life" diye tebcil ettikleri aile hayatı bizde yoktur. Bu mefkudiyet bizi ne büyük bir mahrumiyete ilkâ ediyor. Babalarımız "The second Creator" hâlık-ı sâni olmaktan mütevellid bir gurur ve azametle ciğerparelerini takdir ve ta'zire amade. Bizde baba denilince mahilede çatık kaşlı, abûs-ül- vechli, amade-i feverân, bütün manası ile azametli bir adam teecessüm eder*". Avrupaî aile hayatı ile kendi aile hayatını mukayese eden yazar, aile biriminin problemlili bir yapı teşkil etmesinin sebebinin iki farklı baba figürüne bağlamaktaydı. Samizade

¹¹ Sabiha Zekeriya, "Kız Darülfünunu Meselesi", Büyük Mecmua, 17 Nisan 1919, Numara: 5, s. 67.

¹² Sabiha Zekeriya, "Kadınlara Çalışma Hakkı", Büyük Mecmua, 18 Eylül 1919, Numara: 11, s. 170.

¹³ Sabiha Zekeriya, "Kadınlar ve İntihabat", Büyük Mecmua, 30 Teşrin-i evvel 1919, Numara: 14, s. 218.

¹⁴ Hasan Hikmet, "İctimâiyatta Garpcılık ve Bozgunculuk: Hürriyet-i Nisvân", Sırat-ı Müstakim, 16 Mayıs 1339, S. 528-529, s.369.

¹⁵ M. Şükrü, "İslamiyet ve Medeniyet", Beyanu'l-Hak, 18 Kânun- sâni 1326, Adet: 95, s. 1779-1780.

Süreyya'ya göre "İngiliz baba" tipi ile "Türk baba" tipi nitelik bakımından birbirinden farklıdır ve bu noktada "Türk baba" tipinin sergilemiş olduğu katı kişiliği aile birimine zarar vermektedir¹⁶.

Aile birimini devletin varlığı ile özdeşleştiren ve bu manada aile olgusunun önemli bir yapıyı teşkil ettiğini ifade eden Abdullah Cevdet ise: "Bir milletin tecelliyat-ı hayatiyesinin kaffesi ancak maişet-i aileden sudûr eder" ifadesiyle millet ile aile yapısının birbirinden ayrılmaz bir bütün içerisinde yer aldığını söylüyordu¹⁷.

Tesettür konusunda da İslamcılar ile Batıcılar arasında basın organları üzerinden birçok tartışma yaşanmıştır. Bu noktada *Sırat-ı Müstakim* dergisinde yer alan makalelerde genel olarak Batıcı entelektüellere karşı yürütülen kalem kavgaları dikkat çeker. Dönemin önde gelen İslamcı aydınardan Mehmed Âkif ise aile kurumundaki bozulmayı farklı bir nedene bağlıyordu. Akif'in "Tevhîd Yâhud Feryâd" isimli şiirinde göre, devletin son döneminde kaybedilen savaşlar ve göçler, aile yaşantısını etkilediği gibi yurtları perişan olmuş ailelerin yeni bir yurt arayışında olduklarını belirtmiştir¹⁸. Mehmed Akif, Mısırlı ilim ve fikir adamı Muhammed Ferid Vecdi'nin *İslam Kadını* isimli kitabını tercüme ederek fasıllar halinde *Sırat-ı Müstakim*'de yayımlamıştır. Muhammed Ferid Vecdi bu kitabında kadınların eğitimi, tesettürü ve toplumsal hayattaki yeri ve görevleri üzerinde durmuştur. Ferid Vecdi *Sırat-ı Müstakim*'de "Kadın nedir?", sorusuna, "Kadın, şerif bir mahlûktur ki, Kudret-i Fatıra, onu nev-i insanîninin teksirine tahsis etmiştir, bu nazardan vazifesi gayet ulvidir. Erkek bu hususta onunla müsabakaya kudretyâb olamaz"¹⁹. Kadınların erkeklerle aynı ortamda çalışmalarının kadınlara haksızlık olduğunu belirten Ferid Vecdi, bu konuda şunları söylemiştir: "Kadınların efrad-ı ümem arasındaki esaretinin en çirkin şekli, biçarelerin zimam-ı iradetlerini boyunlarına dolayarak o nazenin vücutlarıyla, o rakik, o merhametle lebrîz, şefkatle meşbû' kalpleriyle, ruhlarıyla bu cedelgâh-ı maişette salıvermek; bir lokma ekmek bularak açlıktan ölmek için zavalluları erkeklerle omuz ölçmekte muztarr bırakmak; uzun günlerini, hatta gecelerinin de bir kısmını fabrikaların alevleri, dumanları içinde geçirmeye yahut sokak ortasında kalmaya, birçok sefaletzedegân-ı beşerî varlıktan nevmîd eden heycâ-yı mühîb-i medeniyet arasında sürünmeye sevk etmektir"²⁰. Muhammed Ferid Vecdi ayrıca, "Kadının erkek işleriyle iştigali mevâhibinin helakini, melekâtının intifasını, revnak ve behcetinin zevalini intac eder. heyet-i içtimaiye arasındaki mevkiini alçaltır. Cismaniyetini bozar. Aheng-i ümmeti haleldâr eder", demiştir²¹.

Tesettür konusunda ise "Tesettür, istiklâl-i nisvânın zâmin-i yegânesidir. Erkeklerin tahakkümünden masûniyetleri için kâfil-i münferiddir", diyen Ferid Vecdi, Batı medeniyetinin kadınlara verdiği iddia edilen hakları da "hürriyet-i kâzibe" olarak değerlendirmiş²² ve tesettür, "kadınları, hürriyet-i hakikiyelerinden vâye-dâr eder", diyerek tesettürün kadınların hürriyetinin bir esası olduğunu belirtmiştir²³. Tesettürün kadınların sağlığını bozduğu, evlenecek erkeğin kadının yüzünü görmemesinden dolayı, ileriki yıllarda boşanmalara sebep olduğu ve tesettürün kadınları eğitim ve kültür hayatını olumsuz etkilediği iddiaları için ise Ferid Vecdi, örtülü kadınların açık kadınlara göre daha sağlıklı olduğunu, boşanmaların Avrupa'da daha çok olduğunu, on iki yaşına kadar kızların çok iyi bir eğitim alabileceklerini ve tüm öğretmenlerinin kadın olduğu kızlara mahsus okulların yapılması şeklinde cevap vermiştir²⁴.

28 Ağustos 1324 tarihli *Sırat-ı Müstakim*'de ise Muhammed Ferid, Müslümanların, kadın meselesinde Batı'yı körü körüne taklit ettiklerine işaret ederek Avrupa'yı taklit etmenin, Batı'ya teslim olmak anlamına geldiğini şu ifadelerle belirtmiştir: "Taklit olunan ümmet-i kaviye, taklit eden ümmet-i zayıfaya dest-i tagallübünü uzatarak onun ecza-yı mürekkebesini tahlil eder" diyerek

¹⁶ Samizade Süreyya "Bizde Aile Hayatı", İctihad, 29 Mayıs 1330, S. 108, , s. 149.

¹⁷ Abdullah Cevdet, "Yaşamak Korkusu", İctihad, 15 Teşrin-i Sâni 1327, S. 35, s. 913.

¹⁸ Mehmed Akif mezkûr şiirinde dönemin Türk ailesinin içinde bulunduğu durumunu şu mısralarla anlatmıştı: "Bir yanda yanar lânesi bin hâne- harabın, Bir yanda söner lem'sı milyonla şebâbın. Kalmış eli böğründe felaketzede mâder, Evladını görmüş kara topraklara, inler, Ağlar beriden bir sürü avare-i tâli', Nan-pâre için eyleyerek ırzını zayi, Bükmiş oradan boynunu binlerce yatimân, Me'vâ arıyor aileler lâne perişan". Mehmed Âkif ERSOY, *Tevhîd Yâhud Feryâd*, Safahat, (Yay. Haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, 2014, s. 14-18.

¹⁹ Mehmed Akif, "Müslüman Kadını 1. Fası", *Sırat-ı Müstakim*, 4 Eylül 1324, Adet: 4, s. 57.

²⁰ Mehmed Akif, "Müslüman Kadını 5. Fası", *Sırat-ı Müstakim*, 2 Teşrin-i evvel 1324, Adet: 8, s. 122-127.

²¹ Mehmed Akif, "Müslüman Kadını, Bir Nazar-ı İcmâli", *Sırat-ı Müstakim*, 18 Kânun-i evvel 1324, Adet: 19, s. 303-304.

²² Mehmed Akif, "Müslüman Kadını 9. Fası", *Sırat-ı Müstakim*, 23 Teşrin-i evvel 1324, Adet: 11, s.173-176.

²³ Mehmed Akif, "Müslüman Kadını 10. Fası", *Sırat-ı Müstakim*, 6 Teşrin-i sani 1324, Adet: 13, s. 203-205.

²⁴ Mehmed Akif, "Müslüman Kadını 10. Faslın Mâba'dı", *Sırat-ı Müstakim*, 13 Teşrin-i sani 1324, Adet: 14, s. 218-220.

Müslümanları bir ümmet yapan unsurların Batılılar tarafından yok edileceğini ifade etmiş ve bu durumun tehlikesine dikkat çekmiştir²⁵.

Muhammed Ferid Vecdi 11 Kanun-i evvel tarihli *Sırat-ı Müstakim*'de ise "Kadınların halini ıslâh için hangi tarzda terbiye daha muvafıktır?" sorusuna Fransız akademisyen ve siyaset adamı Jules Simon'un şu sözüyle cevap vermiştir: "Halk, 1848'de kadınların terbiye ve tehzibine itina edilmediğinden şikâyet ediyordu. Bugün ise bilakis o tehzibin hadd-i ifrata varmış olmasından müşteki bulunuyor... Kadın, kadın olarak kalmalıdır"²⁶. Yazar, Avrupa'da Amerika'da kadınları terbiye talim için uygulanan metotların başarılı olmadığını iddia etmiş ve bu durumun yine Batılı akademisyenlerin itirafıyla sabit olduğunu belirtmiştir²⁷.

Yine *Sırat-ı Müstakim*'de Musa Kazım ise insanlığın medeniyet hususunda en yüksek konuma gelmesinin ve mükemmelliğe erişebilmesinin ilk kaynağını "aile" kabul etmiştir. Diğer taraftan da insanlığın kalıcı olabilmesi için İslamî usullere uygun bir evlilik ve dolayısıyla ailenin gerekliliğini ifade etmiştir²⁸. Musa Kâzım, kadınların örtünmesini dinî esaslardan biri olarak görür ve bu konuda şunları da söylemiştir: "İşte şeriatımızda emrolunan şeylerden biri de muhadderât-ı İslamiye'nin kendilerine mahrem olmayan kimselerden tesettür etmeleridir ki, o da saçları dahi, dâhil olduğu halde vücutlarını ziynetten arı bir şey ile câlib-i şehvet olmayacak bir libas ile örtmekten ibarettir"²⁹.

Dönemin önemli isimlerinden Rıza Tevfik, kadın meselesini millet ve memleket meselesi olarak değerlendirmiş ve şunları söylemiştir: "Memleketimizi muhafaza edebilmek, milletimizi sefalet-i maddiye ve maneviyeden ve binaenaleyh girîve-i izmihlalden kurtarabilmek ile olur. Bunun için de bir terbiye-i mahsusa lazımdır. İnsanın ilk muhiti ana kucağıdır, sonra aile ocağıdır; ondan sonra cemiyettir. O halde ailemizin nısfını teşkil eden kadınlarımız, bu terbiyeden mahrum kalırsa bizim maddi ve manevi muhitimiz değişmemiş olur. Biz bu hâl ile diğer milletlere rekabet edemeyiz, kendimizi kurtaramayız. Vücut-i milletin yarısı meflûc kalır". Müslüman Osmanlı kadının yaşadığı sorunların birçok sebepten kaynaklandığını belirten Rıza Tevfik, bu durumun sebebi olarak İslâmiyet'i göstermenin büyük bir haksızlık olduğunu da ifade etmiştir³⁰.

Kadın meselesinin önemli bir safhası da kadınların eğitim hakkı konusudur. Meşrutiyet dönemi başında bu konu çokça yer bulabilmiştir. Örneğin dönemin önemli dergilerinden *İ'tisam*'da yazan Mahmudiye Vakıf Mektebi muallimlerinden M. Fevzi, "Terbiye-i Nisvân, Terbiye-i Milliyenin Mi'yarıdır", başlığıyla kaleme aldığı makalesinde şu hususlara değinir: "Mademki kadın beşerin nısfıdır, i'tilâ-yı beşeriyette mutlaka onun da dahl-i küllisi olacaktır. Hatta bunun için 'bir milletin nisvânı derece-i terakkisinin mizanıdır', düstur-i hakimanesi vaz' edilmiştir. Filhakika bu söz ne kadar ne kadar doğrudur. Nisvânı dinen, ahlaken, ilmen müterakki olan bir millet, hayat-ı cemiyette mühim bir rol ifa eder... Hiçbir din yoktur ki, kadınları muhterem tutarak onlara memba-ı fazilet ve edep sıfatlarını vermiş olmasın. İslamiyet, nisaiyâtta edyân-ı saireden daha ileri gitmiştir. Her dinden evvel, kadının ehliyet-i içtimaiyesini anlamış, onu edibe ve faziletkâr olmak şartıyla erkeklerle aynı hukuka nail etmiştir"³¹. M. Fevzi aynı başlıklı diğer bir makalesinde ise, bir milletin asırlardan beri benimsemiş olduğu dinî ve millî bir kıyafetini ufak bir işaretle derhal attığına Tarihin hiçbir döneminde rastlanılmadığını, belirtir. "Teceddüd ve terakki libas ile değil, zihniyet ve seciyenin tebeddülü iledir, ahlak ve din iledir", diyerek kıyafetin değişmesi ile değil, düşünce ve karakterin değişmesi ile ilerlemenin mümkün olabileceğini savunur³².

Kadınların eğitim hakkı konusunda Samizade Süreyya ise "Terbiye-i Nisvân" başlıklı makalesinde, toplum olarak en önemli sorunlarımızdan birisinin "kadınlarımızın fakdân-ı irfanı, noksan-ı tezhibidir" diyor. Samizade Süreyya'ya göre, "Bir kavmin yarısı cehl ile nâ-şâd ise, öyle kalırsa, öbür yarısı hiçbir zaman ne olursa olsun ilim ile şâd olamaz... Terbiye-i etfâl, terbiye-i nisvânsız kâbil değildir, olamıyor. O halde terbiye-i nisvân hayat-ı içtimaiyemizde büyük, hakiki bir

²⁵ Mehmed Akif, "Müslüman Kadını", *Sırat-ı Müstakim*, 28 Ağustos 1324, Adet 3, s. 42-45.

²⁶ Mehmed Akif, "Müslüman Kadını 13. Fasıl", *Sırat-ı Müstakim*, 11 Kânun-i evvel 1324, Adet: 18, s.285-286.

²⁷ Mehmed Akif, "Müslüman Kadını, Bir Nazar-ı İcmâli", *Sırat-ı Müstakim*, 18 Kânun-i evvel 1324, Adet: 19, s.303-304.

²⁸ Musa Kazım, "Hürriyet-Müsavât IV". *Sırat-ı Müstakim*, 4 Eylül 1324, Adet: 4, s. 54; Musa Kazım, "Hürriyet-Müsavât V". *Sırat-ı Müstakim* S. 5, 11 Eylül 1324, s. 68.

²⁹ Musa Kâzım, "Hürriyet-Müsavât", *Sırat-ı Müstakim*, S:2, 21 Ağustos 1324, s.21.

³⁰ Rıza Tevfik, "Kadın Meselesi Etrafında", *İctihad*, 23 Şubat 1329, Numara: 94, s. 2097-2101.

³¹ M. Fevzi, "Terbiye-i Nisvân, Terbiye-i Milliyenin Mi'yarıdır", *İ'tisam*, 8 Mayıs 1335, Adet: 24, s. 178-180.

³² M. Fevzi, "Terbiye-i Nisvân, Terbiye-i Milliyenin Mi'yarıdır", *İ'tisam*, 29 Mayıs 1335, Adet: 27, s. 220-222.

rol icra ediyor". Makalenin devamında Samizade Süreyya, sayı ve nitelik açısından kız mekteplerinin erkek mektepleri düzeyinde olmamalarının sebebi olarak "İstibdâd Dönemi" yöneticilerinin politikasını görür. Çünkü talim-terbiye görmüş bir annenin yetiştireceği çocuk hür fikirli olacak ve bu da o yöneticilerin işine gelmeyecekti. Avrupalıların, "Bir milletin nisvânı, derece-i terakkisinin mizanıdır" felsefesiyle hareket ettiklerini belirten Samizade Süreyya, "evlad-ı vatanın ikbâl ve istikbâlî kadınların yed-i iktidarında olduğunu" belirtmiş ve annelerin ne kadar mukaddes ve kıymetli vazifelerinin olduğuna dikkat çekmiştir³³.

Darülmualimât'tan mezun kadınlarından biri olan Fatma Nezihe ise *Beyanülhak*'da "Tahsil-i Nisvân" başlığıyla yayımlanan makalesinde, kadınlarımızın İslamî terbiye sınırları içinde hareket ettikleri geçmiş dönemlerde toplum içerisinde en az erkekler kadar etkili olduklarını söylemiştir. Fatma Nezihe makalenin devamında, ancak Müslümanların daha sonra maarif, tahsil ve terbiye konularında geri kalmaları üzerine, bu eksiklikleri Batı'dan alırken teshil ve terbiye yerine onların yaşam tarzını almamız, Müslüman kadını ahlaken zedelemiş ve aile yapımızı bozduğunu iddia etmiş ve şunları söylemiştir: "Biz Garp'tan maarif tahsili yerine, onların işimize gelmeyen, dinimizle münasebeti olmaya, münasebetsizliği az bir teemmül ile anlaşılacak ahlaksızlıklarını taklitten başka bir şey almadık. Ve tarik-i temeddünü o ahlaksızlıklardan ibaret bildik. Kendimizi modalara, israflara kaptırdık, bir giydiğimizi bir daha giymemek, erkeklerimizin aldığı şeyleri beğenmemek... gibi halâtta Avrupa kadınlarını taklit ettik. Bu gibi münasebetsizliklere hayat-ı aileyi feda ettik"³⁴.

Kadın meselesi hakkında *Sebilürreşad*'da Mahmud Esat ise, Meşrutiyet'in ilanından beri "Kadın Meselesi"nin sadece tesettür meselesinden ibaret olduğunu söyleyenlere cevaben, "... Ey beş seneden beri 'tesettür-i nisvân' meselesi hakkında icâle-i kalem eden muharrir-i kirâm! Sizin İstanbul'unuzda kadınlar şöyle dursun, erkeklerinizin içinde okur-yazar kaç kişiniz vardır? Meşrutiyet'ten beri talim ve terbiye-i nisvân hususunda ne kadar terakki husule getirdiniz? Kadınlarınızı, Atina'da tahsil görmüş, ne idiği belirsiz bir takım hekim bozuntularının dest-i tahripkârisine teslim ediyorsunuz. Onları tedavi edecek bir tabibe-i Müslime yetiştirdiniz mi yahut yetiştirmeye teşebbüs ettiniz mi? Kadınlara dair böyle halledilecek binlerce mesâil durup durur iken şekle ait bir meselenin etrafında dolaşip duruyorsunuz" demiştir. Mahmud Esat, tesettürün Kur'an ve Sünnet ile sabit bir İslamî emir olduğunu ve kadınlarımıza İslamiyet'in kadınlara verdiği hakları eğer verirsek Avrupalı kadınların bile bu duruma gıpta edeceklerini de belirtmiştir³⁵.

Bu dönemde İslamcı kimliğiyle tanınan önemli bir kadın yazar da Fatma Aliye'dir. *Hanımlara Mahsus Gazete*'yi çıkartan Fatma Aliye, yazılarında İslam'ın kadın haklarına engel olmadığını, Osmanlı-İslam kadınlarının ilerlediğini ve kadın haklarına hâkim olduğunu anlatmaya çalışmıştır. 22 Teşrin-i sani 1917'de *Yeni Mecmua*'da yazdığı "Kadın Nedir?" isimli makalesinde Orta Asya Türklerinde kadınların da erkekler gibi askerî eğitim aldıkları, savaşlarda cengâverlik yaptıklarından bahseden Fatma Aliye³⁶, "Tarik-i Mesaide Kadın" başlıklı makalesinde ise İslam tarihinden örnekler vererek, kadınların hayatın her safhasında erkekler kadar aktif olduklarını şöyle ifade etmiştir: "Şu zamanda kadınlara Mekteb-i Hukuk küşadıyla dava vekâleti silkine kabulü istib'ad olunamaz... Darülfünun kürsi-i tedrisinde dahi müderriseler görülmesine taaccüp edilemez. Zira evvelki İslam kadınları da o mevkii işgal eyleyip birçok ulema-yı ricale icazetler veren pek çok âlimlerimiz bulunmuştur"³⁷.

Dönemin Fatih Dersîâmlarından İskilipli Mehmet Atıf ise "Tesettür-i Şer'î" isimli risalesinde iki çeşit tesettürün olduğunu belirtir. Birinci çeşit tesettür, buluğa eren her Müslüman kadının "cilbâb" ile başından itibaren tüm bedenini örtecek geniş bir elbise yani çarşaf ile vücudunu tamamen örtmek ve mahrem olamayan erkeklerle göstermemektir. İkinci çeşit tesettür ise bir mecburiyet olmadıkça kadınların evlerinden çıkıp yabancı erkeklerle "ihtilat" yani görüşmemektir. Mehmet Atıf bu risalesinde tesettür hakkında ayetler ve hadisler ışığında tesettürün İslam'daki önemini açıklamış,

³³ Samizade Süreyya, Taarüf-i Müslimîn, 25 Teşrin-i sani, 1326, C. II, s. 3-5.

³⁴ Fatma Nezihe, Beyanülhak, 16 Ağustos 1326, Adet: 75, s. 1455-1456.

³⁵ Mahmud Esat, "Tesettür-i Nisvân Meselesi Hakkında Son Bir Söz", Sebilürreşad, 2 Kânun-i sani 1329, Adet: 279, s. 289-290.

³⁶ Fatma Aliye, "Kadın Nedir?", Yeni Mecmua, 22 Teşrin-i sani 1917, Sayı: 20, s. 417-417.

³⁷ Fatma Aliye, "Tarik-i Mesaide Kadın", Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası, 1 Kânun-i evvel 1917, Numara: 13-44, s. 291-292.

kadının el ve yüzünün örtülüp örtülmemesi konusunda mezheplerin farklı görüşlerine de yer vermiştir³⁸.

İslamcı ve Batıcı aydınların yanı sıra Türkçü aydınlar da yazılarında "*Aile ve Kadın*" meselesine önem vermişlerdir. Bu bağlamda Ethem Nejat aile mefhumunu, hayatın ve toplumun en mükemmel aynası olarak görürken³⁹, Nafi Atuf şunları ise söylemiştir: "*Bizde kadınlık ve kızlık meselelerinden sık sık bahsedilmesine bakılırsa, bu mesele kendiliğinden bahse liyakat kazanmıştır demek. Filhakika şimdiye kadar da bu mesele etrafında yazılmış değildir. Hatta kadınlar, hukuklarını muhafaza için cemiyetler teşkil eyledikleri gibi aynı maksatla gazeteler, mecmualar dahi çıkarmışlardı... Ancak bütün bu yazılar bizde hakikatte mevcut bir cereyanı ifade etmekten çok uzaktılar... Beşeriyet, bütün haklarını pek çok mücadeleden sonra kazandı. İçtimai meseleler, hükmi ve kimyevî düsturlar gibi her memlekette aynı şekilde mevzu bahis edilemezdi... Pek çok genç arkadaşlarımız tanıdıkları kız olmadığı için ve tanımayarak evlendikleri takdirde mesud olamayacakları endişesiyle evlenmekten sarf-ı nazar ediyorlar...*" Nafi Atuf bu makalesinde aile müessesesinin sağlam zemine oturması konusunda mevcut literatürün yetersizliği ve görücü usulü yerine bireylerin birbirini tanıyabileceği yeni usullerin gerekliliği, yapılacak olan evliliklerde iki tarafında rızasının alınması gibi hususların altını çizmiştir⁴⁰.

Konyalı Ahmet Şevki de *Beyanülhak*'da Avrupa'nın her açıdan örnek alınmaması gerektiğini ve Avrupaî hayat tarzının, bizim hayat tarzımıza uygun olmadığını şöyle belirtmiştir: "*Son zamanlarda Avrupa'da adeta kadınlarla erkeklerin arasında fitri bir fark olduğu iddiasıyla her erkek kadınların ve her kadın erkeklerin gördüğü işi görebilmek ve kadınlar erkeklerden geri kalmamak iddiasında uğraşan birçok kadın olduğu gibi bu sınıf kadınları alkışlayan erkeklerde az değildir. Bu esasa binaen tarz-ı hayat ve mesaimiz Avrupa tarzı maişetine benzemelidir iddiasında ısrar edenler her şeyi körü körüne Avrupa'da görür ise iyi, göremez ise fenalıkla ithamdan geri kalmıyorlar. Avrupa tarz-ı hayatı bizim tarz-ı hayatımıza taban tabana zıttır...*"⁴¹.

27 Nisan 1338 tarihli *Sebilürreşâd* dergisinde yayımlanan "*Türk Kadını Frenkleşiyor*" başlıklı imzasız makalede ise kadın meselesi konusunda şu hususlara değinilmiştir: "*Libas ile ruh doğrudan doğruya birer eser ve müessirdirler. Misal olarak söyleyeyim ki, ihtiyar bir kadın genç kisvesine girse bariz hareket ve tavırlarıyla genç olmak istediği görülür... İşte bu hadise kisve ve libasın ruhla olan münasebetine aittir. Binaenaleyh bu tesir ve münasebetin ahlak üzerinde mühim tecelliyatı vardır. Kadın aynaya baktığı vakit, orada gördüğü tablonun bedîi ifadesindeki kuvvete, en müsahhar sözlerden daha mutî bir teslimiyet gösterir... Şu halde sokağa çıkmak üzere aynadan ayrılan kadının baş tualinden iskarpinlerine kadar bütün eczasının teşkil ettiği heyet-i umumiyeden husule gelen bedîi ifade eğer: 'Ben Frenk kadınıyım', diyorsa sahibesi hissetmeden, farkına varmadan kuvvetli kamçılarla Frenk olmaya koşar... Ben bu kisve ile Türk kadının elinde şampanya kadehi görüyor ve bu kisvelerin tesir-i ruhîsi altında husule gelen tavırlarda kadriil oyununa müheyya bir ifade seziyorum. Onun elinde kitap, kucağında çocuk, karşısında zevci yoktur...*"⁴².

Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvân Cemiyeti'nin yayın organı *Kadınlar Dünyası* yazarlarından Nimet Cemil Osmanlı'daki kadınların durumu hakkında şu hususları söyler: "*Bizde kız mektepleri erkek mekteplerinin onda biri nispetindedir. Bizde kadınların yüzde doksanı hiç tahsil görmemiştir, belki okuma yazma bilmez... Bizde kadın, köyde hayvanlar ile beraber çift sürer, şehirlerde erkeklere yalnız alet-i zevk ve hizmetçi olur... Bizde kadını kocası istediği zaman bilâ-sebep tatlik eder. Kapı dışarı atar... Bizde kadın şarkı söyleyemez, dans etmez, saz çalsa bile gizli çalar... Bizde kadın umumi mahallerde gülebilmek şöyle dursun hızlı lakırdı bile edemez, herkesin nazarı talibi altında ezilir... Bizde kadın sokaklarda mesirelerde siyah peçe altında hüviyeti meçhul koyun sürüsü gibi gezer... Bizde kadın zevciyle bir lokantaya oturup yemek yiyemez... Bizde kadın ecnebi kadınların gezdikleri bahçelerde gezemez... Bizde kadın erkekler ile beraber ziyafetlere iştirak edemez... Bizde kadın açık pencerenin önüne bile oturamaz...*"⁴³.

³⁸ İskilipli Mehmet Atıf, *Tesettür-i Şer'î*, Matbaa-i Âmiri, İstanbul 1329, s. 1-16.

³⁹ Ethem Nejat, "Manastır'dan: Manastır'da Hayat-ı Aile", *Türk Yurdu*, C. I, S. 8, 23 Şubat 1327. s. 244.

⁴⁰ Nafi Atuf, "Aile Münasebetlerimiz", *Türk Yurdu*, C. 14, S. 8 (158), 15 Haziran 1334, s. 252-254.

⁴¹ Konyalı Ahmed Şevki, "Müslümanlarda Aile Hayat", *Beyanülhak*, C. 2, S. 71, 19 Temmuz 1326, s. 1392-1393.

⁴² Sebilürreşâd, "Türk Kadını Frenkleşiyor", 27 Nisan 1338, Adet: 499, s. 54-55.

⁴³ Nimet Cemil, *Kadınlar Dünyası*, 9 Mayıs 1330, Numara: 142, s. 4-5.

Malumat gazetesinde Mustafa Fazıl ise kadınların eğitim hakkı bu konusunda, "Kızlara, evvel-be-evvel akaid-i diniyelerini öğretmeli... akaid-i diniyeleri yoluna girince hesap, yazı, lisanın kavaid-i sarfiye ve nahaviyesini öğrendikten sonra biraz da Tarih ile Coğrafya göstermeli, elsine-i ecnebiyeden hiçbirini tedris etmemeli" demiş ve mekteplerden mezun olacak kızların ev işlerini, elbise dikmeyi ve çocuk bakmayı bilmelerinin gerekli ve yeterli olduğunu belirtmiştir⁴⁴.

Dönemin önemli kadın yazarlarından Müfide Ferid, Darülfünun'a giden kızların zaten iş hayatında erkeklerin arasında olacağından dolayı, kızların Darülfünun'da erkeklerle birlikte eğitim almaları gerektiğini savunmuştur. Müfide Ferid, *Büyük Mecmua*'daki makalesinde şu hususlara değinmiştir: "Kızlarımıza ve oğullarımıza iyi bir terbiye, metin bir ahlak, kuvvetli bir irade ve büyük bir izzet-i nefis vermeye çalışalım... Farz edelim ki bu arada birçok münasebetsizlikler olsun. Olabilir. Lakin bu öyle elim bir safha ki, bundan geçmeden kemale vusulün inkânı yoktur. Bu bir istihale ve tekâmül devresidir. Bu arada eski adetlerle, yeni ihtiyaçların tesadüm ettiği bu fırtınalı devirde, birçok kazazedeler olabilir. Fakat bu zararlar, istikbalde kazanacağımız faydaların yanında pek ehemmiyetsiz kalır. Bu geçici, zaruri ve oldukça karanlık devirden sonra açılacak hayatta ise artık kadınlar ve erkekler vazife-i içtimaiye ve ahlakiyelerini idrak etmiş olacaklardır. İşte insanları düşmekten menedecek çare budur. Yoksa ne harem, ne selamlık, ne çarşaf, ne peçe, ne de ayrı mektepler"⁴⁵.

20 Haziran 1327 tarihli Beyanu'l-hak'ta Selanik Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye tarafından neşredilen makalede, "Kadınların terbiye-i evlat hususunda ehemmiyet-i azimeleri vardır. Biz de arzu ederiz ki kadınlarımız okusunlar, cahile kalmasınlar. Fakat bunların okuması, piyano çalmak, roman yazmak, adab ve adât-ı milliyemize hor bakacak derecede şıklaşmalarını hiçbir surette istemiyoruz. Ancak meşru ve makul bir surette okumalarını herhalde arzu ediyoruz", diyerek kadınların eğitimi konusunda kendilerine göre bir çerçeve belirlemektedir⁴⁶.

Meşrutiyet devrinin önde gelen yazarlarından biri olan Kılıçzade Hakkı kılık kıyafet konusunda, kıyafetimizin milli olmadığını ve şapka giymenin İslamiyet açısından hiçbir sakıncası olmadığını açıklarken şöyle diyordu: "Türkiye'de ittihad-ı efkârın mevcut olmadığına en birinci delil esaslı ve milli bir kıyafetimizin mevcut olmaması, yani herkesin istediğini giymesidir. İttihad-ı efkâr, âsârını mutlaka her şeyde gösterir. Onun için bu cihet ihmal edilmeyecek bir keyfiyettir. Müslümanlığın kıyafet-i mahsûsası olmadığına nazaran şapka giyilmesinde hiçbir zarar yoktur. Ecdadımızı giydikleri kavuklar hiç olmazsa memleketimizde imal olunuyordu. Hâlbuki feslerimiz Avrupa'dan geliyor"⁴⁷. Kılıçzade Hakkı, *İctihad*'da yazdığı bir makalesinde gelecekteki Türkiye'yi şöyle hayal ediyordu: "... Askerlerin başlarına giydikleri kalpaklar dahi tebeddül olunup ecdadımızın kullandıkları miğferlere müşabih ve fakat zaman-ı hazır nezaketine muvafık bir siperli miğger-i serpuş-i askerî ittihaz edilecektir. Bu suretle efrad-ı askeriye harp zamanında yağmurdan ve ziyadan dolayı ateşi kesmeyecektir"⁴⁸.

Batıcılardan Celal Nuri ise tesettürün Müslümanlara özgü bir şey olmadığını, diğer dinlerde de tesettürün olduğunu, zulüm ve baskının olduğu her yerde kapanma ve gizlenmenin gerekli olduğunu vurgulamıştır. Celal Nuri, ayrıca bu şekildeki giyim-kuşam ile şerefli ve ahlaklı olma noktasında birbirini destekler bir alaka olmadığını da vurgulamıştır⁴⁹.

Abdullah Cevdet ise *Sırat-ı Müstakim*'de yayımlanan ve tesettürü savunan yazılara cevaben "Müslümanlık ne çarşaf içindedir, ne de serpuş altındadır. Müslümanlık işlerde ve fiillerdedir. Hatta kalpte olan Müslümanlık bile ispata muhtaçtır. Asıl Müslümanlık bizlere çoktan veda etmiştir..." demektedir. Yine Abdullah Cevdet, *Sırat-ı Müstakim*'in tesettür konusundaki tutumunu ve Batı medeniyetini "Avrupa medeniyet-i hayvaniyesi" olarak tavsif etmesini sert bir dille eleştirmiş ve "tesettürün -farz-ı mahal- ref'i adeta İslamiyet'in bize veda demek olur" şeklinde yorumlanmasından duyduğu rahatsızlığını dile getirmiştir⁵⁰.

⁴⁴ Mustafa Fazıl, "Kızların Talim ve Terbiyesi I", *Malumat*, 26 Mayıs 1310, Numara 16, s. 125-126.

⁴⁵ Müfide Ferid, "Darülfünun'da Kadın", *Büyük Mecmua*, 23 Nisan 1335, Numara: 6, s. 90.

⁴⁶ Selanik Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye, "Tesettür-i Şer'i", *Beyanu'l-Hak*, 20 Haziran 1327, Adet: 117, s. 2135-2136.

⁴⁷ Kılıçzade Hakkı, *Akvemü's Siyer Münasebetiyle Yusuf Suad Efendi'ye Tahsisen Softalara Ta'mimen Son Cevap*, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, Birinci Tab', İstanbul, 1331, s. 196-197.

⁴⁸ Kılıçzade Hakkı, "Pek Uyanık Bir Uyku", *İctihad*, 21 Şubat 1328, Numara: 55, 21 Şubat 1328, s. 1226- 1228.

⁴⁹ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, Matbaa-i İctihad, İstanbul, 1331, s. 195-196.

⁵⁰ Abdullah Cevdet, "Tesettür Meselesi", *İctihad*, 15 Ağustos 1327, Numara: 29, s.809-811.

Abdullah Cevdet *İctihad*'da yayınlanan "Şapka-Fes" adlı makalesinde "Hükkâmımızın serpuşlarından evvel serlerinin değişmesi lazımdır... Büyük millet olmak istiyorsak, büyük milletlerin evsafına mâlik olmamız iktiza eder" dedikten sonra, şapkanın Panama vadilerinde yetişen nazik ve hafif bir bitkiden yapılmış başlık olduğunu, fesin ne atalarımızın ve ne de Peygamberimizin başlığı olduğunu ifade ederek, gözü şiddetli ışıktan da koruyabilecek olan şapkanın giyilmesinde herhangi bir sakınca bulunmadığını yazıyordu⁵¹. Şapka konusunda birçok yazının yayımlandığı *İctihad* dergisinde "Şapkanın Tarihi" başlıklı bir yazı da yayımlanmıştır. Buna göre, "Şapka, Hıristiyan serpuşu değil, min-el kadim bir Müslüman serpuşudur. Şapkayı, her milletten evvel Şimal-i Afrika Müslümanları o havalinin şiddetli güneşine karşı bir siper şeklinde imal ve sevk-i ihtiyaç ile istimal etmişlerdir... Hatta vaktiyle Trablusgarp Fırka Kumandanlığı mahalli serpuş numunesi olarak Abdulhamid-i Sâni'ye bu büyük hasır şapkalardan bir tanesini bilhassa takdim etmişti... Şurası da var ki İslamiyet hususunda bizden daha mutaassıp olan Afgan milleti, merhum Emir Habibullah Han zamanında ordusuna şapka giydirmek suretiyle bize takdim etmiş ve bu hal orada hiçbir itirazı mucip olmamıştı. İşte bütün bu izahat gösteriyor ki Hıristiyanlar şapkayı Müslümanlardan almışlar ve biz Müslümanlar da şimdi tekrar Hıristiyanlardan aldığımız için bir takım cahiller bunu bir küfür alameti göstermek istemişlerdi. Bunlar din ve imanın başlıkta değil, başta olacağını anlamamışlardı"⁵².

Şapka giyilmesi konusunda dönemin İslamcı isimlerinden İskilipli Mehmet Atıf, şapkanın İslam'a aykırı bir kıyafet olduğunu belirttiği "Frenk Mukallitliği ve Şapka" adıyla yazdığı risalede şu hususlara değinmiştir. "... Bir Müslüman'ın şîâr ve alamet-i küfür addolunan bir şeyi bi'lâ-zarure giyinmek veya takınmak suretiyle gayr-i Müslimlere taklidi ve kendisini onlara benzetmesi şer'an menhi memnu'dur... Şapka, örfe şîâr-ı küfür, yani gayr-i Müslimlerin, Müslümanlardan temayüzüne alamet olan baş kisvesidir"⁵³.

Meşrutiyet Dönemi aydınları arasında tartışılan bir konuda "taaddüd-i zevcât" yani çok eşle evlilik meselesidir. Dönemin Şeyhülislâmlarından Mustafa Sabri Efendi, *Beyanül Hak*'ta yayımlanan "Din-i İslâm'da Hedef-i Münakaşa Olan Mesâilden Taaddüd-i Zevcât" başlıklı makalesinde taaddüd-i zevcâtı savunmuş ve "Taaddüd-i zevcât, kitap, sünnet ve icma-ı ümmet ile meşrudur", demiştir. Mustafa Sabri Efendi, İslâm'a göre çok eşle evliliğin mümkün olduğunu, ancak kocanın eşleri arasında her açıdan adaletle muamelede bulunması gerektiği hususuna dikkat çekmiştir. "Din-i İslâm'da taaddüd-i zevcât, fiilen vacip değil, caizdir", diyen Mustafa Sabri Efendi, ancak taaddüd-i zevcâtı kabul etmemek ya da buna itiraz etmek Allah'a ve Peygambere karşı gelmek olduğunu belirtmiştir⁵⁴. Aynı konuda Aksekili Ahmed Hamdi ise *Sebilürreşad*'da, "İslamiyet ve Taaddüd-i Zevcât" başlığıyla altı adet makale yayımlamıştır. Aksekili Ahmed Hamdi, taaddüd-i zevcât meselesine karşı çıkanları "ecânibden başka, içimizde İslâmiyet'i ağızdan belleyenler, avamdan öğrenenler, Müslümanlığı İslâmların haliyle mukayese edenler", olarak nitelemiş ve bu meselenin "erkân-ı İslâmiye'den" olmadığını, zaruri hallerde başvurulacak bir ruhsat olduğunu söylemiştir⁵⁵. Aksekili Ahmed Hamdi ikinci makalesinde taaddüd-i zevcâtın bir sebebi olarak erkek ile kadın arasındaki fiziksel farklılık olduğunu; erkeğin kadından daha çok ailenin maişeti için, kadının da çocuk büyütme ve terbiyesinde daha başarılı olduğunu belirtmiştir⁵⁶. Aksekili Ahmed Hefamdi, erkek fitraten kadının hâmisî ve koruyucusu olduğundan, kadın ile erkeği bu konuda eşit kabul etmek bir nevi cinayet olduğunu⁵⁷, taaddüd-i zevcât ile ancak toplumda zinanın önlendiğini⁵⁸ ve bu durumun toplumun menfaatine olduğunu iddia etmiştir⁵⁹. Aksekili Ahmed Hamdi son makalesinde ise Mısırlı İslâm âlimi Şeyh Muhammed Abduh'un bu konudaki söylediklerini anlatmış ve "taaddüd-i zevcât, İslâmiyet'in vaz'eylediği bir şey değildir; pek eski zamanlardan beri en fena bir tarzda câri olan bir

⁵¹ Abdullah Cevdet. "Şapka-Fes", *İctihad*, No: 169,1 Eylül 1924, s. 3413-3414.

⁵² "Şapkanın Tarihi", *İctihad*, 15 Kanun-i evvel 1925, Nu: 194, s. 3716.

⁵³ İskilipli Mehmet Atıf, *Frenk Mukallitliği ve Şapka*, Matbaa-i Kader, İstanbul 1340, s. 1-33.

⁵⁴ Mustafa Sabri Efendi, "Din-i İslâm'da Hedef-i Münakaşa Olan Mesâilden Taaddüd-i Zevcât", *Beyanül Hak*, 1 Kânun-i evvel 1324, Adet: 11, s. 226-231.

⁵⁵ Aksekili Ahmed Hamdi, "İslamiyet ve Taaddüd-i Zevcât I", *Sebilürreşâd*, 5 Kânun-i evvel 1329, Adet: 275, s. 226-228.

⁵⁶ Aksekili Ahmed Hamdi, "İslamiyet ve Taaddüd-i Zevcât II", *Sebilürreşâd*, 12 Kânun-i evvel 1329, Adet: 276, s. 243-244.

⁵⁷ Aksekili Ahmed Hamdi, "İslamiyet ve Taaddüd-i Zevcât III", *Sebilürreşâd*, 19 Kânun-i evvel 1329, Adet: 277, s. 258-260.

⁵⁸ Aksekili Ahmed Hamdi, "İslamiyet ve Taaddüd-i Zevcât IV", *Sebilürreşâd*, 9 Kânun-i sani 1329, Adet: 280, s. 309-312.

⁵⁹ Aksekili Ahmed Hamdi, "İslamiyet ve Taaddüd-i Zevcât V", *Sebilürreşâd*, 2 Şubat 1329, Adet: 284, s. 379-381.

adettir. İslâmiyet'in bunda bir tesiri var ise o da bu meseleyi tenkîh ve tehzîb ederek meşru bir hale getirerek ifrağ etmesidir", yorumunu yapmıştır⁶⁰.

Dârülfünun müderrislerinden Mansurizade Mehmed Said ise İslâm Dini'nde taaddüd-i zevcât konusunun, yerine getirilmesi gereken bir hüküm olarak bilinmesinden dolayı Avrupalılar tarafından en çok eleştirildiği ve itiraz edildiğini belirtir. Mansurizade Mehmed Said, İslâm Dini'nde taaddüd-i zevcâtın hükümdarın emriyle yasaklanabilecek kadar sıradan bir uygulama olduğu hükmü, İslâm âlimleri tarafından kabul ve izhar edilirse, bu eleştiri ve itirazların son bulacağını da iddia eder⁶¹. Mansurizade Mehmed Said'in bu iddiasına karşı *Sebilürreşâd* dergisinde bir makale yayımlanması üzerine, kendisi buna cevap olarak şunları söylemiştir: "*Evet, İslâmiyet'te taaddüd-i zevcâtın cevazında şüphe yoktur. Fakat ululemrin bunu menetmekte salahiyeti olduğuna şüphe olunamaz. Bu da ahkâm-ı sariha-i İslâmiye'dendir*"⁶².

Mansurizade Mehmed Said'in bu açıklamaları üzerine yine Dârülfünun müderrislerinden Ahmed Naim, "*Müdafaât-ı Diniye: Taaddüd-i Zevcât İslâmiyet'te Men Olunabilirmiş*", başlığıyla 15 Mayıs tarihli *Sebilürreşâd*'da yayımladığı makalesinde, bu durumun Kur'an-ı Kerim ve Sünnet'e yeri olmadığını, Frenklerin itirazı korkusundan ve kendini Frenklere beğendirme çabasından kaynaklandığını belirtmiştir⁶³.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nin üç yüz yıllık modernleşme çabasının sonucunda ortaya çıkmış bir siyasi yapıdır. Diğer bir ifadeyle Türkiye Cumhuriyeti, İmparatorluktan millî devlete geçiş sürecinin bir sonucudur. Bu süreçte Meşrutiyet dönemi aydınlarının etkisi inkâr edilemez.

Meşrutiyet dönemi aydınları birçok mesele hakkında olduğu gibi, kadın hakları, aile, tesettür, eğitim, medrese-mektep, hurûfat ve dil meselelerinde görüş beyan etmişlerdir. Bu görüşler gazete, dergi, kitap ve risaleler üzerinden kamuoyu ile paylaşılmıştır. Meşrutiyet döneminin Batıcıları için tek hedef daha çok Batılılaşma idi. Batıcılar için Batılılaşma, bir tercih meselesi değil, bir bekâ meselesiydi. Yapılması gereken Avrupa uygarlığının tamamen kabulü ve Türkiye'nin uygar Avrupa'nın bir parçası haline gelmesiydi. Dönemin İslâmcı aydınları ise Batı'nın sadece fen, ilim ve sanayisinin alınmasını savunuyorlardı. Onlara göre dinsiz bir toplum olsak da Avrupa bizi sevmeyecek. İslâmcı aydınlara göre ilerlememiz gerekir ancak ve ancak Müslümanlığımızı kaybetmemek şartıyla.

Kadın hakları, aile ve kıyafet meselelerinde dönemin aydınlarının görüşlerini şöyle özetleyebiliriz. Batıcı aydınlarından Kılıçzade Hakkı kadınların da erkekler gibi eğitim hakkı, dışarı çıkıp gezme-eğlenme hakkının olması gerektiğini savunmuştur. Celal Nuri ise medeni bir toplumun inşası için ancak kadınların erkeklerle aynı haklara sahip olmalarıyla mümkün olabileceği görüşündedir. Dönemin Kadın yazarlarından Sabiha Zekeriya, hayatın her safhasında erkeğin yanında yer alan kadınların, boşanma, miras ve seçimlere katılma hakkının olması gerektiğini belirtmiştir.

İslâmcı aydınlar ise aile ve kadın konusunda, daha çok geleneksel aile yapısının korunması fikrini savunmuşlardır. Dönemin İslâmcı dergi ve gazeteleri evlilikler içerisinde problemlerin baş göstermesi gibi hususlara dikkat çekerek, aile yapısının İslâmî kaideler çerçevesinde korunmasını istemişlerdir. İslâmcı aydınlardan Hasan Hikmet, toplumda ve aile hayatında İslâmî düsturların yerine yabancı teamüllerin ikame edildiğini ve bunun mahzurlarına değinirken, M. Şükrü ise İslâmiyet ile medeniyetin ayrılmaz bir bütün olduğu için İslâmiyet'in ilerlememize engel olmadığını belirtmiştir. Mehmed Akif de Batı'yı her yönden taklit etmenin, onlar gibi giyinmenin, onlar gibi düşünmenin ve onlar gibi bir hayat şekli benimsemenin sakıncalarına dikkat çekmiştir.

⁶⁰ Aksekili Ahmed Hamdi, "İslâmiyet ve Taaddüd-i Zevcât VI", *Sebilürreşâd*, 13 Şubat 1329, Adet: 285, s. 394-394.

⁶¹ Mansurizade Mehmed Said, "Taaddüd-i Zevcât İslâm'da Men Olunabilir", *İslâm Mecmuası*, 8 Mayıs 1330, Sayı: 8, s. 233-238.

⁶² Mansurizade Mehmed Said, "Taaddüd-i Zevcât Münasebetiyle: Cevaba Cevap", *İslâm Mecmuası*, 22 Mayıs 1330, Sayı: 9, s. 280, 281.

⁶³ Ahmed Naim, "Müdafaât-ı Diniye: Taaddüd-i Zevcât İslâmiyet'te Men Olunabilirmiş", *Sebilürreşâd*, 15 Mayıs 1329, Adet: 298, s. 216-219.

Alile, kadın ve tesettür konusunda İslamcı ve Batıcı aydınlar arasında basın organları üzerinden birçok tartışma yaşanmıştır. Bu noktada Sırat-ı Müstakim ve İctihad dergileri arasındaki kalem kavgaları dikkat çeker. Dönemin önde gelen İslamcı aydınlardan Mehmed Âkif, aile kurumundaki bozulmayı, devletin son döneminde kaybedilen savaflara ve yaşanan göçlere bağlamıştır. Muhammed Ferid Vecdi ise kadınların erkeklerle aynı ortamda çalışmalarını, kadınlara haksızlık olarak değerlendirmiş, Batı medeniyetinin kadınlara hakiki bir hürriyet vermediğini, esas hürriyetin tesettür ile kadınlara verildiğini iddia etmiştir. Şapka giyilmesi ve Batılılaşma konularında dönemin İslamcı isimlerinden İskilipli Mehmet Atif ise Batıları taklit etmenin ve şapka giymenin İslam'a göre meşru olmadığını belirtmiştir. Musa Kazım ise insanlığın medeniyet hususunda en yüksek konuma gelmesinin ilk kaynağını "aile" kabul etmiş ve bunun için de İslamî usullere uygun bir evlilik ve aile yapısının gerekli olduğunu şart koşmuştur.

Samizade Süreyya ise kadınların eğitim hakkının olmadığı toplumumuzda, erkeklere verilen eğitimin de bir anlam ifade etmeyeceğini söyler. Fatma Nezihe Hanım da kadınlara eğitim hakkının verilmeden, tesettür meselesinin tartışılmasının yanlış olduğunu ifade etmiştir. Dönemin diğer bir kadın yazarı Fatma Aliye, İslam'ın kadın haklarına engel olmadığını, Müslüman kadınların kadın haklarına sahip olduğundan bahsetmiştir. Yine İslamcı aydınlardan Mahmut Esat ise, İslamiyet'in kadınlara verdiği hakların onlara verilemesi halinde, Avrupalı kadınların kadınlarımıza gıpta edeceklerini iddia etmiştir.

Türkçü aydınlar da yazılarında aile ve kadın meselesinin üzerinde durmuşlardır. Bu bağlamda Ethem Nejat, aileyi hayatın ve toplumun en mükemmel aynası olarak görürken, Nafi Atuf ise aile müessesesinin sağlam zemine oturması için görücü usulü yerine evlenecek geçlerin birbirini tanımaları gerektiğine ve evliliklerde iki tarafın da rızasının şart olduğuna dikkat çekmiştir. Konyalı Ahmet Şevki de Beyanülhak'da Avrupa'nın her açıdan örnek alınmaması gerektiğini ve Avrupaî hayat tarzının, bizim hayat tarzımıza uygun olmadığını belirtmiştir. Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvân Cemiyeti'nin yayın organı Kadınlar Dünyası yazarlarından Nimet Cemil, Osmanlı'daki kadınların hem eğitim hem de içtimai hayatta birçok haktan mahrum olduklarını söylemiştir. Dönemin önemli kadın yazarlarından Müfide Ferid, Darülfünun'a giden kızların zaten iş hayatında erkeklerin arasında olacağından dolayı, kızların Darülfünun'da da erkeklerle birlikte eğitim almaları gerektiğini savunmuştur.

Abdullah Cevdet ise İslamcı aydınlara karşı çıkmış ve Müslümanlığın kıyafette olamadığını, işlerde ve fiillerde olduğunu, serpuşlardan evvel serlerin değişmesi gerektiğini ve eğer büyük millet olmak istiyorsak, onlar gibi giyinmemiz gerektiğini söylemiştir. Aynı fikirde olan Kılıçzade Hakkı, kıyafetimizin milli olmadığını ve şapka giymenin de İslamiyet açısından hiçbir sakıncası olmadığını açıklamıştır.

KAYNAKÇA

- Abdullah Cevdet, "Tesettür Meselesi", İctihad, 15 Ağustos 1327, Numara: 29, ss. 809-811.
- Abdullah Cevdet, "Yaşamak Korkusu", İctihad, 15 Teşrin-i Sâni 1327, S. 35, s. 913.
- Abdullah Cevdet. "Şapka-Fes", İctihad, No: 169,1 Eylül 1924, ss. 3413-3414.
- Ahmed Naim, "Müdafaât-ı Diniye: Taaddüd-i Zevcât İslâmiyet'te Men Olunabilirmiş", Sebilürreşâd, 15 Mayıs 1329, Adet: 298, ss. 216-219.
- Aksekili Ahmed Hamdi, "İslamiyet ve Taaddüd-i Zevcât I", Sebilürreşâd, 5 Kânun-i evvel 1329, Adet: 275, ss. 226-228.
- Aksekili Ahmed Hamdi, "İslamiyet ve Taaddüd-i Zevcât II", Sebilürreşâd, 12 Kânun-i evvel 1329, Adet: 276, ss. 243-244.
- Aksekili Ahmed Hamdi, "İslamiyet ve Taaddüd-i Zevcât III", Sebilürreşâd, 19 Kânun-i evvel 1329, Adet: 277, ss. 258-260.
- Aksekili Ahmed Hamdi, "İslamiyet ve Taaddüd-i Zevcât IV", Sebilürreşâd, 9 Kânun-i sani 1329, Adet: 280, ss. 309-312.
- Aksekili Ahmed Hamdi, "İslamiyet ve Taaddüd-i Zevcât V", Sebilürreşâd, 2 Şubat 1329, Adet: 284, ss. 379-381.

YALÇINKAYA, A. (2022), Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Akan Nehir: "Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Aydınlarının Aile, Kadın ve Kıyafet Konuları Hakkındaki Bakışları", AUSBD, 5 (9), 65-78

Akseki Ahmed Hamdi, "İslamiyet ve Taaddüd-i Zevcât VI", Sebilürreşâd, 13 Şubat 1329, Adet: 285, ss. 394-394.

Aslan, Taner, "İkinci Meşrutiyet Düşüncesinin Cumhuriyet'e Tesirleri", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 21, Ağustos 2008, ss. 345-377.

Celal Nuri, Kadınlarımız, Matbaa-i İctihad, İstanbul, 1331.

Celal Nuri, Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniye, Çağaloğlu Matbaa-i İctihad, İstanbul 1330.

Ersoy, Mehmed Âkif Tevhid Yâhud Feryâd, Safahat, (Yay. Haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.

Ethem Nejat, "Manastır'dan: Manastır'da Hayat-ı Aile", Türk Yurdu, C. I, S. 8, 23 Şubat 1327, s. 244.

Fatma Aliye, "Kadın Nedir?", Yeni Mecmua, 22 Teşrin-i sani 1917, Sayı: 20, ss. 417-417.

Fatma Aliye, "Tarik-i Mesaide Kadın", Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası, 1 Kânun-i evvel 1917, Numara: 13-44, ss. 291-292.

Fatma Nezihe, Beyanülhakk, 16 Ağustos 1326, Adet: 75, ss. 1455-1456.

Hasan Hikmet, "İctimâyiatta Garpcılık ve Bozgunculuk: Hürriyet-i Nisvân", Sırat-ı Müstakim, 16 Mayıs 1339, S. 528-529, s.369.

İctihad, "Şapkanın Tarihi", 15 Kanun-i evvel 1925, Nu: 194, s. 3716.

İskilipli Mehmet Atıf, Frenk Mukallitliği ve Şapka, Matbaa-i Kader, İstanbul 1340.

İskilipli Mehmet Atıf, Tesettür-i Şer'î, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1329.

Kılıçzade Hakkı, "Pek Uyanık Bir Uyku", İctihad, 21 Şubat 1328, Numara: 55, ss. 1226-1228; İctihad, 7 Mart 1328, Numara: 57, ss. 1261-1264.

Kılıçzade Hakkı, "Pek Uyanık Bir Uyku", İctihad, 21 Şubat 1328, Numara: 55, 21 Şubat 1328, ss. 1226-1228.

Kılıçzade Hakkı, Akvemü's Siyer Münasebetiyle Yusuf Suad Efendi'ye Tahsisen Softalara Ta'mimen Son Cevap, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, Birinci Tab', İstanbul, 1331.

Kılıçzade Hakkı, İtikadât-ı Batılâya İlân-ı Harp, İkinci Tab', Şems Matbaası, Dersaadet 1336.

Konyalı Ahmed Şevki, "Müslümanlarda Aile Hayat", Beyanülhak, C. 2, S. 71, 19 Temmuz 1326, ss. 1392-1393.

Kuran, Ercüment Atatürkçülük Üzerine Denemeler, Ankara, 1981.

Kurdaş, M. Çağlar, "Osmanlı Modernleşme Sürecinde Aydınlar ve Bürokrasinin Rolü", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 29, S. 1, Ocak – 2019, ss. 399-411.

M. Fevzi, "Terbiye-i Nisvân, Terbiye-i Milliye'nin Mi'yarıdır", İ'tisam, 8 Mayıs 1335, Adet: 24, ss. 178-180.

M. Fevzi, "Terbiye-i Nisvân, Terbiye-i Milliye'nin Mi'yarıdır", İ'tisam, 29 Mayıs 1335, Adet: 27, ss. 220-222.

M. Şükrü, "İslamiyet ve Medeniyet", Beyanülhak, 18 Kânun- sâni 1326, Adet: 95, ss. 1779-1780.

Mahmud Esat, "Tesettür-i Nisvân Meselesi Hakkında Son Bir Söz", Sebilürreşâd, 2 Kânun-i sâni 1329, Adet: 279, ss. 289-290.

Mansurizade Mehmed Said, "Taaddüd-i Zevcât Münasebetiyle: Cevaba Cevap", İslâm Mecmuası, 22 Mayıs 1330, Sayı: 9, ss. 280, 281.

Mansurizade Mehmed Said, "Taaddüd-i Zevcât İslâm'da Men Olunabilir", İslâm Mecmuası, 8 Mayıs 1330, Sayı: 8, ss. 233-238.

Mehmed Akif, "Müslüman Kadını", Sırat-ı Müstakim, 28 Ağustos 1324, Adet 3, ss. 42-45.

Mehmed Akif, "Müslüman Kadını 1. Fasıl", Sırat-ı Müstakim, 4 Eylül 1324, Adet: 4, s. 57.

Mehmed Akif, "Müslüman Kadını 10. Fasıl", Sırat-ı Müstakim, 6 Teşrin-i sani 1324, Adet: 13, ss. 203-205.

YALÇINKAYA, A. (2022), Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Akan Nehir: "Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Aydınlarının Aile, Kadın ve Kıyafet Konuları Hakkındaki Bakışları", AUSBD, 5 (9), 65-78

Mehmed Akif, "Müslüman Kadını 5. Fasıl", Sırat-ı Müstakim, 2 Teşrin-i evvel 1324, Adet: 8, ss. 122-127.

Mehmed Akif, "Müslüman Kadını 9. Fasıl", Sırat-ı Müstakim, 23 Teşrin-i evvel 1324, Adet: 11, ss.173-176.

Mehmed Akif, "Müslüman Kadını, Bir Nazar-ı İcmâli", Sırat-ı Müstakim, 18 Kânun-i evvel 1324, Adet: 19, ss. 303-304.

Mehmed Akif, "Müslüman Kadını, Bir Nazar-ı İcmâli", Sırat-ı Müstakim, 18 Kânun-i evvel 1324, Adet: 19, ss.303-304.

Mehmed Akif, "Müslüman Kadını 10. Fasılın Mâba'di", Sırat-ı Müstakim, 13 Teşrin-i sani 1324, Adet: 14, ss. 218-220.

Mehmed Akif, "Müslüman Kadını 13. Fasıl", Sırat-ı Müstakim, 11 Kânun-i evvel 1324, Adet: 18, ss. 285-286.

Musa Kazım, "Hürriyet-Müsavât IV". Sırat-ı Müstakim, 4 Eylül 1324, Adet: 4, s. 54.

Musa Kazım, "Hürriyet-Müsavât V". Sırat-ı Müstakim S. 5, 11 Eylül 1324, s. 68.

Musa Kâzım, "Hürriyet-Müsavât", Sırat-ı Müstakim, S:2, 21 Ağustos 1324, s.21.

Mustafa Fazıl, "Kızların Talim ve Terbiyesi I", Malumat, 26 Mayıs 1310, Numara 16, ss. 125-126.

Mustafa Sabri Efendi, "Din-i İslâm'da Hedef-i Münakaşa Olan Mesâilden Taaddüd-i Zevcât", Beyanül Hak, 1 Kânun-i evvel 1324, Adet: 11, s. 226-231.

Müfide Ferid, "Darülfünun'da Kadın", Büyük Mecmua, 23 Nisan 1335, Numara: 6, s. 90.

Nafi Atuf, "Aile Münasebetlerimiz", Türk Yurdu, C. 14, S. 8 (158), 15 Haziran 1334, ss. 252-254.

Nimet Cemil, Kadınlar Dünyası, 9 Mayıs 1330, Numara: 142, ss. 4-5.

Rıza Tevfik, "Kadın Meselesi Etrafında", İctihad, 23 Şubat 1329, Numara: 94, ss. 2097-2101.

Sabiha Zekeriya, "Kadınlar ve İntihabat", Büyük Mecmua, 30 Teşrin-i evvel 1919, Numara: 14, s. 218.

Sabiha Zekeriya, "Kadınlara Çalışma Hakkı", Büyük Mecmua, 18 Eylül 1919, Numara: 11, s. 170.

Sabiha Zekeriya, "Kız Darülfünunu Meselesi", Büyük Mecmua, 17 Nisan 1919, Numara: 5, s. 67.

Sabiha Zekeriya, "Türk Kadınlığının Terakkisi", Büyük Mecmua, 6 Mart 1919, Numara: 1, s. 12.

Samizade Süreyya "Bizde Aile Hayatı", İctihad, 29 Mayıs 1330, S. 108, , s. 149.

Samizade Süreyya, Taarüf-i Müslimîn, 25 Teşrin-i sani, 1326, C. II, ss. 3-5.

Sancar, Serpil, Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Sebilürreşâd, "Türk Kadını Frenkleşiyor", 27 Nisan 1338, Adet: 499, ss. 54-55.

Selanik Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye, "Tesettür-i Şer'î", Beyanu'l-Hak, 20 Haziran 1327, Adet: 117, ss. 2135-2136.

Yalçın, E. Semih, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nin Kaynakları, Berikan Yayınları, Ankara 2003.

ANKARA ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

1. Yayınlanması istenen makalenin Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Yönetim Kurulu tarafından belirlenen yazım kuralları çerçevesinde yazılmış olması şarttır. Eserdeki imla ve bilgi hatalarını düzeltmek yazarın sorumluluğundadır.
2. Yayınlanması için gönderilen makaleler, Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Editör Kurulu tarafından incelenmek üzere hakemlere gönderilir.
3. Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Editör Kurulu, hakemlerden gelen raporları inceleyerek makalenin yayınlanıp yayınlanmayacağına karar verir. Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Editör Kurulu hakem raporlarından bağımsız olarak makaleyi yayınlama hakkını saklı tutar.
4. Hakemler tarafından düzeltme istenen makaleler yazarlarına geri gönderilir. İstenen sürede dönüş yapmayan yazarların Editör Kuruluna ulaştırılmayan çalışmaları yayından düşürülür.
5. Editör Kurulunda onaylanan çerçeve dahilinde düzeltilmesi yapılan makaleler Yönetim Kurulu'na sevk edilir.
6. Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Yönetim Kurulunca yayınlanması onaylanan makaleler yayınlanmak üzere sıraya alınır.
7. Yazar, Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Editör Kurulu tarafından kendisine tebliğ edilen (makale düzeltme süresi, yazım kuralları vs.) hususlarını zamanında yerine getirmek zorundadır.

YAZIM KURALLARI

1. Derginin yazım dili Türkçedir. Ancak İngilizce yazılmış çalışmalar da yayınlanabilir. Yazım ve noktalamasında ve kısaltmalarda TDK İmlâ Kılavuzu'nun en son baskısı esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır. İmlâ Kılavuzu ve Türkçe sözlüğe, <http://www.tdk.gov.tr> adresinden de ulaşmak mümkündür.
2. Yayınlanmak üzere gönderilen yazılar, özetler ve kaynakça dâhil 25 sayfadan fazla olmamalıdır.
3. Makalenin başlangıç kısmında, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış makale başlıklarını da içeren 250 kelimeyi aşmayan özet ile Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelime bulunmalıdır.
4. Yazar adı, ortaya, italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde ve sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir.
5. Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar tek aralıklı, dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır.
6. Makalelerde sayfa numarası kullanılmamalıdır.
7. Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Yayın İlkeleri'ne uygun olarak düzenlenmeyen makaleler değerlendirilmeye alınmayacaktır.

SAYFA DÜZENİNE İLİŞKİN ESASLAR

1. Paragraf yazısı, ilk satır 1 cm, paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı, satır aralığı tek olmalıdır.
2. Sayfa düzeni normal, sayfa yapısı üstten 2,5 cm, alttan 2,5 cm, sol 2,5 cm, sağ 2,5 cm, cilt payı 0, üst bilgi 1,25 cm. alt bilgi 1,25 cm olmalıdır.
3. Alt başlıklar kendisinden önce gelen başlıkla aynı hizada olmalıdır. Alt başlıkların yalnızca ilk harfleri büyük harfle başlamalıdır.

DİPNOT YAZIMINDA KULLANILACAK KAYNAKLARIN YAZIMI İLE İLGİLİ ESASLAR

1. Göndermeler (referanslar), Ankara Sosyal Bilimler Dergisi'nde dipnotlar sayfa altında numaralandırılarak verilecektir.
2. Atıfta bulunulan kaynağın tam kimliği verilecektir, atıfta bulunulmamış eserler kaynakçada gösterilemez.
3. Aynı kaynağa yapılan atıflarda kitaplar için, a.g.e., makaleler için a.g.m., tezler için a.g.t., aynı sayfa için Aynı yer kısaltmaları kullanılmalıdır.

KAYNAKÇA YAZIMINDA UYULACAK ESASLAR

1. Kaynakçada yazar soyadı başta, adı ise sonda verilmelidir.
2. Kaynaklar alfabetik sıra ile verilecek.
3. Makalelerde sayfa numaraları tam olarak belirtilecektir.

Atıf İçin Örnekler:

Kitap:

Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, 11. bs., s. 115.

Sonraki atıflarda: İnalçık, a.g.e., s. 123.

Yazarın birden fazla eseri olması halinde, sonraki dipnotlarda: İnalçık, Klasik Çağ, s. 123.

Makale:

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea", Belleten, c. III/ sy. 9 [veya III/9] (1939), s. 101.

Sonraki atıflarda: Uzunçarşılı, a.g.m., s. 101.

Kaynakça İçin Örnekler:

Makalelerde kullanılan kaynak ve araştırmalar makale sonunda bu başlık altında gösterilmelidir. Kaynakça, bu başlık altında yeni bir sayfadan başlamalı ve 9 punto yazılmalıdır. Sadece metin içinde atıfta bulunulan kaynaklar yer almalı ve yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir:

Kitap:

İnalçık, Halil, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

Makale:

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea", Belleten, c. III/ sy. 9 [veya III/9] (1939), ss. 99-106.